

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN İSTANBUL'DAKİ İZLERİ (1700-1938)

Yüksek Lisans Tezi

Miray CESUR

İSTANBUL 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN İSTANBUL'DAKİ İZLERİ (1700-1938)

Miray CESUR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLYAS KEMALOĞLU

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN İSTANBUL'DAKİ İZLERİ	5
1.1. Türk-Rus İlişkilerine Bakış (1700-1923)	5
1.2. Diplomatik Yapılar	16
1.2.1. Narmanlı Han	16
1.2.2. Rus Konsoloslugu Binası	22
1.2.3. Rus Konsoloslugu Yazligi	28
1.3. Savaşlar Sonrasında Yapılan Anıtlar	33
1.3.1. Moskof Taşı	33
1.3.2. Ayastefanos Rus Abidesi	36
1.4. Dinî Yapılar	53
1.4.1. Kırım Kilisesi	53
1.4.2 Çatı Kiliseleri.....	57
1.4.2.1. Saint Pantaleimon (Aya Pandeimon) Manastır ve Kilisesi	58
1.4.2.2. Aziz Andreas (Saint Andre) Manastır ve Kilisesi	60
1.4.2.3. Saint İliya (Aya Elia) Manastır ve Kilisesi	64
1.4.2.4. Aya Triada Kilisesi	65
1.5. Sosyo-Kültürel Yapılar	65
1.5.1. İstanbul Rus Nikolaev Hastanesi.....	65
1.5.2. Rus Arkeoloji Enstitüsü	74
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1920-1939) ve İSTANBUL'DAKİ İZLERİ	80
2.1. Türk-Sovyet İlişkilerine Bakış (1920-1939)	80
2.2. Türk – Sovyet İlişkilerinin İstanbul'daki İzleri	87
2.2.1. Taksim Cumhuriyet Anıtı	87
2.2.2. Troçki'nin Büyükada'daki Evi	94
2.2.2.1. Troçki'nin Türkiye'ye Gelişi	94
2.2.2.2. Troçki'nin Büyükada'daki Yalıları	97
2.2.3. Restaurant ve Pastaneler	107

2.2.3.1. Rejans Restaurant	107
2.2.3.2. Petrograd Pastanesi	111
SONUÇ	112
BİBLİYOGRAFYA.....	114

ÖNSÖZ

Türk ve Rus ilişkilerinin tarihi asırlar öncesine dayanır. Çoğunlukla savaş, farklı dönemlerde ise yakınlaşma gösteren bu ilişkiler, Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'da izler bırakır. Farklı amaçlarda yapılan fakat her zaman Rusların çıkarlarını koruyan bu yapıların bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. İstanbul'da yer alan bu yapılar Türk-Rus ilişkilerine ışık tutmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile yeniden kurulan bu iki devletin ilişkileri dostane bir hal almıştır. Yakınlaşma ile kültürel izler de farklılaşmıştır. Savaşları hatırlatan anıtların yerini dostane ilişkileri temsil eden figürlere bırakmıştır.

Çalışmamızda öncelikle İstanbul'da Rusların etkisiyle inşa edilen yapıları tespit ettik. Tespit edilen yapıların, yapılış amaçlarını araştırdık. Bu süreçte Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul'u ele alan kaynakları inceledik. Günümüze kadar ulaşan yapıları yerinde ziyaret ederek fotoğraflandırdık. Varlığını koruyan yapıların bazıları restorasyon geçirmiş, bazıları ise kullanılamaz hâldeydi. Günümüze kadar gelemeyen yapılar için gazete, dergi ve arşiv kaynaklarından faydalandık. Elde edilen bilgilerin ışığında yapıları amaçları doğrultusunda kronolojik olarak tasnif ederek gerek tarihlerini gerekse de ana hatlarıyla mimari özellikleri anlatmaya çalıştık.

Çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, fikirleriyle beni aydınlatan, her zaman yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu'na teşekkür bir borç bilirim. Maddi-manevi destekleri ile yanımda olan aileme teşekkür ediyorum.

Miray Cesur

Nisan, 2024

ÖZET

Türk – Rus ilişkileri başlangıcından bu yana Türk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti bulunduğu konum itibarıyla Ruslarla etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkilerin belirli dönemlerinde yoğun savaşlar, belirli dönemlerinde ise dostluk münasebetleri hâkim olmuştur. Savaş dönemlerinde Osmanlı topraklarında Rusya, kiliseler, hastaneler ve enstitüler yardımıyla etkinliğini arttırmak istemiştir. Özellikle kazandığı zaferlerin ardından abideler yaptırmış, elçilik binalarıyla ihtişamını yansıtmayı hedeflemiştir. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da kalıcı izler bırakmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, ikili ilişkilerde dönüm noktası olmuştur. Stratejik yakınlaşma ve iş birliğinin yaşandığı dönem İstanbul'u da etkilemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında emperyalist güçlere karşı Sovyetler, Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında olmuş ve yardım etmiştir. Sovyetlerin kurulmasıyla beraber gelişen dostluk ilişkilerini Türkiye, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda nişanesi olarak yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Sovyetlerden sürgün edilen Lev Troçki'yi mülteci olarak kabul etmiş ve en iyi şekilde ağırlamıştır. İstanbul, sadece Troçki'ye değil, Sovyetlerden gelen Beyaz Ruslara da ev sahipliği yapmıştır.

Çalışmamızda Türk – Rus ilişkilerini kronolojik olarak ele alarak, bu ilişkilerin İstanbul üzerindeki etkilerini ve önemini inceledik. İstanbul'da Ruslarla ilgili en önemli yapılan yapıların tarihsel süreçlerini, amaçlarını ve günümüz koşullarını kaleme aldık.

Anahtar Kelimeler: Türk - Rus ilişkileri, İstanbul, Kilise, Elçilik, Abide

ABSTRACT

Turkish -Russian relations have occupied an important place in Turkish history since its beginning. Both the Ottoman State and the Republic of Turkey have been interacting with the Russians in terms of their location. During certain periods of these relations, intense wars took place, and during certain periods, friendship treaties took place. During the war periods, Russia wanted to increase its effectiveness in the Ottoman lands with the help of churches, hospitals and institutes. Especially after the victories he won, he built monuments and aimed to reflect his glory with the embassy buildings. The Russians have left permanent traces in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire.

I . The establishment of the Union of Soviet Socialist Republics and the Republic of Turkey immediately after World War II marked a turning point in bilateral relations. The period of strategic rapprochement and cooperation has also affected Istanbul. In the victory of the War of Independence, the Soviets sided with and helped the Republic of Turkey against the imperialist powers. The friendly relations that developed with the establishment of the Soviets have been burned as a sign at the Taksim Republican Monument in Turkey. In addition, he accepted Leon Trotsky, who was exiled from the Soviets, as a refugee and hosted him in the best possible way. Istanbul, hosted not only Trotsky, but also White Russians from the Soviets.

In our study, we examined the effects and importance of Turkish –Russian relations on Istanbul by considering them chronologically. We have written about the historical processes, purposes and current conditions of the most important structures built in Istanbul related to Russians.

Keywords: Turkish - Russian relations, Istanbul, Church, Embassy, Monument

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

BEO : Babıâli Evrak Odası

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

ev. : Çevirmen

d. : Dosya no

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

g.: Gömlek no

hzt. : Hazırlayan

İ.DH. : İrade Dâhiliye

İ.MMS. : İrade Meclis-i Mahsus

TTK: Türk Tarih Kurumu

Y.A.HUS. : Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

GİRİŞ

Türkler ve Ruslar tarih sahnesinde birçok defa karşı karşıya geldi, ilişkilerde bazen iş birliği, çoğu zaman ise savaş ve anlaşmazlıklar hâkim oldu. Türklerle Ruslar önce Karadeniz'in kuzeyinde var olma, daha sonra ise bütün Avrasya coğrafyası için mücadele ettiler. Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde hızla ilerlemeyi sürdüren Çarlık Rusya ile yoğun savaş dönemleri yaşandı. Özellikle I. Petro'nun hâkimiyeti döneminde Türk – Rus ilişkileri Rusya'nın lehine dönmeye başladı, “sıcak denizlere inme” politikasının temelleri atıldı. İlerleyen yıllarda Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanan bir dizi savaştan sonra 1856 Kırım Savaşı, Türk – Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Rusların hızlı ilerleyişini engellemek amacıyla İngiltere-Fransa-Osmanlı ittifakı kuruldu. Osmanlı, müttefiklerinin askerlerini başkentinde, İstanbul'da ağırladı. Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşta İngilizler, savaşın anısına Kırım Kilisesi'ni inşa ettiler. Konsolosluk ve yazlıklarını diplomatik ilişkiler sayesinde elde eden Ruslar, Osmanlı ile rekabetin getirdiği savaştan bir iz daha İstanbul'da bırakmış oldular.

Rekabet sadece savaş alanlarında değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında “Panslavizm” üzerinden de devam etti. Dönemin Rus Elçisi Nikolay Pavloviç İgnatiyev'in çabalarıyla İstanbul'da bir Rus hastanesi kurulur. İstanbul'a hacca giden Rus hacılara, boğazdan geçen Rus gemicilere hizmet vermek için kurulan hastane aynı zamanda Panslavist fikirleri yaymak için de kullanılır. Hastane bünyesinde kilise ve okul da açılarak Hristiyan misyonerliği ve Rusya lehine propaganda yapılır. Yine İstanbul'a gelen hacılar için aynı zamanda hem konaklama hem de ibadet etmeleri için Çatı Kiliseleri inşa edilir. Apartman kiliseleri olarak geçen bu yapılar, hanların üzerinde çatı katında inşa edilir. Hanların alt katları Rus hacılar için konaklama ve giderleri karşılamak için kullanılır.

Rusya, siyasi amaçları doğrultusunda kültürel çalışmalarda da bulundu. Rusya, 19. yüzyılın sonlarına doğru kendisini Bizans'ın meşru mirasçısı olarak görüyordu. Balkanlarda Slav-Ortodoks nüfusunu etkilemek isteyen Rusya, siyasi amaçlarına hizmet edecek bir arkeoloji enstitüsü kurmak istiyordu ve nihayetinde de bu amacına ulaştı.

Kültürel sahada çalışmalarını devam ettiren Rusya, bir yandan da Osmanlı ile savaşlarına devam ediyordu. Tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı, Osmanlı'nın ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Yeşilköy sınırlarına kadar gelen Ruslar, Ayastefanos Rus Anıtı'nı inşa ettiler. Anıt, savaşta ölen Rus askerleri için inşa edildi, yapıldığı günden yıkılışına kadar Osmanlı tebaasından tepkiler topladı.

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri arasında yer alan Çarlık Rusya ile İttifak devletleri arasında olan Osmanlı Devleti karşı karşıya geldi. Rusya'da 1917 Şubat Devrimi'nin yaşanmasıyla Çarlık rejimi sona erdi ve iki devlet arasında yeni bir sayfa açıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Sovyet Rusya ile dostluk ilişkileri tesis edilmeye başlandı. Özellikle Millî Mücadele döneminde Sovyetlerin mali ve askerî yardımları bu dostluğu pekiştirdi. Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Daha sonraki yıllarda Türkiye bu yardımları unutmayarak, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın Cumhuriyet cephesinde yansıttı. İstanbul ayrıca Sovyetlerden sürgün edilen Lev Troçki'yi Büyükkada'da mülteci olarak en iyi şekilde ağırladı. Güvenli ve huzurlu bir ortamın sağlandığı Türkiye'de Troçki önemli çalışmalara imza attı. Bu dönemde İstanbul sadece Troçki'yi değil, Sovyetlerden gelen Beyaz Ruslara da ev sahipliği yaptı. Yeni cumhuriyetin gelişen İstanbul'unda Beyaz Ruslar özellikle eğlence sektöründe izler bıraktı.

Türkiye ile Rusya arasında yaşanan savaş ve barış dönemleri Osmanlı'nın başkentinde izler bıraktı. Elçiliklerin bulunduğu Galata-Pera bölgesinde, Rus hacıların önemli uğrak yeri Karaköy'de, İstanbul'un meydan ve sokaklarında Osmanlı-Rus ilişkilerinin izlerini görmek mümkündür. Çalışmamızda Türk – Rus ilişkilerini (1700-1938) ele alarak bu süreçte İstanbul'da Rusların etkisiyle yapılmış yapıları inceledik. İncelenen yapıların tarihsel süreçlerini, amaçlarını ve akıbetlerini kaleme aldık. Birçoğu günümüze kadar ulaştığı için yerinde inceleme fırsatı elde ettik.

Bu çalışma toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk – Rus ilişkileri kısaca ele alınarak Rusların etkisiyle inşa edilen yapılar kronolojik olarak incelendi. İkinci bölümde ise Türk-Rus ilişkilerini 1920'den 1938 yılına kadar ele alarak Rusların etkisiyle yapılmış yapıları ve dostluk münasebetlerinin izlerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda yapıların tarihsel süreçlerini incelerken farklı araştırmalara da başvurduk. Tezimizde istifade ettiğimiz bazı çalışmaları zikretmekte fayda vardır.

Çalışmayı meydana getirirken kronolojik olarak birçok eser hakkında bilgi alabildiğimiz, örneğine az rastlanabilir “kent ansiklopedisi” olan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*’nden faydalandık. Bu çalışma kapsamlı ve sistematik bir içeriğe sahip olduğu için incelemek istediğimiz yapıları bulmamıza imkân sağladı.

Çalışmamızda günümüze ulaşan yapılar kadar varlığını koruyamamış yapılar da mevcuttu. Bunlardan birisi de Rus Nikolayev Hastanesi’ydi. Bu hastaneyi ele alırken Oya Dağlar Macar’ın *Geçmişten Günümüze İstanbul’da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*’nda yer alan “Rus Hastanesi” makalesi çalışmamız açısından önemlidir. Hastanenin gelişim süreci ve akıbeti konusunda bilgiler vermektedir. Bu hastane ile ilgili Hacı Murat Arabacı ve Fatih Ünal’ın makalesi çok kıymetlidir. Fatih Ünal’ın ayrıca “Moskof Taşı” ve *Ruslar Bizans’ın Peşinde* adlı Rus Arkeoloji Enstitüsü ile ilgili çalışması da tezimiz için başvurduğumuz önemli çalışmaların başında gelmektedir. Rus Arkeoloji Enstitüsü’nün kuruluşu ve amaçları ile ilgili bizlere detaylı bilgi sunan Pınar Üre’nin makalesi ve doktora tezi de çalışmamıza ışık tutmuştur. Günümüze kadar ulaşamayan yapılardan bir diğeri olan Ayastefanos Rus Abidesi’ydi. 93 Harbi’nin izlerini taşıyan abidenin mimari özelliklerini incelemek için Ertunç Denктаş’ın *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)* adlı (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış) yüksek lisans tezi çalışmamıza katkı sağlamıştır. Özellikle Rus kaynaklarından faydalanan Elif Kök’ün makalesi ile Nezih Başgelen’in makalesinde yer alan Rus Abidesi’nin yıkılış anıyla ilgili fotoğraflar tezimiz için kıymetlidir.

Ruslar özellikle İstanbul’da Galata-Pera’da yerleşim gösterdiği için şehri bölgesel olarak incelememiz gerekmektedir. Behzat Üsdiken’in *Pera’dan Beyoğlu’na 1840 – 1955* isimli eseri tezimiz açısından önem teşkil etmektedir. Zengin içeriği ve Galata’dan Beyoğlu’na kadar bölgedeki yapıları amaçlarına göre kategorize etmiş olması, Beyoğlu semti çalışmamız açısından önemli olduğu için bu bölgeyi konu alan eserleri taradık. Proje koordinatörlüğünü Münevver Eminoğlu’nun yaptığı *Bir Beyoğlu Fotoramanı* çalışmamızdaki birçok yapıyı kaleme aldığından tezimiz açısından kıymetlidir. Büyükkada’nın tarihini ayrıntılı bir şekilde ele alan Pars Tuğlacı’nın iki ciltlik eseri olan *Tarih Boyunca Adalar I* adlı çalışmasında tezimiz için oldukça önemlidir.

Günümüzde ziyarete kapalı olduğu için Turan Akıncı’nın *Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar (1831-1923)* adlı eseri, Rus Konsoloslugu ile ilgili çalışması daha da değerli hale gelmiştir. Eserde, konsolosluk içerisinde yer alan salonlardan duvardaki

süslemelere kadar detaylı incelemelere yer verildiği için çalışmamız adına önemli bir kaynak olmuştur.

Dönemin en önemli görsel kaynaklarını kartpostal olarak temin ettik. Geniş yelpazesi ve renklendirme çalışmalarıyla Mert Sandalcı'nın üç ciltlik eseri olan *Max Fruchtermann Kartpostalları III* çalışmamıza görsel olarak ışık tuttu. İstanbul'da Rusların izlerini taşıyan yapıları konu eden Afife Batur, Nezih Başgelen, Murat Belge ve özellikle anılarını kaleme alan Jak Deleon'un eserlerini de zikretmek gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN İSTANBUL'DAKİ İZLERİ

1.1. Türk-Rus İlişkilerine Bakış (1700-1923)

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilk diplomatik münasebetler, 1475'te Kırım Hanlığı'nın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle ortaya çıkan Rusya'nın karşılaştığı ticari problemler sonucu başladı.¹ I. Sultan Bayezid döneminde III. İvan'ın ikili ticari ilişkileri düzene sokmak üzere ilk önce Mihail Pleşeev (1496-98) İstanbul'a gönderilir.² Fakat Osmanlı Türkleri bu yarı vahşi ve muamele bilmez adamı beğenmeyerek geri gönderdi. Daha sonra Alexis Golokastov İstanbul'a gönderilir.³ Bu dönemde Rusya, Osmanlı Devleti için henüz bir tehdit teşkil etmemekteydi. Osmanlı'nın Ruslara karşı ilgileri az, onlarla ilgili meselelere Kırım Hanlığı bakıyordu.⁴ Bunun sonucunda Rusya hakkında hiçbir zaman yeterli bilgi elde edilemedi, Rusya'yı "küçümseyen" bir tavır sergilendi. Oysa Moskova tam tersine Osmanlı Devleti'ne her zaman önem verdi, Osmanlıların nasıl bir kuvvet olduklarını yakından görerek siyasetlerini buna göre düzenlediler.⁵ Osmanlı güneyde Akdeniz, Balkanlar ve Afrika'nın kuzey kesimlerinde hakimiyetini devam ettirmeye çalışırken Rusya da belli bir süre sonra Osmanlı sınırlarına yaklaştı.

1682-1725 yıllarında hüküm süren I. Petro, bir kara devleti olmanın yanı sıra ticari ve ekonomik olarak büyümesi için denizlere açılması gerektiğine inanmaktaydı.⁶ Bu amaçla Azak Kalesi'ni ele geçirmeye karar verdi.⁷ Ele geçirilmesi güç olan Azak Kalesi, 1696 yılında Rusların eline geçti. Bu başarı Rusya'nın askerî bakımdan ne kadar güçlendiğini göstermekteydi.⁸ Öte yandan Özü Nehri'nde Türk hâkimiyetine engel olacak bir müstahkem mevkiin bulunması sağlandı. Böylece ilerleyen zamanlarda Kırım'a yayılma olanağı elde edildi.⁹

Petro Azak Kalesi'ne karşı harekete geçtiği zaman Rusya'ya Karadeniz yolunu açmak istedi, fakat bu amacında başarılı olamadı. Çünkü Kerç Boğazı, Türklerin

¹ Süleyman Kocabaş, *Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 31.

² İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya – Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III/2, 2016, s. 34.

³ Samiha Ayverdi, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2012, s. 110.

⁴ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 32.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011, s. 4.

⁶ Sinan Yüksel, *Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 24.

⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2020, s. 272.

⁸ Haydar Efe, Murat Kızıl, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusyanın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", *KAÜİİBFD*, IX/17, 2018, s. 303.

⁹ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 52.

elindeydi.¹⁰ 1699 yılında Rus elçileri başkente geldiklerinde, İstanbul'a kadar Karadeniz'de Rus gemilerinin serbestçe gidiş geliş hakkını talep etmişlerse de bu amaçlarına ulaşamadılar. Karadeniz'in, Osmanlı'nın iç denizi olduğu ileri sürülmesine rağmen bu talep şiddetle reddedildi.¹¹

3 Temmuz 1700'de ise İstanbul Barış Antlaşması imzalandı. Moskova Çarlığı'nın bağımsız bir devlet olduğu kabul edildi. Moskova, Kırım hanına her yıl ödediği vergiyi artık vermeyecekti. Bu madde ile Kırım Hanlığı, Rus ve Kazaklara karşı pasif duruma düşürüldü. Anlaşma maddeleri arasında İstanbul'da daimî bir elçi bulundurma hakkı da vardı. Bu durum Rusların, Karadeniz yönünde istihbarat sağlaması için önemli bir adımdır.¹² Böylece 1700'de Büyük Petro imzalanan bu antlaşma sayesinde Azak'ı elinde tutuyor, Osmanlı padişahı ile eşit bir hükümdar olduğunu kabul ettiriyordu. Bu tarih Osmanlı üstünlüğünün, Rus Çarlığı lehine bozulmasının tarihidir.¹³

Çar I. Petro, Poltava zaferinin verdiği özgüvenle Osmanlı'ya karşı savaş hazırlıklarını arttırdı. Rus donanmasının inşasına hız verildi, Dinyeper boyundaki kalelere çok miktarda cephane ve asker takviyesi yapıldı. Bütün bunlar Rusların ilk fırsatta saldıracaklarının göstergesiydi.¹⁴ Öte yandan İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Petro'ya yenilip yaralı bir hâlde Osmanlı topraklarına sığınması, Rusya ile savaşı tetikledi.¹⁵ Osmanlı, 1710 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Düşmanını küçümseyen Petro, 1711 yılının Temmuz ayında kendini Prut Nehri kıyısında, cephane ve malzeme ihtiyacı duyan yetersiz bir ordunun başında buldu. Oysa, Osmanlı kendisinden çok daha büyük bir güç ile hazırlanmıştı.¹⁶ Sonunda Azak Kalesi ve etrafının terk edilmesi, İstanbul'da çarın elçi bulundurmaması gibi maddelerin yer aldığı antlaşma 23 Temmuz 1711 tarihinde imzalandı. Osmanlı için kârlı olan antlaşma kâğıt üzerinde kaldı.¹⁷ Maddelerin yerine getirileceğine dair ciddi bir garanti verilmediği gibi, müddeti bile tespit edilmemişti. Milletlerarası antlaşmalar tarihinde Prut Barışına benzer başka bir antlaşmaya rastlanmamaktadır.¹⁸

¹⁰ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 275.

¹¹ Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 44-45.

¹² Sinan Yüksel, "Rusların Karadeniz Yönünde Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri (18. Yüzyıla Kadar)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, MMXIII/28, 2013, s. 113-114.

¹³ Halil İnalçık, *Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700*, TTK, Ankara 1999, s. 34.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 19.

¹⁵ Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 359.

¹⁶ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 233.

¹⁷ Ahmet Refik Altınay, *1711 Prut Seferi Baltacı Mehmed Paşa Büyük Petro'ya Karşı*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 15-24.

¹⁸ Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 21.

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasındaki sükûnet, Rus Çariçesi Anna döneminde sona erdi. Anna saltanat yıllarında, dış politikada Büyük Petro'nun çizdiği yoldan gitti. Rus çariçesi ile Avusturya İmparatoru VI. Karl anlaşma yaparak 1736 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.¹⁹ Kırım'ın içlerine kadar ilerleyerek Bahçesaray'ı yaktılar. Bu olay ile Kırım ilk defa Rus saldırısına uğradı. 1739 yılında Belgrad Antlaşması ile Rusların yine Karadeniz'e çıkmalarının önü alındı. Osmanlı, Azak Kalesi'nin yıkılması ve iki devlet arasında tarafsız bölge olarak bırakılmasını istedi. Azak Kalesi'nin elden çıkması bu şartlar altında gerçekleşti ve burası bir daha Osmanlı'nın idaresi altına girmedi.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelelerinde Ruslar, Karadeniz'e ulaşmayı ve doğal güney sınırları olarak düşündükleri, ancak doğudan gelen güçlere kaptırdıkları verimli toprakları geri almayı amaçlıyordu. Altın Orda'nın bölgedeki varisleri olan Kırım Tatarları, Osmanlı'nın egemenliğini kabul etmişti. Büyük Katerina, diğer Moskova çarları Büyük Petro ve Anna gibi imparatorluk seleflerinin izinden gidiyordu.²¹ Uzun barış döneminde hazinesi dolan ve 30 yıl önceki Belgrad Antlaşması'nın başarısının özlemine çeken Osmanlı Devleti, Rusya'nın Polonya işlerine karışıp asker göndermesiyle tedirgin oldu ve savaşa yeteri kadar hazır olmadığı hâlde ultiimatı verdi. Rusya'nın geri çekilmemesi üzerine iki devlet arasında yeni bir savaş cereyan etti.²² 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, neticeleri bakımından Karadeniz'in tarihini değiştirdi. Savaş sırasında Osmanlılar, Rusların Karadeniz'e açılmasını engellemeye çalışırken, Balkanlarda savaşan Osmanlıları denizden farklı bir yolla sıkıştırmak isteyen Ruslar, Osmanlı donanmasını hazırlıksız yakalayarak 1770'te Çeşme'de bozguna uğrattı.²³

Osmanlı Devleti için büyük yenilgilerden biri ve belki de en önemlisi 1771 yılında Kırım'ın Ruslar tarafından işgali oldu. Hem karada hem denizdeki başarısızlıklar üzerine Osmanlı Devleti, Rusya karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayınca Babıali müzakerelere başladı. 21 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı.²⁴ Bu antlaşma ile Rusya, Karadeniz'de serbestçe ticaret yapabilme hakkı elde etti. Böylece Ortodoksların haklarını koruma imtiyazı elde ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya zemin hazırlamış oldu. Bu antlaşmanın en olumsuz sonuçlarından biri

¹⁹ Topsakal, *a.g.m.*, s. 39.

²⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 23.

²¹ Riasanovsky, Steinberg, *a.g.e.*, s. 275-276.

²² Efe, Kızıl, *a.g.m.*, s. 309.

²³ Yasemin Nemlioğlu Koca, "18. Yüzyılda Karadeniz'de Rus Deniz Ticareti ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XII/23, 2017, s. 91-92.

²⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 27.

de Kırım'ın Osmanlı himayesinden çıkmış olmasıdır. Böylece de Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı topraklarına katılan ve halkı Müslüman olan bu bölge Osmanlı'dan ayrıldı, Karadeniz ise "Türk Gölü" olma özelliğini yitirdi. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'ni kuzeyden gelecek tehlikelere karşı koruma görevini bu anlaşma ile yitirdi.²⁵ 1778 yılında Kırım yüzünden Karadeniz üzerinde yaşanan çekişmeler, iki devleti yine savaş durumuna getirse de İstanbul'da yapılan görüşmeler sonrasında 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Antlaşması imzalandı. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir eki olarak yazıldı. Kırım'ın ilhakına giden süreçte önemli bir adım olan bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Kırımlıların iç işlerine ve bağımsızlıklarına karışmamayı kabul etti.²⁶

Kırım'da yaşanan gelişmeler ve özellikle taht kavgaları, II. Katerina tarafından dikkatle takip ediliyordu. Çünkü Kırım'ın ilhakı için bu durum Rusya'ya fırsat doğurabilirdi. Rusya yanlısı Şahin Giray'ın tahta çıkmasına dayanamayan Kırımlılar, 1781 yılında Şahin Giray'a karşı isyan ettiler. II. Katerina bu duruma bir son vermek için 1783 yılında emrindeki büyük bir ordu ile Kırım'a girerek 30 bine yakın Kırım Türk'ünü katletti.²⁷ General Potemkin, Kırım'ın istilasını tamamladıktan sonra, 8 Nisan 1783'te, Kırım ilhakına dair bildiriye okudu. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Küçük Kaynarca ve Aynalıkavak antlaşmalarını ihlal ederek Kırım'a asker sokması ve arkasından ilhak ettiğini ilan etmesi üzerine askerî hazırlıklara başladı.²⁸

Rusya ile Osmanlı arasındaki 1774 yılında imzalanan kırılğan barış antlaşması, Kırım'ın ilhakı ile Osmanlı Devleti'nin 1787 yılında savaş ilan etmesiyle sonuçlandı. Osmanlı'nın savaş ilanı, Rusya'nın Avusturya ile gizli antlaşmasını harekete geçirdi ve 1788 yılında Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı. Kırım'ı geri almak ve Rusya'nın Karadeniz filosunu yok etmek isteyen Osmanlı, Ruslara karşı başarısız oldu.²⁹ 1792 tarihinde 13 maddeden oluşan Yaş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı ve Özi Kalesi'ni Ruslara bıraktı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile şartlar daha da ağırlaştırılarak Osmanlı'ya yeniden kabul ettirildi. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüğü tescil edildi.³⁰

²⁵ Salih Yılmaz, Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi*, IX/57, 2016, s. 15.

²⁶ Yüksel, "Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri", s. 91-92.

²⁷ Serhat Kuzucu, "II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, XCIII/185, 2010, s. 113-116.

²⁸ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s. 333-337.

²⁹ Robert K. Massie, *Çariçe Katerina*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 561- 564.

³⁰ Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, 2017, s. 483.

II. Katerina döneminin en güçlü kişilerinden birisi olan Potemkin, daha Rus-Türk Savaşı devam ederken “Doğu sisteminin büyük planı” ismiyle Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkmayı tasarlamıştı. “Grek Projesi”ni de kapsayan bu tasarıyla Türklerin Avrupa’dan kovulmaları ve İstanbul merkez olmak üzere bir Rus prensinin yönetiminde “Grek Devleti’nin” kurulması hedefleniyordu.³¹ II. Katerina, dış siyasette Büyük Petro’nun siyasetini devam ettirdi, hatta Osmanlı’ya karşı I. Petro’dan daha başarılı oldu. II. Katerina Karadeniz’e ayak basarak Osmanlı Devleti’ni hem dıştan hem de içten yıkmak yolunda her türlü imkânları ele geçirdi. II. Katerina’nın “Türk siyaseti”, başta I. Nikolay olmak üzere sonraki Rus çarlarına örnek teşkil etti.³²

I. Nikolay, kendisinden önceki çarlar gibi bir Türk düşmanıydı. “Türkiye’yi ortadan kaldırmak” siyaseti, artık Rusya’nın dış politikasının ana prensibiydi. I. Nikolay tahta çıktığında, Osmanlı Devleti’nde Rumların isyanı devam ediyordu. 1826’da Akkerman Antlaşması ile Ruslar, Babıali’den bazı menfaatler kopardılar.³³ Osmanlı’da Mora ve Yunan isyanları esnasında Rusya, İngiltere ve Fransa arasında oluşan üçlü ittifak, Osmanlı’nın iç meselesini bir Avrupa problemine dönüştürmeyi başardılar. Ruslar, Balkanlarda yürüttükleri komite faaliyetleriyle yetinmeyerek Navarin’de Osmanlı donanmasını yaktılar. Osmanlı’nın tazminat istemesine karşılık, Ruslar savaş ilan ederek Karadeniz’i aşip Edirne’ye kadar ilerledi. Ahıska, Erzurum ve Kars’ı işgal ettiler. Savaş, 14 Eylül 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması ile sona erdi.³⁴ Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile toprak bakımından fazla kayba uğramadı. Çar I. Nikolay, Rus kuvvetlerinin işgal ettikleri toprakları “Osmanlı padişahına karşı beslediği samimi dostluk hislerinin ifadesi olarak” iade etti. Edirne Antlaşması ile Rus ticaret gemilerine Karadeniz’de ve Osmanlı limanlarında serbest ticaret hakkı veriliyordu ki bununla birlikte çok geçmeden Osmanlı, Rusya’dan yardım talep etmek zorunda kaldı.³⁵ Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan dilediği gibi geçmesi anlamına geliyordu.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile sıkıntılar yaşıyordu. Edirne Barışı’nın yapıldığı dönemde Çar I. Nikolay, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma ve savunma ilkesini benimsedi. Bu politika gereği Osmanlı, Rusya’nın koruması altına girmeliydi. Çünkü Osmanlı Devleti parçalandığı takdirde

³¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 32.

³² Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 38.

³³ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, s. 343.

³⁴ Topsakal, *a.g.m.*, s. 43.

³⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 196.

Rusya'nın müdahalesi zorlanmış olacaktı. Dolayısıyla Rusya'nın çıkarları gereği, Mehmed Ali Paşa'nın üst üste aldığı zaferler, Rusya'nın yeni politikasına ters düşüyordu.³⁶

Bundan dolayı Rusya, Mehmed Ali Paşa'nın üzerinde baskı kurmaya ve Osmanlı'ya askerî yardımda bulunmaya başladı. Rusya'nın çabaları sonuç verdi ve 1833 tarihli Kütahya Antlaşması ile Mısır sorunu çözüldü.³⁷ Sorun çözülmesine rağmen Rusya'nın yardım esnasında gelen 5.000 kişilik kuvveti, Hünkâr İskeleyi'nde varlığını devam ettirdi. Donanma, 10 Temmuz 1833 tarihinde İstanbul'u terk etti. Lakin iki gün önce, 8 Temmuz 1833'te, Rusya ile bir antlaşma imzalandı. Hünkâr İskeleyi Antlaşması, 8 yıl için geçerli olacak bir antlaşmaydı. 6 açık, 1 gizli maddeden oluşan antlaşma ile Rusya'nın boğazlara müdahale etme hakkı doğuyordu.³⁸

İstanbul'u, yani Boğazları almak ve "öleceği muhakkak olan hasta adamın -yani Osmanlı İmparatorluğu'nun- mirasına konmak" isteği I. Nikola'da bir amaç hâline geldi. Çar, 1844 yılında "Osmanlı İmparatorluğu'nun ölmek üzere olan bir hasta adam olduğunu ve bu devlet yıkıldığı zaman İngiltere ve Rusya'nın boş durmamaları, önceden anlaşmaları lazım geldiği" söylemlerinde bulundu."³⁹ Aslında "Doğu Sorunu" tabiri de ilk kez yine bir Rus Çarı olan I. Aleksandr tarafından kullanıldı. Genel bir ifade ile Doğu Sorunu tanım olarak, Osmanlı Devleti, dolayısıyla Türklerin tamamıyla mevcut durumundaki yerlerinden çıkarılarak asırlar öncesinde geldikleri anavatan olan Orta Asya'ya göndermek şeklinde özetlenebilir.⁴⁰

Osmanlı Devleti 1841'den sonra Kırım Savaşı'na kadar sakin bir dönem geçirdi. Balkanlarda bulunan Ortodoks Hristiyan halklarının himayesi ile ilgili baskıları artıran Rus Çarlığı ile 1853 yılında, 1856 yılına kadar süreceK Kırım Savaşı başladı. Rus donanmasının 1854'te Sinop'ta bulunan Osmanlı donanmasını ani bir baskınla imha etmesinin ardından Fransız ve İngiliz donanmaları, Karadeniz'e girdiler. Böylece Türk-Rus Savaşı'na İngiltere ve Fransa da dahil oldu.⁴¹ Üç devlet, Rusya'nın askerî güçlerinin önemli bir kısmını bulundurduğu yer olan Kırım'a asker çıkararak savaşı burada sürdürdü. 9 Eylül 1855'te Sivastopol'ü ele geçirdiler. Rusya, Kars'ı ele geçirmesine rağmen savaşa devam edecek durumu olmadığı için barış istedi.⁴² 30 Mart 1856'da 34

³⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 212-214.

³⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 217.

³⁸ Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", *DİA*, XVII, s. 488-489.

³⁹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 346.

⁴⁰ Emruhan Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, II/4, 2015, s. 81-82.

⁴¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, s. 73-74.

⁴² Efe, Kızıl, *a.g.m.*, s. 317-318.

maddelik bir barış anlaşması imzalandı. Antlaşmanın 11. maddesi Karadeniz'in tarafsızlaştırılması konusunda oldukça önemlidir.⁴³ Paris Antlaşması'yla Rusya, Küçük Kaynarca ile elde ettiği imtiyazları kaybetti. Özellikle Karadeniz, Türk ve Rus gölü olma özelliğini kaybediyor ve bir Avrupa gölü hâline geliyordu. Bu durumu ve Besarabya'nın Osmanlı'ya verilmesini Çar II. Aleksandr "iki kâbus" olarak değerlendiriyordu.⁴⁴ Antlaşmanın 3. maddesi ile Kars Kalesi ve diğer toprakların boşaltılacağı belirtildi. Doğu sınırımızda bir değişiklik yaşanmadı.⁴⁵

1876 yılının sonlarına gelindiğinde kendisine Rus Çarı I. Nikolay tarafından "Hasta adam" adı takılan Osmanlı Devleti, 1875 Hersek, 1876 Bulgar isyanlarını bastırdı, 1876 Sırp-Karadağ Savaşı'nı kazandı. Bu durum dışarıdan müdahale olunmadığı takdirde, Osmanlı'nın kendi gücüyle bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruyacağını gösteriyordu. Fakat dış güçler, kendi planladıkları statüyü Osmanlı'ya vermeye çalışıyorlardı. Bu amaçla 11 Aralık 1876 tarihinde İstanbul Konferansı, altı devletin katılımıyla Rus sefarethanesinde düzenlendi. Toplantıya Osmanlı delegeleri alınmadı. Bu, Osmanlı Devleti'nin itibarına büyük bir darbeydi.⁴⁶

Toplantıya başlarken dışarıdan top sesleri duyuldu. Toplantı başkanı Hariciye Nazırı Saffet Paşa, bu top atışlarının anlamını açıklayarak, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetimin, yani anayasalı hükümdarlık yönetiminin başladığını ve anayasanın yürürlüğe koyulduğunu açıkladı. Devletlere verilmek istenen mesaj şuydu, bir anayasal rejim ve bir "Meclis-i Mebusan" olduğuna göre ve bütün Osmanlı vatandaşları bu mecliste temsil edileceğinden yeni reformlara gerek olmayacağıydı. Fakat konferans delegeleri Meşrutiyet'in ilanını çok soğuk karşıladılar. Diplomatik bir taktikten fazlası olmadığını düşünerek, Osmanlı'nın artık konferansa gerek kalmadığı şeklindeki iddiasını ciddiye almadılar. İstanbul Konferansı'nda alınan kararlar özetle şöyleydi: Karadağ ve Sırbistan sınırları genişleyecek, Bosna ve Hersek olmak üzere iki özerk vilayet olacak ve valileri devletlerin onayı ile tayin edilecekti. Bosna ve Hersek'teki özerk yönetim aynı şekilde Bulgaristan'da da uygulanacaktı.⁴⁷

Osmanlı Devleti, konferansta alınan kararları 20 Ocak 1877'de reddetti. Bulgaristan'ın iki vilayete bölünüp özerk sistemin getirilmesi, diğer eyaletler için de bir

⁴³ Tükin, *a.g.e.*, s. 339.

⁴⁴ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 266-267.

⁴⁵ Efe, Kızıl, *a.g.m.*, s. 318.

⁴⁶ Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 301.

⁴⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 503-504.

örnek teşkil edecekti ve Osmanlı'nın fiziki varlığı tehlikeye girecekti.⁴⁸ Bu gelişmelerden sonra Rusya, 24 Nisan 1877'de, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve askerini batıda Tuna'dan, doğuda Arpaçay'dan geçirerek taarruza geçti. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu. Savaş, Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede cereyan etti. Bu tarihlerde Osmanlı donanması Karadeniz'de üstünlüğü elinde bulundurduğundan, Rusya kara savaşlarına önem verdi. Osmanlı Devleti'nin bir savaş için gerekli hazırlığı hatta Rusya'ya karşı hazırlanmış bir savaş planı bile yoktu. Bu genel durum içerisinde savaş başlayınca Ruslar, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da ilerlemeye başladılar. Bu arada Karadağ, Sırbistan ve Romanya da Rusya'nın yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girdiler.⁴⁹ Rus ordusuna, II. Aleksandr'ın kardeşi Grandük Nikolay Nikolaeviç kumanda ediyordu. General Gurko'nun idare ettiği bir Rus kuvveti süratle ilerleyerek, Balkanlardaki Şipka geçidini işgal etti. Ruslar için Edirne ve İstanbul yolu açılmış gibiydi.⁵⁰

Rusların, büyük askerî başarıları İstanbul'da tedirginlik uyandırdı. İstanbul'un dört tarafına temsil mahiyette dört bayrak dikilerek savaşa gönüllü davet edildi. Fakat İstanbul halkı savaşa alışık değildi, taşradan gelen esnaf da iş ve gücünü bırakmak istemiyordu. Dolayısıyla Edirne halkından eli silah tutanların orduya alınmasına karar verildi. Ruslar, savaşa başlarken, kolaylıkla başarılı olacaklarını ve hızla İstanbul önlerine geleceklerini ümit etmişlerdi.⁵¹

Ruslar üstün askerî kuvvetlerine rağmen, Gazi Osman Paşa'nın kahramanca savunduğu Plevne'yi aşamadılar. Bunun üzerine çar bizzat cepheye geldi. Plevne'deki çarpışmalar, 10 Aralık 1877 günü, Rus çemberini yarmak üzere harekete geçen Gazi Osman Paşa'nın esir düşmesi üzerine sona erdi. Plevne'nin düşmesi savaşın gidişini değiştirdi. Rus kuvvetleri bundan sonra birkaç muharebeyi daha kazanarak hızla güneye doğru ilerlemeye başladılar ve 22 Ocak 1878'de Edirne'yi alıp Çatalca'ya dayandılar. Böylece Osmanlı ordularının yenilgisi üzerine, Ruslar doğuda Erzurum, batıda da İstanbul önlerine kadar geldiler.⁵² II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de bir meclis komisyonu toplayarak, vekillerini İstanbul savunması ve genel olarak savaş hakkındaki görüşlerini almak istedi. Fakat mecliste müzakere yapmak yerine Sultan ve hükümeti

⁴⁸ Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, XXVI/103, 1962, s. 588.

⁴⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 338.

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2020, s. 373.

⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya savaşı (1908-1918)*, TTK, Ankara 1999, s. 48-49.

⁵² Uçarol, *a.g.e.*, s. 339.

hedef alan ağır eleştiriler sonucunda II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı tatil etti. Osmanlı Devleti çaresiz bir şekilde Ruslarla barış görüşmelerine başladı.⁵³

Barış görüşmeleri Osmanlı Devleti adına, Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey; Rus Hükümeti adına da Kont İgnatyev arasında başladı. Rus Başkomutanlığı barış antlaşmasının tanzim ve imza yeri olarak Ayastefanos'u seçti. Ayastefanos, İstanbul'un kapısı demektir. Rusya böyle bir yerde Osmanlılara antlaşma imzalatmakla hem Balkan Slavlarına hem de Avrupa'nın büyük devletlerine kudret ve kuvvetinin bir örneğini göstermek istiyordu.⁵⁴

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan ve tamamı 29 madde olan antlaşmaya göre Rusya; Panslavizm politikasının zaferini kazanmış, Osmanlı Devleti'ni istediği gibi parçalamış ve Balkanlar ile Doğu Anadolu'ya yerleşmiş oluyordu. Osmanlı Devleti ise; Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını tanımakla bu topraklarını tamamen kaybetmiş bulunuyordu. Öte yandan, Özerk Bulgaristan Prenslığı'nin kurulması ve bunun Ege Denizi'ne kadar büyümesiyle, İstanbul ile Rumeli arasındaki bağ koptuğundan, devletin Rumeli'deki toprakları ikiye ayrılıyordu. Doğu Anadolu'da ise önemli topraklar (Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid) Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Ayrıca Ermeniler üzerinde Rusya'ya söz hakkı tanınıyordu ve böylece Ermeni sorunu resmen başlamış oluyordu. Genel olarak, böylece Osmanlı Devleti'nin Rumeli'den atılmasının temelleri atılıyordu. Doğu Anadolu'da da yeni sorunlar ortaya çıkıyordu.⁵⁵ Bu savaşın neticesinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması zarar ve toprak kaybı bakımından, Karlofça'dan (1699) beri Osmanlı'nın imzaladığı en kötü anlaşmadır.⁵⁶

I. Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı İmparatorluğu savaşlardan yeni çıkmış, Trablusgarp Savaşı'nın üzerinden iki yıl, Balkan Savaşları'nın üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişti. Osmanlı Devleti bu savaşlarda büyük toprak kayıplarına uğradı. Halk ise yorgunluk ve moral bozukluğu içerisindeydi.⁵⁷

I. Dünya Savaş'ında Türkiye ve Rusya bir kez daha karşı karşıya geldi. Özellikle Sarıkamış Harekati'nda her iki tarafın ağır kayıplara uğraması karşılıklı düşmanlık

⁵³ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, İbrahim Yılmazçelik, "Yeniden Yapılanma", *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, haz. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

⁵⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 345.

⁵⁶ Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969, s. 35.

⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK, Ankara 1999, s. 373.

duygularını körükledi.⁵⁸ Sarıkamış Harekâtı, 93 Harbinde kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum’u geri almayı, Kafkas halkını Rus boyunduruğundan kurtarmayı amaçlamıştır. Fakat Osmanlı ordusu sayıca üstün olmasına karşın, soğuk kış şartları ve teçhizat eksikliği nedeniyle Sarıkamış’ta 90.000 civarında şehit verilmesi üzerine geri çekilmek zorunda kalındı. Ruslar, 1916 yılında Erzurum, Muş, Van, Bitlis ve Trabzon’u işgal etti.⁵⁹

I. Dünya Savaşı’na İtilaf Devletleri arasında yer alan Rusya İmparatorluğu, savaş sürecinde iç politikasında sorunlar yaşadı ve bütün bunlar Çarlık rejiminin kaldırılmasıyla sonuçlandı. Rusya’da Ekim İhtilali ile iktidara gelen Bolşevikler, yayınladıkları bildiri ile tüm savaştan devletlere savaşı sona erdirmeye ve ateşkes çağrısında bulundu. Savaşın emperyalist güçlerin kendi aralarında çıkarı olarak nitelendiren Bolşevik Partisi’nin hakimiyeti ele aldıktan sonra ilk işi, Rusya’yı I. Dünya Savaşı’ndan çıkarmak oldu.⁶⁰ Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Mart 1918 tarihinde Almanya, Rusya, Osmanlı Devleti, Avusturya Macaristan ve Bulgaristan arasında Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalandı. Rusya bu antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne geri verdi. Bütün Doğu Anadolu’dan çekileceklerdi.⁶¹

Osmanlı Devleti müttefiklerinin yenilmesi üzerine, 30 Mart 1918’de, Mondros Mütarekesi’ni yaparak yenilgiyi kabul etti. Bu mütareke sonucu İstanbul 16 Mart 1920’de işgal edildi. Anadolu’da bu gelişmeler sebebiyle Millî Mücadele başladı ve Türkiye Cumhuriyeti bu mücadele sonucunda kurulmuş oldu.⁶² Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikası, I. Dünya Savaşı’nda alınan yenilgiler sonucunda ortaya çıkan ulusal hareketle belirlenmeye çalışıldı.⁶³

İtilaf devletlerinin Türkiye’yi parçalamaya yönelik tutumları, Türk halkı, özellikle Türk aydınları arasında geniş ölçüde kin ve nefret duyguları uyandırdı. Onları Sovyet Rusya’daki rejime kaygıyla değil, içten sempatiyle bakmaya zorladı.⁶⁴ İki ülke arasındaki düşmanlık, yerini dostluk ve güvenceye bıraktı. Çeşitli vasıta ve kişiler tarafından şekillendirilen ilk ilişkiler, yeni umutlarla birlikte sıkıntıların da ortaya çıkmasına neden oldu. Sivas Kongresi’nden TBMM’nin açılışına kadar olan Türk - Sovyet ilişkileri, iki

⁵⁸ Tuncay Ögün, “Kars Antlaşmasına Zemin Hazırlayan Savaşlar Hakkında Genel Değerlendirme”, 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu*, haz. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars 2012, s. 30.

⁵⁹ Efe, Kızıl, *a.g.m.*, s. 322-323.

⁶⁰ Marziye Memmedli, Hilal Akgüller, “Brest Litovsk Barış Antlaşmasının Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, II/20, 2020, s. 2713.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 113.

⁶² Topsakal, *a.g.m.*, s. 45.

⁶³ Yılmaz, Yakşi, *a.g.m.*, s.18.

⁶⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK, Ankara 1987, s. 85.

ülke ve iki kültürün birbirini tanımaya çalışması ile karşılıklı yardımlaşmanın yapıldığı dönem olarak değerlendirebiliriz. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını izleyen 26 Nisan 1920 tarihinde Atatürk'ün Lenin'e yazdığı mektup, TBMM Hükümeti'nin ilk dış politika çalışmalarından birisidir.⁶⁵

1921 yılının Mart ayında Moskova'da Kafkasya bölgesindeki sınırları belirlemek amacıyla Rusya ve Türkiye heyetlerinin görüşmeleri gerçekleşti. Görüşmeler neticesinde Türkiye kendi dış politikasında Kafkasya bölgesindeki topraklarla ilgili olan iddialarından vazgeçerken Rusya, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarının 1878 Berlin Kongresi'nde belirlenmiş olan çizgiye kadar geri çekilmesini içeren talebinden vazgeçti.⁶⁶ 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ve Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Moskova Antlaşması bir önsöz ve 16 maddeden oluşuyordu. Politik önem taşıyan antlaşmanın önsözünde,

“Ulusların kardeşliği ilkesini ve halkların kendi kaderini belirleme haklarını paylaşan, emperyalizme karşı mücadelede aralarında var olan dayanışmayı ve keza iki halktan biri için ortaya çıkacak olan her türlü güçlüklerin diğerinin durumunu kötüleştireceği hususunu belirten ve aralarında sürekli ve içten karşılıklı ilişkiler ve iki tarafın karşılıklı çıkarlarına dayanan bozulmaz, içten bir dostluk kurma isteğinden esinlenen tarafların bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalamaya karar verdikleri...” kaydediliyordu.”⁶⁷

Moskova Antlaşması'yla Sovyetler, Büyük Millet Meclisi'nce temsil edilen Türkiye Ulusal Hükümeti'ni ilke olarak Misak-ı Milli sınırlarıyla tanıdı ve bugünkü Türk-Rus sınırı belirlendi. Böylece 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la yapılan Gümrü Barış Antlaşması'nın belirlendiği sınır çizgisi (Kars, Ardahan Türkiye'de kalması) aynen kabul edildi.⁶⁸ Fakat antlaşmada sadece Türkiye ve Sovyet Rusya'nın imzalarının bulunması Doğu sınırında barışın tehsis edilebilmesi için yeterli değildi. Moskova Antlaşması'nın Kars'ta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da katılımıyla onaylanması gerekiyordu. 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandıktan sonra Kars, Ardahan ve Artvin bölgelerinin Türkiye'ye katılmasıyla doğu sınırı güvence altına alındı. Türkiye ile

⁶⁵ Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, s. 279.

⁶⁶ Topsakal, *a.g.m.*, s. 46.

⁶⁷ A. Şemsutdinov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 49.

⁶⁸ Coşkun Topal, “Türk-Rus İlişkiler ve Moskova Antlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IV/6, 2018, s. 323.

Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki anlaşmanın imzalanması, Rusya ile dostluk ilişkilerini pekiştirdi.⁶⁹

Rusya, Osmanlı Devleti'nin kuzeyinde belirlediği tarihten itibaren Osmanlı Devleti için bir sorun teşkil etti ve zayıflayıp yıkılmasında önemli bir rol üstlendi. Rus orduları, Osmanlı tarihinin son 300 yılında Osmanlı'yla yaptığı savaşların büyük çoğunluğunda galip geldi. İş birliği ve ittifakların egemen olduğu dönemler ise oldukça azdır. Çarlık Rusya'sının genişleme politikasının büyük bir bölümü Osmanlı Devleti ve Türk topluluklarının bulunduğu Orta Asya, Kafkasya ve Balkan bölgelerine doğru gerçekleşti. I. Dünya Savaşı'nda düşman olan Türkler ve Ruslar, savaşın sonlarına doğru meydana gelen gelişmelerle yakınlaştılar. Atatürk önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketine destek veren Sovyetlerle, II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden dostça ilişkiler kuruldu.

1.2. Diplomatik Yapılar

1.2.1. Narmanlı Han

Rusya, İstanbul Antlaşması ile 1700 yılında İstanbul'da ilk kalıcı Rus diplomatik temsilciğini elde etti.⁷⁰ Rus elçisinin 18. yüzyıl boyunca tam olarak nerede ikamet ettiği net olarak bilinmese de diğer yabancı ülkelerin diplomatları gibi Galata veya Pera-Beyoğlu'nda yaşadığı düşünülmektedir.⁷¹

Emily Neumeir arşiv belgelerine dayanarak, 1794 yılında Rus Elçiliğine ait bir yerin Galata da olduğunu ileri sürmüştür. 1786 yılında çizilen bir Fransız haritasından uyarlanmış bir Alman haritasında, Rus elçiliği "Russie" olarak işaretlenmiş ve bugün burası İstiklal Caddesi ile Müeyyet (eski İsveç) Sokağı'nın kesiştiği noktada yer alan Narmanlı Han'ın bulunduğu yere denk düşmektedir.⁷² Haritada gösterilen elçilik külliyesi, hepsi bir çevre duvarının içinde yer alan dört veya beş binadan oluşmaktadır. Bununla birlikte 1821 yılında binaların tümünün yangında yıkıldığı bilinmektedir.⁷³

1812'den sonra Rus Elçilik Binasının yeniden inşa edilmesinin ardından, 1831 yılında, tekrar Pera'nın diğer yapıları gibi yangında alevler içinde kalır. Yangından sonra yeniden aynı işlev amacıyla inşa edilir, 1833'te inşa edildiği yapının mimarı

⁶⁹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 327-406-407.

⁷⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2020, s. 275.

⁷¹ Emily Neumeir, "Geçmişin Dokusu, Gelecek İçin Sorular: Narmanlı Han", çev. Emre Akın Pilgir, *Toplumsal Tarih Dergi*, S. 264, 2005, s. 39.

⁷² Selcen Coşkun, "Rus Elçilerin Ofisinden Küresel Turizm Durağına Narmanlı Han ve Turizm-Kültürel Miras İkilemi Üzerine Görüşler", *Mimar.ist*, 77, 2022, s. 35.

⁷³ Neumeir, *a.g.m.*, s. 39.

bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda İtalyan-İsviçreli mimar Gaspare Fossati olduğu yazılsa da bu bilgi gerçek değildir.⁷⁴ Çünkü Fossati, Narmanlı Han'ın yapımından dört yıl sonra, 1837 yılında İstanbul'a varabilmişti. Bu iddiaların yanı sıra mimarın Gaspare'nin genç kardeşi Giuseppe Fossati olduğunu ileri sürenlerde de var. Narmanlı Han'ın 1831 yılında inşası tamamlandığında Giuseppe 11 yaşındaydı.⁷⁵

Resim 1.2.1.1 Narmanlı Han'ın cadde üzerinden görünümü (Münevver Eminoğlu, *1870 Beyoğlu 2000 Bir Beyoğlu Fotoromanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 195.)

Narmanlı Han'ın dış görünümü kaleye benzemektedir. Avlunun içindeki binalar hariç dış mekân iki kattan oluşmaktaydı. Üst kat ağır ve büyük fil ayakların üzerine inşa edildi. Üst kata hem İstiklal Caddesi üzerinden hem de hanın girişinin, avluya çıkmadan önceki köşesindeki merdivenden çıkılmaktadır.⁷⁶

Narmanlı Han'ın ortasında bahçe yer almaktaydı. Önceleri havuzun olduğu yerde bulunan bölüm yalnızca tek katlıydı. Hanın ana giriş kapısı tam ortada yer almaktadır. Çok büyük ve yüksek olan ana giriş kapısı iki kanatlı ve oldukça ağırdır. Bu yüzden genellikle kapının tek kanadı açık tutulurdu. Binanın cadde üzerindeki ana kapısının haricinde, bürolardan dışarı çıkılabilecek ikinci bir kapısı daha mevcuttu. Sofyalı

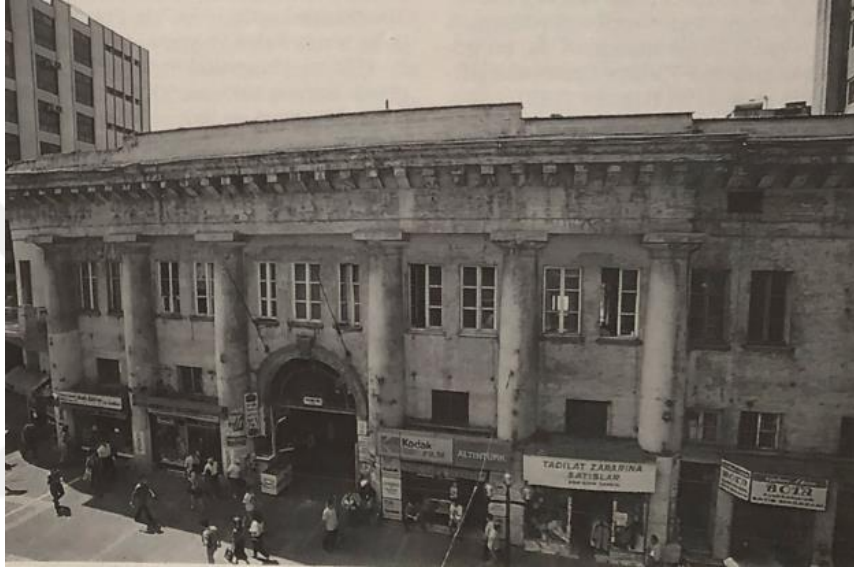
⁷⁴ Coşkun, *a.g.m.*, s. 35.

⁷⁵ Neumeir, *a.g.m.*, s. 40.

⁷⁶ Sinem Koç, *İstiklal Caddesi ve Mekânsal Dönüşüm: Han Yapıları*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 40.

Sokağı'na bakan ve kullanılmayan demirden çok küçük bir kapı ile İsveç (Müeyyet) Sokağı'na açılan küçük bir kapı daha vardı.⁷⁷

Günümüzdeki ön cephe, ilk tasarımdan farklıdır. İstiklal Caddesi'ne tramvay hattı kurulurken caddenin tünel yönünden genişletilmesi nedeniyle 20. yüzyılın başında yıkılmıştır.⁷⁸ Genişletilen cadde için yapıdan 5.60 metrelik bir bölüm kesilmiştir.⁷⁹ Yeni dış cephenin mimarı ile ilgili herhangi bir bilgi yok fakat yalın tarzı, I. Dünya Savaşı öncesindeki Moskova ve St. Petersburg'u etkisine alan Rus neoklasik yapılara benzemektedir. Rusların, kendi mimarlarından birini getirtmiş olma ihtimali yüksektir.⁸⁰

Resim 1.2.1.2 Narmanlı Han'ın dış cephesi, 1970'li yıllar (Behzat Üsdiken, "Narmanlı Han", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 47.).

Narmanlı Han, 1870 yılında büyük Pera yangınından hasar almadan kurtulabilmiş, hanın içindeki havuzda balıkların yüzdüğü rivayet edilmektedir.⁸¹ Yapım aşamasında kafa karışıklığının yaşanmasındaki en önemli neden ise, yapının ancak 1845 yılına kadar Rus elçiliği olarak kullanılmasıdır. Bu tarihte yeni, Gaspere Fossatti'nin tasarladığı neoklasik gerçek bir saray birkaç blok ötede açıldı. Narmanlı Han yapımından kısa bir süre işlevini kaybetti.⁸²

⁷⁷ Üsdiken, *a.g.m.*, s. 47.

⁷⁸ Coşkun, *a.g.m.*, s. 35.

⁷⁹ Narmanlı Han içerisindeki yazıtın alınmıştır (02.02.2023).

⁸⁰ Neumeir, *a.g.m.*, s. 41.

⁸¹ Coşkun, *a.g.m.*, s. 36.

⁸² Neumeir, *a.g.m.*, s. 40.

Elçilik büroları yeni binaya taşınırken, konsolosluk büroları bir süre daha Narmanlı Han'da kalmaya devam etti. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla diplomatik ilişkiler askıya alındı. Ardından Rusya'daki ihtilalle beraber İstanbul'a Rus mülteciler akın etti, işte bu esnada konsolosluk büroları yeniden handa aktif faaliyet göstermeye başladı.⁸³ 19. yüzyılın sonlarında, Sofyalı Sokağı'na bakan ve yüksek duvarlara sahip olan kısmı hapisane olarak kullanıldı.⁸⁴ Burada yalnızca Osmanlı topraklarında suç işlemiş Rus vatandaşları hapis yattı.⁸⁵

Resim 1.2.1.3 1908-1934 yılları arasında Narmanlı Han, fotoğraf: Albert Gabriel (Selcen Coşkun, “Rus Elçilerin Ofisinden Küresel Turizm Durağına Narmanlı Han ve Turizm-Kültürel Miras İkilemi Üzerine Görüşler”, *Mimar.ist*, 77, 2022, s. 36.).

Binanın yapımından, 1924 yılına kadar Rusya Konsolosluğu olarak kullanıldığı, mülkiyetinin ise Rus Devleti'ne ait olduğu bilinmektedir. 1930'ların başında, binada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ait “Neft Syndicat” ile “Intourist” şirketlerinin büroları bulunmaktaydı.⁸⁶ 1933 yılına gelindiğindeyse bütün bürolar taşınmış ve binayı Avni ve Sıtkı Narmanlı kardeşler satın almıştır. Narmanlı kardeşler ikinci bir giriş daha açarak, yaya sirkülasyonunu artırmak amacıyla Sofyalı Sokağı cephesine kapı açarlar. Ana yapının birinci katını kendilerine büro olarak tahsis ederler, diğer yapıları ise konut, atölye, büro olarak kiraya verirler.⁸⁷

⁸³ Üsdiken, *a.g.m.*, s. 47.

⁸⁴ Behzat Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul 1999, s. 275.

⁸⁵ Neumeir, *a.g.m.*, s. 40.

⁸⁶ M. Sinan Genim, “Dünden Bugüne Narmanlı Han”, *Büyük Kulüp*, S. 182, 2018, s. 56.

⁸⁷ Narmanlı Han içerisindeki yazıttan alınmıştır (02.02.2023).

Narmanlı Han, sanatkarların ikametgâh yerlerinden biri oldu. Abidin Dino, Nurullah Berk gibi ressamın sergilerini burada yaptılar. Daha sonraki yıllarda ise Ahmet Hamdi Tanpınar, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Aliye Berger gibi isimlere ev sahipliği yaptı. ⁸⁸

Günümüzde de varlığını koruyan ve İstiklal Caddesi'nin yapı taşlarından biri olan Narmanlı Han Rusya'nın ilk elçilik binası olarak inşa edildi. Osmanlı zamanında sık sık yangınlara maruz kalsa da amacına uygun olarak yıllarca Ruslar tarafından kullanıldı. Yeni ihtişamlı konsolosluk yapılarına kadar diplomatik ilişkilere ev sahipliği yapan Narmanlı Han, daha sonra bürokratik işler için, hatta bir dönem hapishane olarak kullanıldı.

Resim 1.2.1.4 Narmanlı Han'ın restorasyon öncesi durumu (Selcen Coşkun, “Rus Elçilerin Ofisinden Küresel Turizm Durağına Narmanlı Han ve Turizm-Kültürel Miras İkilemi Üzerine Görüşler”, *Mimar.ist*, S. 77, 2022, s. 40.).

⁸⁸ Nezh Başgelen, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu'nun 150 Yıllık Öyküsü 1857-2007*, İKSV, İstanbul 2008, s. 89.

Resim 1.2.1.5 Narmanlı Han'ın 2019 restorasyon sonrası dış cephesi (M. Sinan Genim, "Dünden Bugüne Narmanlı Han", *Büyük Kulüp*, 182, 2018, s. 56.).

Resim 1.2.1.6 Günüümüzde Narmanlı Han (Kişisel çekim, 17.05.2023).

Resim 1.2.1.7 Günümüzde Narmanlı Han (Kişisel çekim, 17.08.2023).

1.2.2. Rus Konsolosluğu Binası

Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkiler III. İvan (1462-1505) döneminde başlamasına rağmen iki devlet arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle daimî bir Rus elçiliğinin kurulması uzun yıllar sonra oldu.⁸⁹ Rusya ile 1700 yılında yapılan İstanbul Antlaşması ile Ruslara Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da ilk daimî elçi meşhur yazar Lev Tolstoy'un cediti olan Pyotr Alekseyevich Tolstoy İstanbul'a gönderildi.⁹⁰ Fakat 1711 yılında Prut savaşıyla elçi, Yedikule zindanlarına kapatıldı. Rus elçi ve erkanının toplamda otuz bir kişi olduğu bilinmektedir.⁹¹

Yabancı elçilikler önceleri Galata'da bulunurdu. 1492 yılından itibaren Gırnata'dan göç eden Arap nüfusundan dolayı semtte sık sık yangınlar çıkmaya başladı. Bu nedenle elçiler Galata'dan ayrılarak yeni binalarını Pera yakınlarına yani bugünkü Beyoğlu'na kurdular. Bu sayede Pera'da elçilik sarayları ortaya çıkmaya başladı.⁹² 19. yüzyılın başında Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği Beyoğlu'nda, boğaz manzarasına sahip, ahşap bir konaktı. Daha sonra elçilik Narmanlı Han'a taşındı.⁹³ Rusya'nın bir diğer önemli binası ise dönemin büyükelçisi Yakov Bulgakov'un Büyükdere'deki yalısıdır.⁹⁴ Bu mevcut yapılara rağmen 1829 Edirne Barışı sonrası Osmanlı karşısında güçlenen

⁸⁹ Feryal İrez, Hüsamettin Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s. 13.

⁹⁰ İlber Ortaylı, "Pera'da Rus Sarayı", *SkyLife*, S. 9, 1993, s. 28.

⁹¹ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711) I*, TTK, Ankara 1951, s. 182.

⁹² İrez, Aksu, *a.g.e.*, s. 13.

⁹³ Cengiz Can, "Rus Elçiliği Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 369.

⁹⁴ Turan Akıncı, *Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar (1831-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 58.

Rusya, gücünü göstermek için bir milyon ruble tahsis ederek gösterişli bir elçilik binası yapmaya karar verir.⁹⁵

Resim 1.2.2.1 Jacques Pervititch'in Haritası'ndan 1932 yılında elçilik binasının planı (Eda Uğur Selçuk, *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 64.).

Rusya, İstanbul'da eskisinden daha güzel ve gösterişli bir elçilik binası yaptırmak için Gaspare Fossati'yi görevlendirdi. 20 Mayıs 1837'de İstanbul'a gelen mimar Fossati⁹⁶, Beyoğlu'ndaki arsayı inceledikten sonra mevcut arazinin yeterli olmadığını ve komşu arazilerden parsel satın alınmasını istedi. Arazi toplamda 7.945 metrekareye çıkarıldı. Fossati 6 Eylül 1838'de projeyi tamamladı ve çizimlerine göre inşaaata başlandı.⁹⁷ Yardımcı mimarlar kardeşi Giuseppe Fossati ve kayınpederi Alessanro Rusca'ydı. İç dekorasyondan ise eniştesi ressam-dekoratör Antonio Fornari ve ressam Scotti sorumluydu. Malzeme ve mermerler İtalya'dan getirildi.⁹⁸ Fransa'dan duvar kağıtları, ipekler, aynalar, bronzlar, avizeler ve kıymetli ahşap kaplamalar getirildi. Saraya konmak için mitolojik heykeller İtalya'da yaptırıldı. Sarayın tören binası için mobilyaları Odessa'nın en iyi ustası Koklen'e yaptırıldı. Rivayete göre Çariçe II. Yekaterina elçilik binasının Rus toprakları üzerinde durmasını sağlamak için gemiler

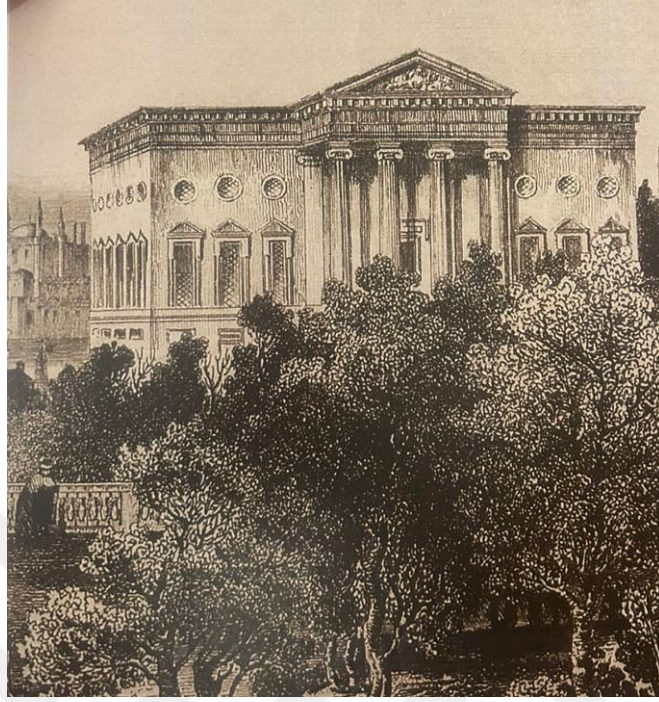
⁹⁵ Can, *a.g.m.*, s. 369.

⁹⁶ Semavi Eyice, "Gaspare Trajano Fossati", *DİA*, XIII, 1996, s. 171.

⁹⁷ Akıncı, *a.g.e.*, s. 59.

⁹⁸ Can, *a.g.m.*, s. 369.

dolusu toprak göndermişti.⁹⁹ Çatı, 1842’de kapatıldı ve inşaat 1845 yılında tamamlandı. Fakat Fossatiler 1849’a kadar yapıyla ilgilenmeye devam ettiler.¹⁰⁰

Resim 1.2.2.2 Rus Saray Gravürü (Tuna Köprülü, *İstanbul’daki Yabancı Saraylar*, İBB, İstanbul 2006, s. 106.).

Sefarete bir de Ortodoks kilisesi inşa edildi ve ikonostazı 1844 yılında St. Petesburg’dan getirildi. Kilisenin her türlü detayı mimarlar tarafından planlandı, hatta hangi azizlerin ikonalarının asılacağına kadar düşünüldü. Rusya halkının çok saygı duyduğu Aziz Büyük Basileos İkonası da kilisede yer almaktaydı. 1 Nisan 1845’te kilise inşaatı tamamlandı ve ilk ayin yapıldı.¹⁰¹

Tanzimat sonrası gelişen Pera’da hem konum olarak hem de geniş cephesi ile kentin büyük bir bölümünden görülebilen elçilik binası dikkat çekti. Osmanlı’da yenileşme konusunda öncü olan Rusya’nın inşa ettirdiği elçilik binası, şehrin imarına ve yangınlarına karşı Tanzimat erkanı için uyarıcı bir örnek oldu.¹⁰² Sefaret ana binası ortası iki katlı, yanları ise üç katlı olan bir yapıdır. Orta kısım olan sefarete giriş binasının alt katı doğal taşlarla kaplıdır. Tören girişinin önündeki bahçede Rusya için sembolik olan

⁹⁹ Onur İnal, Mehmet Duru, “Rusya Başkonsolosluğu”, *Beyoğlu*, S. 8, 2008, s. 23.

¹⁰⁰ Can, *a.g.m.*, s. 369.

¹⁰¹ Akıncı, *a.g.e.*, s. 60.

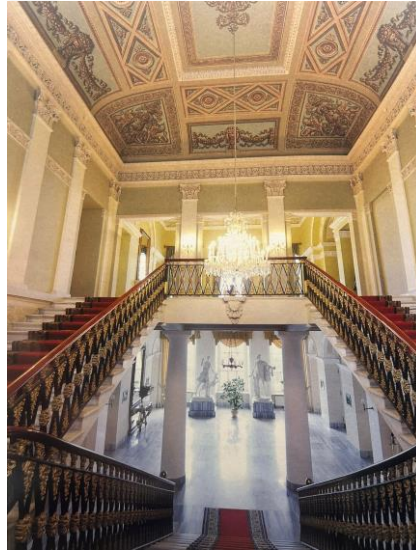
¹⁰² Can, *a.g.m.*, s. 369.

etrafı demir parmaklılarla çevrili köknar ağacı yer almaktadır.¹⁰³ Cephede sade ve net çizgilerin hâkim olduğu bir yalınlık vardır. Neoklasik üslup kullanılmıştır.¹⁰⁴

Resim 1.2.2.3 Elçilik Binası 20. yüzyılın başı (Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları III. Cilt*, Koçbank, İstanbul 2000, s. 940.).

Birinci sahanlığın tavanları kemerle süslenmiş, basit ve sadedir. Duvarlar nişlerinin içine Roma Tanrıçası Venüs'ün doğuş anını gösteren Boticelli tablolarını anımsatan antik heykeller yerleştirilmiştir. İkinci binanın orta yerinde bulunan mermer sahanlıklı tören merdiveni bulunmaktadır. Sahanlık iki adet heykelle süslenmiş, bunlar Belvender Apollon Heykeli ve Versailles Diana'dır.¹⁰⁵

Resim 1.2.2.4 İki yana yerleştirilmiş Belvender Apollon Heykeli ve Versailles Diana (Onur İnal, Mehmet Duru, "Rusya Başkonsolosluğu", *Beyoğlu*, S. 8, 2008, s. 14.).

¹⁰³ Akıncı, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰⁴ Can, *a.g.m.*, s. 369.

¹⁰⁵ Akıncı, *a.g.e.*, s. 61.

Mavi Salon arlık döneminde sarayın en rahat ve aynı zamanda en gösterişli odasıydı ve tüm ziyaretçilerin beğenisini toplamaktaydı. Duvarlarda ar ve arienin tören porteleri asılı, yerde ise Fransa’dan getirilmiş G. Booussin imzalı bir halı bulunmaktaydı. Bu salon günümüze kadar gelememiştir. Sadece Odessalı ustalar tarafından yapılmış mobilyalardan bazıları, berjer koltuklar, divanlar ve tavan dekorasyonları günümüze kadar gelebilmiştir.¹⁰⁶

Resim 1.2.2.5 Rusya Konsolosluğu’nun Balo Salonu (Tuna Köprülü, *İstanbul’daki Yabancı Saraylar*, İBB, İstanbul 2006, s. 97.).

Tiyatro Salonu’na Mavi Salon ve Yılbaşı Salonu’ndan geçilmektedir. Burası ince uzun bir salondur. Tiyatro Salonu isminin verilmesinin nedeni ise salon boyunca duvarda dökme demir maskların bulunmasıdır. Tavanda ise karesel erevesel içinde 12 burç temsili görülmektedir. Bu yüzden Burçlar Salonu da denilmektedir. Petersburg Salonu’na ise tavadaki süslemeler St. Petersburg şehrinden manzaralar ve gravürler bulunduğu için bu isim verilmiştir. Senato ve saray dışında, ressam imparator I. Aleksandr ve I. Nikolay döneminde yapılan mimar anıt tavana resmedilmiştir. Aynalı Salon, sefaretin en önemli yeridir. Salon, sarayın bahçe cephesi boyunca uzanan ferah bir galeriye sahiptir. Burası Boğaziçi’nin ve Haliç ve Marmara Denizi’nin birleştiği bir manzaraya sahiptir. Galeride Rus Devleti’ni Osmanlı döneminde temsil eden büyükelçilerin portreleri asılıdır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Akıncı, *a.g.e.*, s. 61

¹⁰⁷ Akıncı, *a.g.e.*, s. 62.

Resim 1.2.2.6 Rus Sarayı'nın deniz cephesi (Eda Uğur Selçuk, *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 64.).

1843 yılında tamamlanmış olan tavan, klasik motiflerle bezenmişti. Arplar, melekler, yapraklar, kuğular tasvir edilmişti. Arsanın yapısı itibari ile kabul salonunun bulunduğu bina güneye doğru Humbaracı Yokuşu'na kadar uzanmaktadır. Mavi Yemek Salonu ve Kırmızı Yemek Salonu da bulunmaktadır. Arazi oldukça geniş olmasına rağmen Beyoğlu Caddesi'nden sadece bir giriş kapısı mevcuttur.¹⁰⁸

Resim 1.2.2.7 Kabul Salonu (Tuna Köprülü, *İstanbul'daki Yabancı Saraylar*, İBB, İstanbul 2006, s. 102.).

¹⁰⁸ Akıncı, a.g.e., s. 62.

Elçilik binası, 1984 yılındaki deprem ve 1905 yılındaki fırtınada büyük hasar gördü. İtalyan mimar Semprini tarafından onarıldı. 1924'ten bu yana konsolosluk binası olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Günümüzde Rusya Federasyonu'nun Başkonsolosluğu olan bina Rus ihtişamını yansıtmaktadır. “Pera’da bir saray” olarak görülen yapı, içerisinde Rus tarihindeki önemli simalardan mitolojik tanrılara kadar birçok heykeli barındırır. Her bir odası sanat eseri gibi tasarlanan bina günümüzde de protokol mensuplarına ve iş adamlarına resepsiyonlar vermektedir.

Resim 1.2.2.8 Rusya Başkonsolosluğu Binası (Kişisel çekim, 02.02.2023).

1.2.3. Rus Konsolosluğu Yazlığı

Yeryüzünde benzeri olmayan Boğaz, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yabancılar için bir dinlenme ve dönemin veba salgınından koruması için şifa köşesiydi. Bunun yanı sıra Büyükdere ve Sarıyer'in Karadeniz boğazını kontrol etmek için bulunmaz bir fırsat olması buraya rağbeti arttırıyordu. Özellikle Büyükdere'nin önem kazanması III. Osman ile III. Mustafa döneminde elçilik yapan Comte Vergennes'in yabancıların ikametgâh konusunda imtiyazlar alabilmesiyle başladı.¹¹⁰

Sedad Hakkı Eldem'in kayıtlarına göre Rusya'nın Boğaziçi'nde, Büyükdere'de sefaret yazlığı ve Tarabya-Kireçburnu arasında ataşelik olmak üzere iki binası bulunmaktaydı.¹¹¹ Büyükdere – Sarıyer Caddesi üzerindeki bina, iki katlı kagir bir

¹⁰⁹ Münevver Eminoğlu, *1870 Beyoğlu 2000 Bir Beyoğlu Fotoramanı*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 174.

¹¹⁰ Feryal İrez, Hüsamettin Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s. 20.

¹¹¹ Orhan Erdenen, *Boğaziçi Salihaneleri 3 Sarıyer-Yeniköy*, İBB, İstanbul 1994, s. 432.

yapıdır. Yazlığın inşaat tarihi ve mimarı hakkında herhangi bir kayıt yoktur.¹¹² Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) yapıldığına dair Bostancıbaşı defterlerinde “Rusya elçisinin kabir yalısı” şeklinde bir ifade yer almaktadır.¹¹³ Ayrıca III. Selim zamanında İstanbul’da çalışan ve III. Selim’in kız kardeşi Hatice Sultan’ın Neşetabad sarayını yeniden düzenleyen mimar Melling, İstanbul ve Boğaziçi’ne ait bir albüm yayımlamıştır.¹¹⁴ Bu albümde çizdiği gravürlerden ve Bostancıbaşı’nın kayıtlarına bakarak 19. yüzyılın başlarında yapının mevcut ve ayakta olduğunu tespit edebiliyoruz.¹¹⁵

Resim 1.2.3.1 Büyükdere’deki Rus Elçiliği yazlığı (Necla Arslan, “Rus Elçiliği Yazlığı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.).

Dönemin şairleri ve tarihçileri de Büyükdere’deki Rus Elçiliği yazlığından bahseder. Theophile Gautier yazlığı köşklerin en güzeli olarak tanımlar. Durand de Fontmagne 8 Eylül 1856 tarihli yazısında “Rus Sefaret binası yazlık elçilik binalarının en kuzeyinde olanıdır. Basit, simetrik ve zarif bir yapı olmasına karşılık arkadaki karanlık tepe ve orman binanın etkili görünümünü ve muhteşem boyutlarını ortaya koyar.”¹¹⁶ Ubucini ise “İçlerinde en muhteşemi, şahane bahçeleriyle Rus Sarayı’dır. Rus sefarethanenin önünde oldukça güzel bir taş rıhtım uzanmaktadır. Orada sarı eldivenler ve rugan pabuçlarla mehtap gezintilerine çıkılır. Bizim o soğuk iklimi aydınlatan mehtapla bir olabilir mi?” şeklinde ifade etmektedir.¹¹⁷

¹¹² Necla Arslan, “Rus Elçiliği Yazlığı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.

¹¹³ Erdem Yücel, *Boğaziçi Yalıları*, İBB, İstanbul 2022, s. 324.

¹¹⁴ İrez, Aksu, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁵ Arslan, *a.g.m.*, s. 370.

¹¹⁶ İrez, Aksu, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁷ İrez, Aksu, *a.g.e.*, s. 22.

Yapı Neorönesans ağırlıklı klasik bir tasarıma sahip,¹¹⁸ ahşap ve kâğıt bir binadır. Birinci kat pencereleri dekoratif, dikdörtgendir. Balkon denize açılır. Çatısı ise düz, teras görünümündedir. Çatı terasının ön cephesinde yarım yuvarlak bir madalyon bulunmaktadır. Pencerelerin altındaki dikdörtgen panolarda kıvrım dalları arasında insan başları görülmektedir. Her iki pencerenin arasında hayvan başlı sütunlar mevcuttur.¹¹⁹ İki sütun arasında aslan başları ve “Pompei evlerindeki Roma bezemelerini andıran motifler” işlenmiştir.¹²⁰ Ahşap yan kanatlar, sefarethane memurları için ayrılmıştır.¹²¹ II. Mahmud döneminde Bostancıbaşı sicillerine göre yine yazlığın iki yanına Rus kolonisine ait veya elçilik mensuplarına ait yapılar bulunmaktaydı.¹²²

VİLİYETİ KAZA VE NAHİYESİ MAHALLESİ KARİYESİ SOKAĞI MEŞHUR SEMTİ VEYA MEVKİHİ		Tatar bul Lar yer Büyük dere Piyase Caddesi		TÜRKİYE CÜMHURİYETİ TAPU SENEDİ		MINTAKA N°		SAHİ N°		PAFTA N°		ADA N°		PARSEL N°		MESAHAL SATHİYESİ	
EVSAFI			NEVİ			BEYANLAR											
Dış mülk mülkiyeti ve bağ, kuru mülk müstamlak bir kış Bahçhanec			Türk mülk														
HUDUDU			Bir tarafı ipisi sokak ve ipisi kışlağın hane ve bahçesi ile bağın kışlağın ipisi Antonya hane ve bahçesi ve bağın cahşesi Bonik valideki hane ve bahçesi ve bahçesi ve bahçesi Bahçesi bağın kışlağın bahçesi ve bahçesi ve bahçesi ve bahçesi Bahçesi ve bahçesi ve bahçesi ve bahçesi ve bahçesi ve bahçesi														
IKTİSAP SÜRÜŞİ			Büyük derede Kaim Rusya Devleti Fahmesi sefarethanesi içerisinde olup mülkiyet muna'şeh 3 duvar ile bahçesi olan maa müstamlak işleri Bahçhanec devleti misarını ile bağın sefarethanesi Kaim Rusya Devleti sefarethanesi icması hususunda meclis mahkemesi kula Kaim Rusya Devleti sefarethanesi icması hususunda meclis mahkemesi kula Kaim Rusya Devleti sefarethanesi														
MALİKİNİN ADI, SANI VE MESLEĞİ			Rusya Devleti Fahmesi Sefarethanesi														
UMUM N°			Etra 318			MÜLKİYETİN GAYRİ HAKLAR KİN TAPU KÜTÜĞÜNE MÜKALAF FORMELİDİR			GELDİĞİ TAPU KÜTÜĞÜNÜN								
KAPİ N°			ESKİ 52			Zayıfından 15 defa olarak verilmiştir			CİLT N° 4198 35 52			TARİHİ 29/9/1906					
İRADI			24			GİTTİĞİ TAPU KÜTÜĞÜNÜN			CİLT N° 4198 35 318			TARİHİ 29/9/1906					
NİSBETİ						GİTTİĞİ TAPU KÜTÜĞÜNÜN			CİLT N°			TARİHİ					
KIYMETİ																	
BEDELİ																	

Resim 1.2.3.2 Rus sefaretinin yazlığına dair tapu senedi (Orhan Erdenen, *Boğaziçi Salihaneleri 3 Sarıyer-Yeniköy*, İBB, İstanbul 1994, s. 433.).

¹¹⁸ Arslan, a.g.m., s. 370.

¹¹⁹ İrez, Aksu, a.g.e., s. 51.

¹²⁰ Arslan, a.g.m., s. 370.

¹²¹ Yücel, a.g.e., s. 325.

¹²² Arslan, a.g.m., s. 370.

Resim 1.2.3.3 Rus Sefareti'nin yazlığı Büyükdere (Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, III. Cilt, Koçbank, İstanbul 2000, s. 940.).

Resim 1.2.3.4 Rus Sefareti yazlığı, yakın çekim günümüz (Sudi Yenigün, *Boğazın İncileri Yalılar Avrupa Yakası Boğaz Yalıları*, İBB, İstanbul 2008, s. 28.).

1985 yılında yapı restore edildi. Asıl binanın yapımından sonraki yıllarda, caddeye bakan müştemilat binası eklendi. Rus elçiliğinin bir diğer yazlığı ise Kireçburnu – Tarabya'da mevcuttur.¹²³

¹²³ Sudi Yenigün, *Boğazın İncileri Yalılar Avrupa Yakası Boğaz Yalıları*, İBB, İstanbul 2008, s. 28.

Resim 1.2.3.5 Rus Sefareti'nin yazlığı, günümüz (Erdem Yücel, *Boğaziçi Yahıları*, İBB, İstanbul 2022, s. 325.).

Eski Tarabya'da bulunan Rus Ataşeliği toprakları daha önceden Fransa Sefareti'ne ait bir bahçeydi.¹²⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısında Neo – Barok üslubunda yapılmış kagir bir binadır.¹²⁵ Tapu kayıtlarında Rus tebaasından Nikoli İsveç adına kayıtlı yalı on küsür dönümdür. Bina üç katlıdır. Birinci ve üçüncü katları basık, orta katı ise yüksek inşa edilmiştir. Cephede her katın pencere şekilleri farklıdır. 1976-1977 yılları arasında harap üst katını Anıtlar Yüksek Kurulu müsaadesiyle yıkarak yeniden aslına uygun şekilde inşa eden ve diğer katları sağlamlaştıran mimar Feridun Kunt verdiği notta “Bina 250 yıllık olduğu tahmin ediliyor. Gazi Ruslara hediye etmiş, bahçede üzerinde rakı içtiği mermer hatıra olarak saklanmaktadır.”¹²⁶

Resim 1.2.3.6 Rus Ataşeliği (Orhan Erdenen, *Boğaziçi Salihaneleri 3 Sarıyer-Yeniköy*, İBB, İstanbul 1994, s. 491.).

¹²⁴ İrez, Aksu, *a.g.e.*, s. 51.

¹²⁵ Yenigün, *a.g.e.*, s. 47.

¹²⁶ Erdenen, *a.g.e.* s. 491-492.

Rusya'nın daimî elçiliğinin açılmasıyla beraber Boğazın nadide yerlerinde de büyükelçiler için yazlık köşkler tahsis edildiğini görmekteyiz. Dönemin seyyahlarına bakınca Rusya'nın Osmanlı topraklarında diğer devletlerden daha ihtişamlı yapılar inşa ettiğini anlamaktayız. Rusya her konuda olduğu gibi bu konuda da bir yarış hâlindeydi.

1.3. Savaşlar Sonrasında Yapılan Anıtlar

1.3.1. Moskof Taşı

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nde dış güçlere karşı büyük hizmetlerde bulunmuştu. Yunan ayaklanmasında yardıma davet edilmiş, kendisine Suriye ve Girit valiliği sözü verilmişti. Fakat Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasının yakılması ve Mehmed Ali Paşa'nın yardımlarının istenilen sonucu vermemesi üzerine vadedilen valilik verilmemişti. 1828-29 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında ise Mehmed Ali Paşa yardım göndermemişti. Dönemin padişahı II. Mahmud, Rusya karşısında yenilginin suçlusunu Mehmed Ali Paşa olarak gördü. Edirne Barışı'ndan sonra kendisine söz verilen Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemesi gerginliği arttırdı. Babıali, Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmak için Mısır'da bir ayaklanma çıkarmayı planladı. Fakat İstanbul'daki casuslarından haber alan paşa harekete geçti.¹²⁷

Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa 1832 yılında Kütahya'ya kadar ilerledi. Sultan II. Mahmud, Çar I. Nikolay'dan yardım talep etti.¹²⁸ Mehmed Ali Paşa'nın zaferiyle Osmanlı memleketi değil, Osmanlı hanedanı tehlikeye düşecekti. Osmanlı hanedanı yerine güçlü, Avrupa medeniyetine ve tekniğini kabul eden bir hanedanın gelmesi Rusya'nın çıkarlarına ters düşüyordu. Özellikle Edirne Barışı'nda elde edilen imtiyazlarını kaybedebilirdi. Bundan dolayı Rusya, Osmanlı'ya yardım etmeyi kabul etti.¹²⁹ Çar I. Nikolay hemen 12 bin kişilik bir Rus kuvveti gönderdi. Rus ordusu, Boğaziçi'ne ayak bastı.¹³⁰ Bu olay İngiliz ve Fransız elçileri telaşlandırdı. Rusların İstanbul'u terk etmesi için Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'yu boşaltması gerekiyordu. Elçiler, Babıali'yi Paşa ile antlaşması için baskı yapmaya başladı. Neticede 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması imzalandı.¹³¹ Antlaşmanın ardından Ruslar hemen İstanbul'dan çekilmediler. Beykoz'daki Hünkâr İskelesindeki Rus karargahında,

¹²⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 205-211.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2020, s. 345.

¹²⁹ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, TTK, Ankara 1986, s. 99.

¹³⁰ Kurat, *a.g.e.*, s. 345.

¹³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK, Ankara 2017, s. 135-136.

Babıali'yi antlaşmaya zorladılar. Antlaşmaya göre Osmanlı savaş durumunda Rusya'dan başka diğer yabancı devletlere Çanakkale Boğazı'nın kapanmasını kabul ediyordu.¹³²

Ruslar İstanbul'a ayak bastığı andan itibaren Rus elçiliğinin yazlığının bulunduğu Büyükdere ve askerî kamplarının bulunduğu Beykoz ilgi odağı oldu. Selvi Burnu'nda General Muravyev için karargâh çadırı kuruldu. Selvi Burnu Rus ordusunun törenlerin, bayramların, kutlama ve eğlencelerin merkezi oldu. Ruslar ileride Selvi Burnu'nun Moskof Burnu adını alacağını düşünmeye başlamışlardı. Rusların gelişinin hatırası olarak bir anıt yapma fikrini ilk olarak General Muravyev'den geldi. Fatih Ünal'ın makalesinde Muravyev'in hatıralarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır; "Gelecek kuşakların Boğaziçi'ne gelişimizle ilgili bu meşhur seferimizi hatırlamaları için bir işaret bırakmak gerektiğini düşünüyordum. Bunun için ilk olarak küçük güzel bir anıt projesi çizdim."¹³³

Hatıra anıtının yapımı kolay olmadı. Çünkü Osmanlı ve diğer Batılı devletlerin ne tepki vereceği tahmin edilemiyordu. Muravyev yapım aşamasına geçmeden önce Rus olağanüstü elçisi ve aynı zamanda Rusya'nın Kara ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Kont A. F. Orlov'a danıştı. Orlov'u ikna edebilmek için Rus ordusunun Boğazdan ayrılacağı zaman karargâhın bulunduğu yerde kısa bir tören yapılacağını hatırlatarak askerlerin nizamlı durabilmesi için işlenmemiş bir kaya parçası konulmasını istedi. Kayanın hiçbir şekilde işlenmemiş olması koşuluyla Orlov kabul etmişti. Fakat kullanılacak taşın ebatları konuşulmamıştı. Muravyev hatıralarında "O kadar büyük bir kaya seçilmeliydi ki, gücümüzün derecesi ortaya konabilsin. Gelecek nesiller sanat bakımından olmasa da, cesâmeti bakımından onu koyanların asıl niyetine şahit olsunlar."¹³⁴

Taşın yapım aşamasında Muravyev sır gibi saklayarak ilerledi, Kont Orlov'un izni olmadan anıtın giderleri için kamptaki askerler arasında bağış topladı. 800 rubleden fazla para toplandı. Anıtın yapılması için mühendis Yarbav Mend'e görev verildi. Beykoz sahillerinde planlanan ölçülerde sağlam bir kaya bulunamadı. 400 kişilik bir ekip Baltalimanı'na gönderildi. Bu ekip herkesten gizli geceleri çalışarak, barutla kayaları patlatarak sonunda istenilen ebatlarda devasa bir kaya parçası koparmayı başardılar. Kaya gemilere güçlkle yüklendi. Selvi Burnu'nun en yüksek noktasına çıkarılması için gönüllü binden fazla kişi çalıştı. Boğazda seyreden gemilerin net bir şekilde fark

¹³² Kurat, *a.g.e.*, s. 345.

¹³³ Fatih Ünal, "Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'na Dikilen Kaya Anıtı 'Moskof Taşı'", *Türkiyat Mecmuası*, XXIII, (2013), s. 192-195.

¹³⁴ Ünal, *a.g.m.*, s. 196.

edebileceği ebatlarda olan bu anıtın yüksekliği yaklaşık üç metre, genişliği bir metre ve kalınlığı bir metreydi. Ağırlığı yaklaşık 24. 570 kg civarındaydı.¹³⁵

Kaya parçasının bulunması ve Selvi Burnu'na taşınmasının ardından Muravyev hayalini gerçekleştirmek için taşın üzerine bir yazı yazdırması gerekiyordu. Rus devletinin kurucularından sayılan ve 907'de İstanbul'a yaptığı seferle Doğu Roma'ya karşı başarılı bir ticaret antlaşması imzalatan Oleg'i hatırlatmak istiyor ve bu amaçla "Oleg'in Anısına, Nikolay'ın Alayları" yazdırmayı planlıyordu. Bu planını sonunda Kont Orlov'a açıkladı. Kont Orlov böyle bir yazının Türklerle arasını açacağına ve söz konusu İstanbul olduğu için Rusların asıl amaçlarını açığa çıkardığı için reddetti. Daha sade bir yazı olan "Rus Alayları Tarafından 25 Haziran 1833 Yılında Dikildi" yazısı tercih edildi.¹³⁶ Fakat Rus ordusunun Boğazdan ayrılma süresi hesaplandığında taş üzerine işleme yetişmeyeceği için "25 Haziran 1833" tarihi yazıldı. Taşbaskı nüshalarından birisi Rusya Devlet Tarih Müzesi'nde "Kamen Moskovitov (Moskof Taşı) adıyla korunmaktadır. Şöyle bir not düşülmüştür; "Moskov-Taş. Boğaz'ın Asya sahilinde dikilen bu anıt Türk sultanının özel ricası, imparatorun izniyle Rus ordusunun buraya gelişi adınadır."¹³⁷

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi'nin 4. cildinde taşın ebatları ve yeri hakkında bilgi vermiştir. Bir buçuk arşından kalınca olduğunu ve Selvi Burnu'nda olduğunu belirtir. Ayrıca II. Mahmud'un isteği üzerine şair Pertev Paşa'nın yazdığı "Bu sahraya misâfir geldi gitdi asker-i Rusî, Bu seng-i küh-peyker yâdigâr olsun nişân kalsın, Vifâkı devleteynin böyle dursun sâbit ü muhkem, Lisân-ı dostânda dâstânı çok zamân kalsın" dörtlük altın yıldızlı harflerle anıta kazıldı.¹³⁸ 1834 yılının Şubat ayında anıt kaya törenle açıldı.¹³⁹

Selvi Burnu'nunda yer alan bu anıt kaya, yıllardır süren düşmanlığın ardından Ruslardan yardım istemek zorunda kalan Osmanlı için bir utanç kaynağıydı. Bu yardıma sebep olan Mehmed Ali Paşa yıllar sonra Sultan Abdülmecid'den özür dilemek için Hünkâr İskelesi tepesinde Beykoz Kasrı'nı inşa ettirmiştir.¹⁴⁰

1914 yılında Osman Ergin anıt kaya ile ilgili bilgi vermiştir. Kendisi bizzat 1914 yılında Ahmet Rasim ve Mehmet İzzet ile anıt kayayı ziyaret etmiş, "kara taştan acelece ve biçimsiz" olarak tasvir etmiştir. Taşın bir tarafında Rusça yazı, diğer tarafında sonradan

¹³⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 197-198.

¹³⁶ Ünal, *a.g.m.*, s. 198-199.

¹³⁷ Ünal, *a.g.m.*, s. 199.

¹³⁸ Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, 4-5*, (çev. Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.723.

¹³⁹ Ünal, *a.g.m.*, s. 201.

¹⁴⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Beykoz Kasrı", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, 1961, s. 2658.

eklenilen Türkçe şiirden bahsetmiş, Türkçe olan kısmın bozulmuş, okunmaz hale geldiğini belirtmiştir. I. Dünya Savaşı başladığında Vaniköydeki Rehberi İttihadi Osmani mektebi öğrencileri tarafında anıt kaya kırılmıştır.¹⁴¹

Лито Байрамъ Мадика
Танемуко бойбурзумей на Азиямекане оферъ Тоскофа,
къ евангелиане епископане на оуане Рашчкеръ бейчека.
Ген. Спротъ.

Resim 1.3.1.1 Selvi Burnu’nda Moskof Taşı ve Muravyev’in karargâh çadırı. (Fatih Ünal, “Ruslar Tarafından 1833’de Beykoz/Selvi Burnu’na Dikilen Kaya Anıtı ‘Moskof Taşı’”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIII, (2013), s. 204.)

1.3.2. Ayastefanos Rus Abidesi

Ayastefanos Rus Anıtı, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda ölen Rus askerlerinin anısına yaptırılmış bir anıttır. Yeşilköy Galataria’da (eski Kalkıratya Köyü’nün hemen yanında) yapıldığı bilinen anıt günümüze ulaşmadı. Anıtın yapılma nedeni görünüşte oldukça mantıklı ve hümanisttir. Savaş sırasında yaşamını yitiren 5.000 civarında Rus askeri çok dağınık bir biçimde ve çeşitli mezarlıklarda gömülüdür. Bunların gözetimi ve bakımı zor, hatta olanaksızdır. Rus Hükümeti soruna çözüm olarak dinî ihtiyaçları için bir şapel eşliğinde mezarları bir kemik gömütlüğünde (ossuaire) birleştirmek istedi.¹⁴² 93 Harbi’nin yenilgisi ve onu teyit eden Ayastefanos Antlaşması’nın ardından 15 yıl geçtikten sonra ekonomi ve dış politikada iflasın eşiğine gelen Osmanlı Devleti, bu isteği kabul etmek zorunda kaldı.

Rus kaynaklarından anlaşıldığı üzere anıtın ilk mimarı, Vladimir Suslov’dur. Oğlu Orest Suslov tarafından 1921 yılının Mart ayında, ölümünden önce kaleme alınan ve Rus Ulusal Kütüphanesi’nin el yazmaları bölümünde muhafaza edilen el yazısı defterindeki notlarda babasının 1891-1893 yıllarından Ayastefanos’taki anıt projesiyle ilgilendiğini belirtilir. Buna göre, tüm projeyi yürütmekle görevlendirilen İstanbul’daki Rus askerî

¹⁴¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi Cilt 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.537

¹⁴² Afife Batur, “Ayastefanos Rus Anıtı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1993, s. 467.

ataşesi N. N. Peşkov'un hazırladığı eskizlere dayanarak ürettiği çizimlerden biri devlet tarafından onaylanır ve süreç başlar.¹⁴³

Cemal Kutay'a göre 1890 yıllarında III. Aleksandr döneminde dikilecek olan anıt için yarışma düzenlenir. Yarışmaya gireceklerde aranan tek şart, Slav ve Ortodoks olmalarıdır. Yarışmayı kazanana büyük bir para ödenecek abidenin üzerinde adı yazılacaktı. Sadece Rusya ve Balkanlardaki Slavlar değil, tüm dünyadaki Slavlar yarışmaya katılım sağlar. Jüri başkanı Grandük Nikolay Nikolaeviç'ti. Ayrıca abidenin yapım masraflarına Rusya ve diğer Slav ülkelerindeki tüm kiliseler katıldı. Herkesin bağış yapabilmesi için bir rubleden fazlası bağış olarak kabul edilmedi. 1890'da ilan edilen yarışma önce altı ay süreliydi, fakat daha sonra sekiz ay olarak uzatıldı. 1892 yılının ilk aylarında Fedor Vasilyeviç'in planı tercih edildi. Bununla birlikte bu yarışma ve planın akıbeti ile ilgili başka bir bilgi yoktur.¹⁴⁴

Resim 1.3.2.1 Suslov'un Ayastefanos'ta inşa edilecek anıt projesi için hazırladığı ilk çizimler. Plan, kesit ve perspektif çizim (Elif Kök, "Rus Kaynaklarında Ayastefanos Anıtı'yla İlgili Yeni Bulgular", *TÜBA-KED*, 14, 2016, s. 183.).

¹⁴³ Kök, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁴⁴ Cemal Kutay, *Örtülü Tarihimiz*, I, Hilal Yayıncılık, İstanbul 1975, s. 327-329.

Resim 1.3.2.2 Suslov'un projesi: Ön ve arka cepheler (Elif Kök, "Rus Kaynaklarında Ayastefanos Anıtı'yla İlgili Yeni Bulgular", *TÜBA-KED*, 14, 2016, s. 183.).

İstanbul'da yayımlanan *Le Moniteur Oriental* gazetesinin 12 Ocak 1893 tarihli nüshasında "San Stefano'da Rus Abidesi" başlıklı haberde anıt ile ilgili bilgi verilmektedir. Buna göre "1877-78 Harbi'nde Türkiye'de ölen Rus askerleri çeşitli ve dağınık mezarda gömülü olduğundan acele yapılan bu mezarlıkların çoğu yıkıldığından Petersburg Hükümeti, bu işle İstanbul'daki askerî ateşesi Albay Peşkov'u görevlendirmiştir. Albay, dağınık mezarlıklarla ayrı ayrı ilgilenmenin zor olduğunu bildirerek, bunların bir yerde toplanmasını ve oraya bir kilisenin yapılmasını teklif etmiş, bu teklif hemen kabul edilmiştir. Askerî ateşe 5.000 ölü kemiği toplattı ve sonunda bunları San Stefano'ya (Yeşilköy) gömülmesini kararlaştırdı. Taraflar, San Stefano (Yeşilköy) yakınında Kalkiratya'da olması konusunda anlaşmaya vardı."¹⁴⁵

¹⁴⁵ "Le Monument Russe De San Stefano", *Le Moniteur Oriental*, 12.01.1893, s. 3 (Fransızca çeviri konusunda destek veren Zilan Altan'a teşekkür ediyorum); Ertunç Denктаş, *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

LES EVENEMENTS.

LE CAHIER TAINTÉ.

Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier...

MILITAIRES CONTINUES.

Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre...

LES COLÈRES.

Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur...

LA FORTIF. PEACOCK.

Le commandant... Le commandant... Le commandant...

NOTES DU JOUR.

Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893...

CHRONIQUE.

Dans les jours précédents... Dans les jours précédents... Dans les jours précédents...

PROVINCES.

En ce qui concerne... En ce qui concerne... En ce qui concerne...

FAITS DIVERS.

Plusieurs décès... Plusieurs décès... Plusieurs décès...

LE CAHIER TAINTÉ.

Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier...

MILITAIRES CONTINUES.

Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre...

LES COLÈRES.

Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur...

LA FORTIF. PEACOCK.

Le commandant... Le commandant... Le commandant...

NOTES DU JOUR.

Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893...

CHRONIQUE.

Dans les jours précédents... Dans les jours précédents... Dans les jours précédents...

PROVINCES.

En ce qui concerne... En ce qui concerne... En ce qui concerne...

FAITS DIVERS.

Plusieurs décès... Plusieurs décès... Plusieurs décès...

LE CAHIER TAINTÉ.

Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier...

MILITAIRES CONTINUES.

Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre...

LES COLÈRES.

Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur...

LA FORTIF. PEACOCK.

Le commandant... Le commandant... Le commandant...

NOTES DU JOUR.

Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893...

CHRONIQUE.

Dans les jours précédents... Dans les jours précédents... Dans les jours précédents...

PROVINCES.

En ce qui concerne... En ce qui concerne... En ce qui concerne...

FAITS DIVERS.

Plusieurs décès... Plusieurs décès... Plusieurs décès...

LE CAHIER TAINTÉ.

Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier... Les deux pages d'un cahier...

MILITAIRES CONTINUES.

Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre... Le ministre de la Guerre...

LES COLÈRES.

Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur... Le Dr Goussier, directeur...

LA FORTIF. PEACOCK.

Le commandant... Le commandant... Le commandant...

NOTES DU JOUR.

Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893... Le 15 Janvier 1893...

CHRONIQUE.

Dans les jours précédents... Dans les jours précédents... Dans les jours précédents...

PROVINCES.

En ce qui concerne... En ce qui concerne... En ce qui concerne...

FAITS DIVERS.

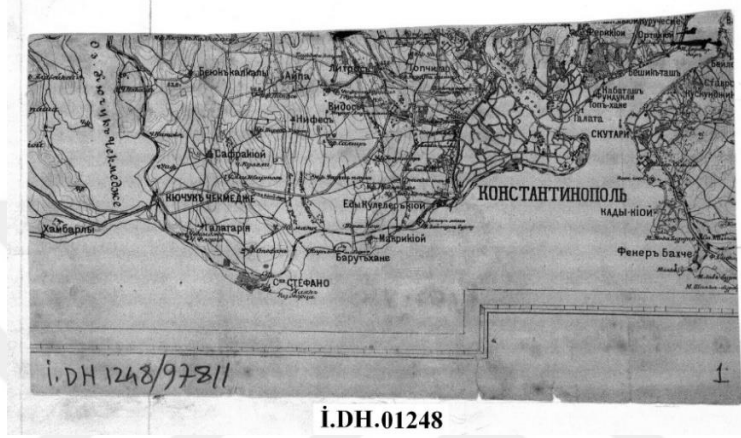
Plusieurs décès... Plusieurs décès... Plusieurs décès...

Resim 1.3.2.3 Le Moniteur Oriental Gazetesi'nin 12 Ocak 1893 tarihli sayisi (s. 3).

Gazetede yayimlanan makalede her ne kadar Osmanli Hukumeti'nin zorluk cikarmadigi yazilsa da abidenin inisat yerinin belirilmesi konusunda sikintilar yasandi. Basbakanlik Osmanli Arsi'ni'nin Yildiz Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Fonu, 247 dosya ve 92 gömlek no'su ile kaydedilmiş olan belgede, savaş sırasında ölen Rus askerlerinin kemikleri toplanarak, Ayastefanos'ta bu kemikler için bir mezar ve kilisenin inisatı hakkında Rus Sefareti'nin müracaatı yer almaktadır.¹⁴⁶ Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne en azından 1890 yılından itibaren başvurularda bulunduğu ve çeşitli arazilere talip olduğu

146 BOA YA.HUS d. 247 g. 92; 146 Ertunc Denktaz, Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914), İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

anlaşılmaktadır. Arşivdeki yazışmalara bakıldığında istenilen yerlerin vakıf arazisi, demiryolu geçiş koridoru veya zeminin bataklık olduğu gerekçe gösterilerek her seferinde geri çevrilmiştir. Görünürde teknik sebepler gösterilse de arka planda geri çevrilmesinin nedeni politik kaygıların olduğu ve İstanbul'un yanı başında böyle bir abidenin varlığı endişe uyandırmasıdır.¹⁴⁷ İlerleyen zamanlarda açılış sürecinde halkın tepkisinden çekindiği için Sultan II. Abdülhamid, binleri aşan hafiye kadrosuyla tren hattını dahi kontrol altına almıştır.¹⁴⁸

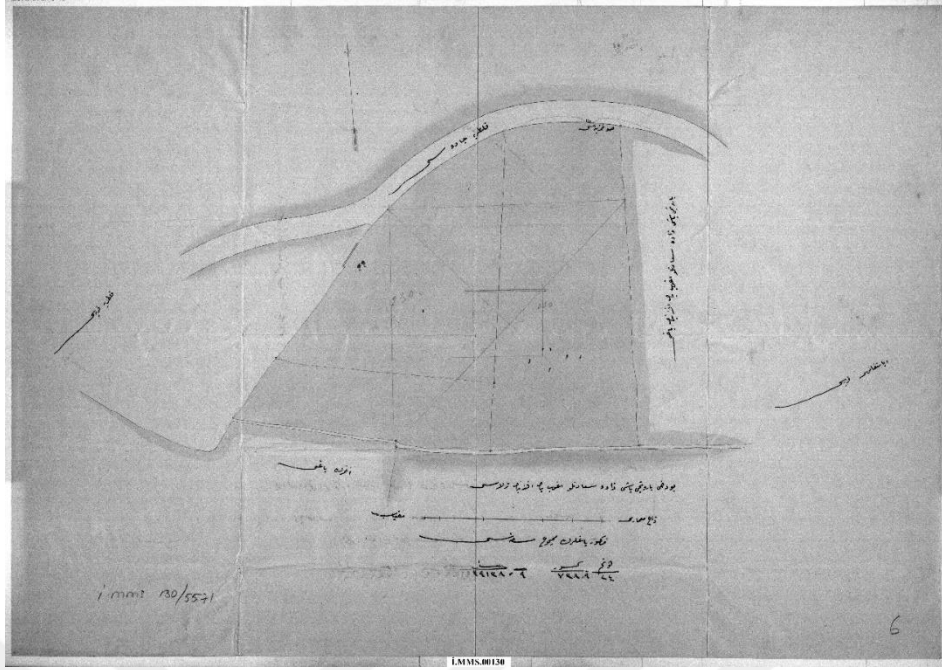
Resim 1.3.2.4 Ayastefanos bölgesinde anıtın yapılabileceği arazi seçenekleri (BOA İ.DH. 1248/97811).

Anlaşmazlığın 1892 yılında çözüldüğü görülmektedir. Galataria köyü yakınlarında Barutçubaşızadelerden Agop Dadyan Bey'e ait olan arazide inşaatın başlamasına karar verildi. Kenarı yaklaşık 50 metre uzunlukta olan kare bir şekle sahip olup, yaklaşık 22.500 metrekare bir alan kaplamaktadır. Bu arazinin Çatalca Savunma hattının yakınlarında yer alması nedeniyle Seraskerlik'ten konuyla ilgili bir bilgi istendi. Seraskerlik yapmış olduğu inceleme sonucunda savunma hattı açısından bir sorun olmadığını fakat bu askerî mezarlığın yüksek bir alana yapılacak olmasının, halkın gözünde olumsuz bir tesir bırakacağını belirtti. Bu görüş anıtın yapılış sürecini daha fazla etkilememişse de gerekçesinin asıl sebebidir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ertunç Denктаş, *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 20-28.

¹⁴⁸ Kutay, a.g.e., s. 330.

¹⁴⁹ Denктаş, a.g.m., s. 27-28.

Resim 1.3.2.5 Arsanın planı (BOA İ.MMS. d. 130 g. 5571).

Kaynaklarda inşaatın başlama tarihi net değildir. Rus mimar Suslov'un kızı tarafından hazırlanan ve yaşam öyküsü ile çalışmalarını konu eden monografide Ayastefanos'ta Rus savaşçıların anısına inşa edilecek anıtın projelendirilmesi için 1890 yılında Türkiye'de bulunduğu belirtilir. Aynı çalışmada inşaat tarihi verilmese de mimari projenin 1986'da tamamlanacağını planlandığı belirtilir.¹⁵⁰

Afife Batur'un çalışması¹⁵¹ ile İstanbul'da haftalık yayınlanan İngiliz gazetesi *The Levant Herald & Eastern Express*'in "Rus Anıtını Temelleri Atıldı" adlı makalede inşaatın 1895 yılında başladığı belirtilir.¹⁵² Cemal Kutay eserinde, *L'Illustration* gazetesinin 31 Aralık 1898 tarihli sayısına dayanarak, anıtın temellerinin 1892 yılında atıldığını işaret eder.¹⁵³ Reşad Ekrem Koçu ise inşaatın 1886 yılında başladığını, 1891 yılında tamamlandığını ileri sürer.¹⁵⁴

Anıtın inşaatı 1898 senesinin Kasım ayının sonunda tamamlandı ve 18 Aralık 1898 tarihinde açılış töreni düzenlendi. 13 Temmuz 1897 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesinde yer alan bir habere göre ise anıt için ilk olarak 10 Temmuz 1897'de de bir açılış ve kutsanma töreni düzenlenmişti. Rus sefiri, askeri delegeler ve Sırbistan'dan

¹⁵⁰ Kök, *a.g.m.*, s. 185.

¹⁵¹ Batur, *a.g.m.*, s. 468.

¹⁵² Ortan T. Özdemir, Ali Süha Uyar, *Ayastefanos'un Üç Aslanı*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 312.

¹⁵³ Kutay, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁵⁴ Reşad Ekrem Koçu, "Ayastefanos Rus Abidesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1960, s. 1499.

gelen temsilcilerin katılımıyla anıtın ilk açılış töreni Albay Peşkov, eşi ve kızı tarafından gerçekleştirildi.¹⁵⁵

Açılış töreni için Rusya'dan çarı temsilen Grandük Nikolay Nikolaeviç İstanbul'a geldi. 21 Kasım 1898 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesinde Grandük Nikolay'ın gezisiyle ilgili bazı bilgiler verilmiş, kendisine bu törende eşlik edecek olan delegenin listesi yer almıştır:

“Daha önce, Süvari Birliği Genel Müfettişi Grandük Nikolay Nikolaeviç'in Kalatira Rus Anıtı ve kilisenin açılışı için törene katılmak üzere gelecek olan özel heyetin başında olacağını bildirmiştik. Heyet, İmparatorluk Muhafız Birliği subayları, topçu takımıyla beraber tümü on subay, on çavuş, onbaşılardan oluşan ordu birliklerinden oluşmaktadır. Bu ziyaret dolayısıyla Majesteleri çar, grandükü, Majesteleri I. Sultan'a dostça selamları ve anıtın üzerine inşa edildiği alanın başlığı için teşekkürlerini iletmek üzere görevlendirdi. Grandük, imparatorun huzuruna çıkmak için Yalta'ya gitmek üzere ayın 14'ünde St. Petersburg'dan yola çıktı. Heyet, “On iki Havari” zırhlısına veya “Eriklik” İmparatorluk yatına binecek. İki savaş gemisi de onlara muhafızlık edecek. Heyet bir hafta İstanbul'da kalacak.”¹⁵⁶

Denktaş'ın tezinde kullandığı *The Oriental Advertiser* gazetesinin 17 Aralık 1898 tarihli sayısında verilen habere göre Grandük Nikolay 16 Aralık akşamı saat on buçukta “Pruth” isimli gemiyle Kavak'a gelmiştir. Aynı haberde Grandük Nikolay Harbiye Nazırı Mareşal Şakir Paşa, Ahmed Ali Paşa, Yaver Galip Bey, Albay Tefvik Bey ve Rus sefirinin birinci tercümanı Maksimov tarafından karşılandıkları belirtilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda hayatını kaybetmiş Rus askerleri için Rus Sefareti Keşişi P. Boris tarafından, biri 17 Aralık 1898 tarihinde öğleden sonra saat dörtte, diğeri 18 Aralık 1898 günü olmak üzere, Kalatarya'da iki dinî tören yapıldı. Anıtın açılışını fotoğraflamak için Deniz Harp Okulu'nda fotoğraf öğretmeni ve İmparatorluk Deniz Kuvvetleri temsilcisi olan Sami Bey de töreni yakından takip etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Denktaş, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁵⁶ “Le Monument De Galataria”, *Le Moniteur Oriental*, 21.11.1898, s. 3. (Fransızca çeviri konusunda destek veren Zilan Altan'a teşekkür ediyorum); Ertunç Denktaş, *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

¹⁵⁷ Denktaş, *a.g.m.*, s. 34.

Resim 1.3.2.6. Anıtın 18 Aralık 1898'deki açılışını gösteren ve *L'illustration* gazetesinde yayımlanmış foto- gravür. Çarın kuzeni Grandük Nikolay Nikolaeviç, Rus Sefiri Zinovyev, Albay Peşkov ve Osmanlı Devleti'ni temsil eden yetkililer bir arada (Nezih Başgelen, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Albüm Dergisi*, S. 3, 1998, s.72.).

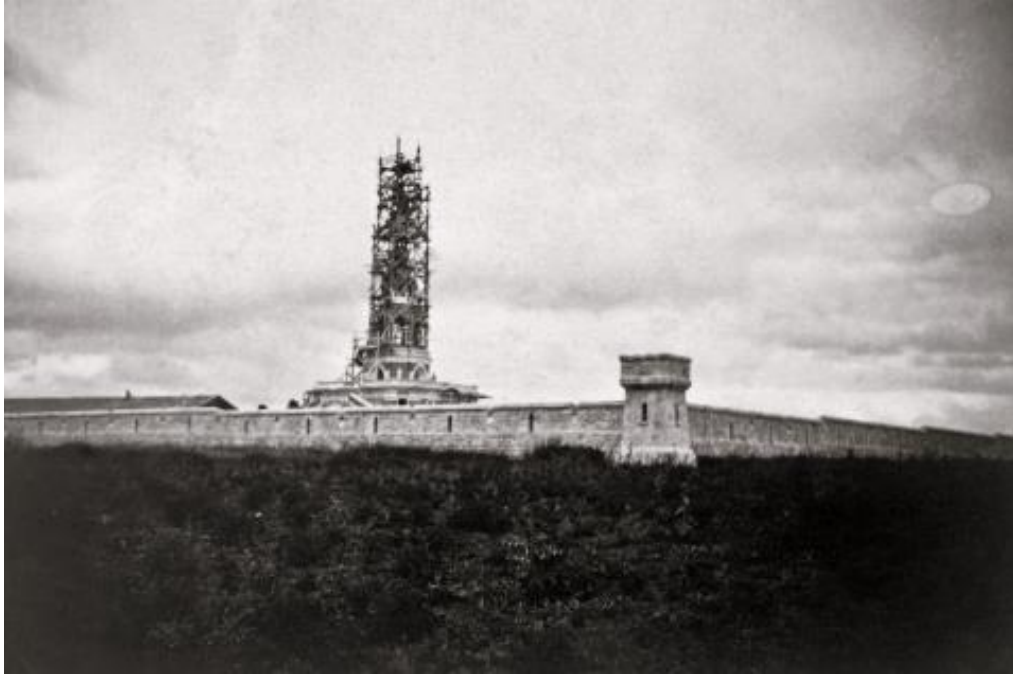
Ayastefanos Rus Anıtı, kare bir plan üzerine simetrik şemalı üç platformu olan ve sonuncu platform üzerinde kolonların taşıdığı piramidal bir kule-örtü sistemiyle sonlanan bir yapıtı. Geniş merdivenlerle ulaşan birinci platform, görkemli giriş kapısının bulunduğu kattı. İç içe, yarım daire kemerli ve ortasında muhtemelen metal bezemeli kapısı olan girişin üstünde ve iki yanında aziz figürlerinin bulunduğu panolar vardı. Girişin iki yanından yükselen merdivenlerle ulaşılan ikinci platformda yine yarım daire kemerli ve ortası metal bezemeli bir bölüm daha vardı. Çan kulesi işlevi de gören üst kısım, yeşil renkli parlak bir malzemedен inşa edilmiştir. Anıtın bitiminde, Rus kiliselerinin taç motifi ve üçlü Rus haçı da parlak görünümlü bir malzemedendir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Batur, *a.g.m.*, s. 468.

BEO.001930.144728.004

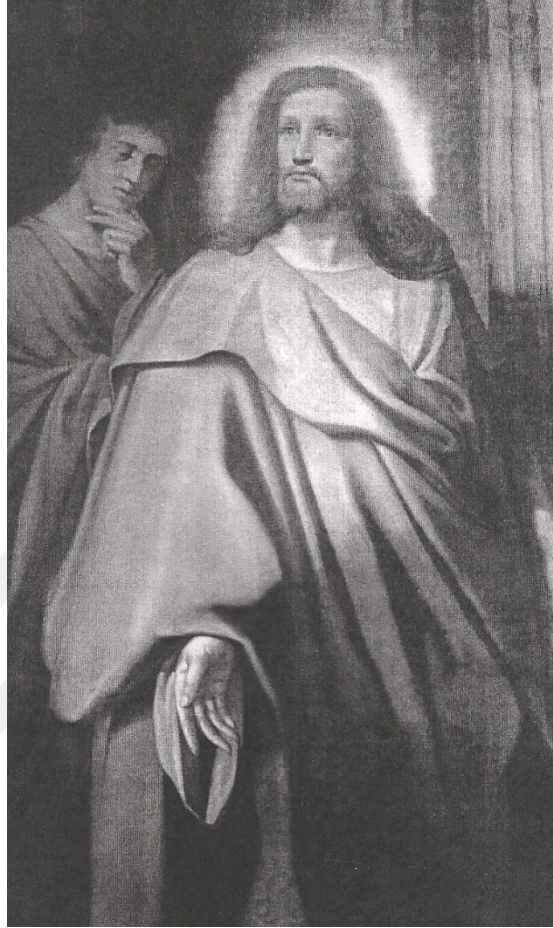
Resim 1.3.2.7 Karaköy’de Ludwigsohn Frères isimli şahsın 21 numaralı dükkânı ile diğer kartpostal dükkanlarında satılan kartpostal (BEO d. 1930 g. 155728).

Resim 1.3.2.8 Kale duvarı gibi anıtı çevreleyen duvar da anıtle birlikte inşa edilmiştir (Nezih Başgelen, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Albüm Dergisi*, 3, 1998, s.72.).

Bu görkemli anıt, etrafı kale duvarları gibi büyük duvarlarla çevrili, içi çiçek ve ağaçlarla süslü bir bahçenin ortasında yer alıyordu. Albay Peşkov, anıtın yapımı konusunda çok titiz davranır. St. Petersburg Hükümeti tarafından gönderilen beş büyük

ressam, anıtın iç ve dış duvarlarını süsleyen din içerikli tablo ve ikonaları yaptı. St. Petersburg Çarlık Güzel Sanatlar Akademisi'nden gelen bu ünlü sanatçılar Eberling, Stiagov, Bielastchenko, Potrikov ve Glaustchenko'dur.¹⁵⁹

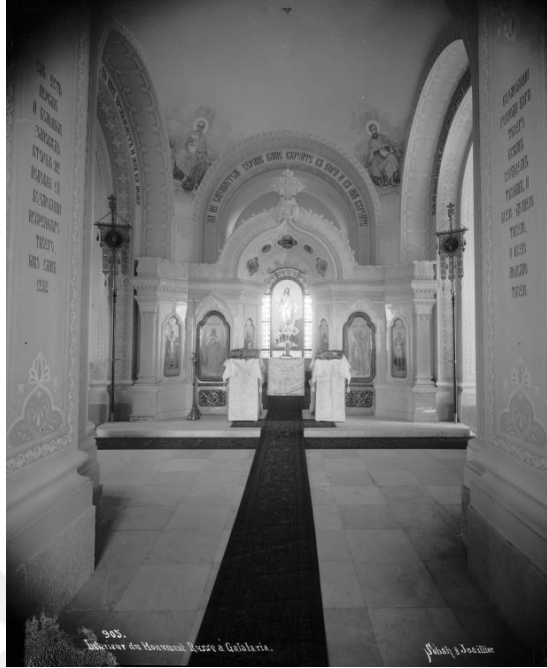

Resim 1.3.2.9 Bugüne kadar varlığı pek bilinmeyen St. Petersburg İmparatorluk Güzel Sanatlar Akademisi ressamlarından birinin siyah beyaz tonlarda yapmış olduğu ve bir zamanlar Ayastefanos Rus Anıtı'nın içinde yer aldığı Hz. İsa tablosu (Turgay Tuna, *Deniz Feneri'nin Işığında Yeşilköy Ayastefanos*, Karakter Color, 2006, s. 119.).

Ressamlar, resimlerin hazırlanması için Pera'daki Rusya sefaretinde altı ay çalıştı. Muşamba üzerine yapılmış, büyüklü küçüklü toplam 44 tablo hazırlanır. Bunlardan 14 tanesi Eberling, 9'u Stiagov, 9'u Bielastchenko, 6'sı Potrikov, 6'sı ise Glaustchenko'ya aittir. Bu resimlerin 40 tanesi kilisenin içinde yer alırken, dört tanesi de kilisenin dış duvarlarındaki nişlere yerleştirildi. Eski kartpostal ve fotoğraflardan anlaşılacağı üzere dış duvarda yer alan resimlerden üçü kilisenin ön cephesine yerleştirilmişti. Anıt içine

¹⁵⁹ Turgay Tuna, *Deniz Feneri'nin Işığında Yeşilköy Ayastefanos*, Karakter Color, 2006, s. 118.

yerleştirilen resimlerin 23 tanesi duvarlara, 17 tanesi de “ikonastasis” bölümüne asılmıştı.¹⁶⁰

Resim 1.3.2.10 Ayastefanos Rus Kilisesi'nin iç mekân görünüşü (Nezih Başgelen, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Albüm Dergisi*, S. 3, 1998, s.72.).

Resim 1.3.2.11 Ertunç Denkteş, *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 45.).

¹⁶⁰ Tuna, *a.g.e.*, s. 119.

Bir mezar anıtı olmasının ötesinde, Osmanlı'nın dağılma sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturan 1877-1878 savaşının anısını taşıyan ve aynı zamanda Neo-slav karakterde kutsal bir Ortodoks yapısı olan anıt yıkılışına kadar baştan beri büyük tepkiler çekti.¹⁶¹ Kazım Karabekir'in *Hayatım* adlı eserinde şöyle yazılmıştır:

“Ayastefanos'taki son mağlubiyetimizin bağrımıza diktiği abideyi görmek vatan ve milletimizin istiklâl ve hürriyeti uğrunda bütün kudret ve kabiliyetimle uğraşacağım hakkındaki ahdimi bir de düşman abidesi önünde vermek için Ayastefanos'a gittim... On adım kala kendimi tutamadım, hücum yürüyüşüne geçtim ve duvarını tekmeledim, tükürdüm ve haykırdım: Seni mutlaka yıkacağız! İnşallah seni yapanları da beraber...”¹⁶² Bu sözler aslında toplumun abideye bakış açısını özetler nitelikteydi.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir hatırası olarak inşa edilen bu yapının yıkılış hikâyesinde de inşa edilmiş dönemindekine benzer karmaşık bir süreç söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914 tarihinde Rusya'ya savaş açması I. Dünya Savaşı'nda iki tarafı tekrar karşı karşıya getirdi. Bu savaş ortamının sonucu olarak bir “Rus Zafer Anıtı” niteliği taşıyan bu yapının ortadan kaldırılması gerekliliği hususunda birtakım görüşler ortaya atıldı.¹⁶³

Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nin “Ayastefanos Rus Abidesi” maddesinde bu konudaki ilk gazete yazısının Aka Gündüz'e ait olduğu belirtilmektedir. Aynı yayında bu amaçla “Tezahüratı Milliye Heyeti Tertibiyesi” adı altında bir komitenin kurulduğundan ve bu komite tarafından Fatih Camisi'nde kalabalık bir miting düzenlenerek, Ayastefanos'a yüründüğünden bahsedilmektedir. Dönemin gazetelerinden *Tasvir-i Efkarın* 20 Kasım 1914 tarihli sayısında abideden indirilen ve biri oldukça büyük olan çanın, kamyonlarla Askerî Müze'ye nakledildiği, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethi sırasında Haliç'i kapatmak için gerilen Bizans zincirinin yanına konulduğu kaydedilmiştir.¹⁶⁴

Savaşın resmen ilanından, üç gün sonra, 14 Kasım 1914 saat 08.30'da Ayastefanos'taki anıt büyük bir kalabalığın gözleri önünde havaya uçuruldu. Abidenin 12 sütun üzerinde yükselen üst kısmı havaya uçurulurken, kalan bölümlerin temizlenmesi üç ay sürdü.¹⁶⁵

¹⁶¹ Kök, *a.g.m.*, s. 189.

¹⁶² Kazım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 192.

¹⁶³ Denктаş, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁶⁴ Koçu, *a.g.m.*, s. 1500.

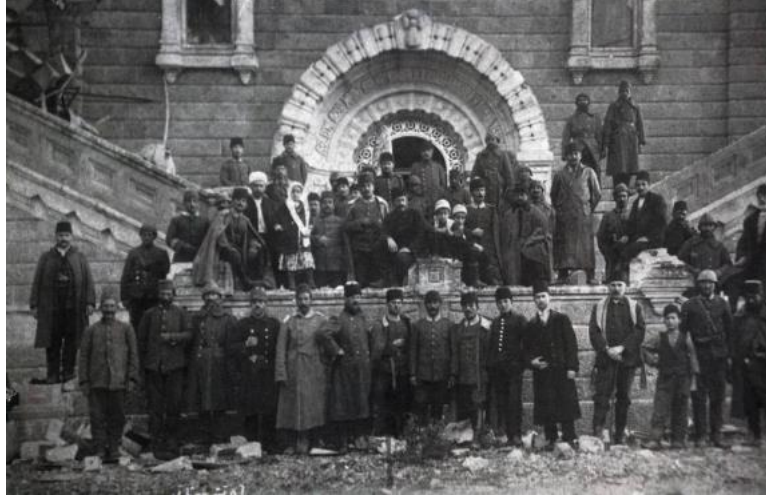
¹⁶⁵ Başgelen, *a.g.m.*, s. 74.

Resim 1.3.2.12 Ali Enis Bey'in yıkım başlangıcında çektiği bir fotoğraf (Y. Bahri Doğanay, "Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?", *Tarih Dünyası*, 6, 1950, s. 245.).

Tarih Dünyası Dergisi'nin 30 Haziran 1950 tarihli 6. sayısında abideyi bizzat yıkan Y. Bahri Doğanay ise olayın iç yüzünü daha farklı kaleme alır. Bahri Doğanay, İstanbul ve yakın köylerden gelen kişilerin daha öncesinde abide önünde gösteri yaparak, ellerindeki kazmalarla bu duvarları yıkmaya başladıklarından bahsetmektedir. Tahribat denemesi yapmak üzere gerekli hazırlıkları yaptıkları sırada önceki olayları araştırmak üzere orada bulunan dönemin Emniyet Umum Müdürü Bedri Bey alay komutanına, giriştikleri eylemin mümkün olamayacağını bildirmiştir. Bu durum karşısında Alay Kumandanı Binbaşı Hamit Fahri Bey hedef değiştirerek yıkım tatbikatını anıt üzerinde gerçekleştirmek istemiştir. Yapılan bu deneme sonucunda anıtın kulesindeki ayaklara yerleştirilen patlaticılarla zarar gören yapının kulesi eğimli bir hal almıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Y. Bahri Doğanay, "Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?", *Tarih Dünyası*, S. 6, 1950, s. 245-247.

Resim 1.3.2.13. Kalitarya Tepesindeki (bugünkü Şenlikköy) Ayastefanos Rus Anıtı'nın dinamitle yıkımından sonra, önünde halkla birlikte resim çektiren Türk Subayları (14 Kasım 1914) Ortada işaretli kişi anıtı havaya uçuran Bahri Doğanay'dır. (Turgay Tuna, *Deniz Feneri'nin Işığında Yeşilköy Ayastefanos*, Karakter Color, 2006, s. 125.).

Resim 1.3.2.14 Yapının yıkılmadan önceki eğik duruşu (Roni Margulies, “Ayastefanos'taki Rus Kilise Abidesi'nin Yıkılışı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 12, 1994, s. 42.).

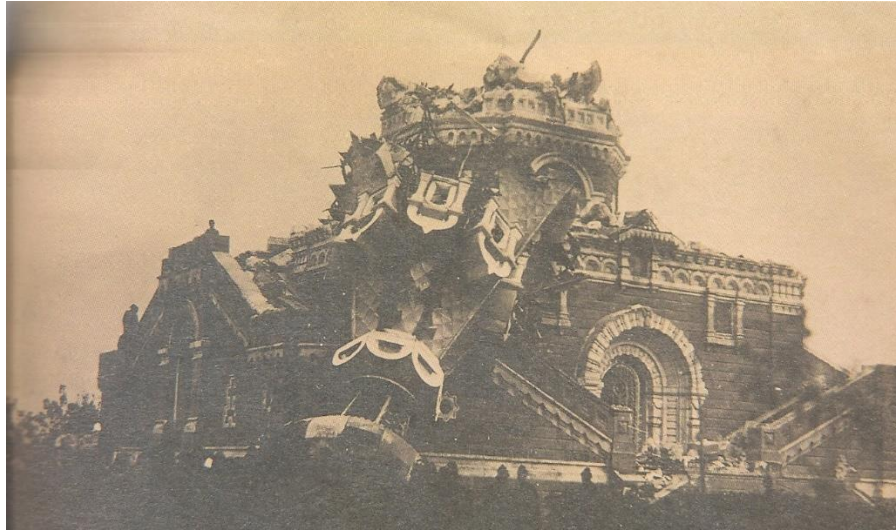
Bahri Doğançay, Bedri Bey'in anıtı yıkma girişiminden Dahiliye Nazırını haberdar ettiğini, nazırlıkça üç tabur asker ve Harbiye Nezareti Daire Müdürlüğü'nden de birçok subayın bölgeye gönderildiğini aktarmıştır. Ertesi sabah alay kumandanı ile bu subaylar arasında çıkan tartışma sırasında Bahri Bey bir fırsatını bularak yapının kulesine çıkmış ve anıtın yıkımını gerçekleştirmiştir. Abide yıkıldıktan sonra hükümet, tamamen kaldırılmasına karar vermiştir.¹⁶⁷ Cemal Kutay da bu görüşü destekler nitelikte bilgiler

¹⁶⁷ Doğanay, *a.g.m.*, s. 260.

paylaşmıştır. “İşte Moskofların İstanbul’un yanı başına bir savaş üstünlüğünün bedeli olarak diktiği zafer anıtının Türklük adına utanç kaynağından, Teşkilat-ı Mahsusa kurtarmıştır. Hükümete haber vermeden, sadece Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Enver Paşa’nın bilgisi altında ve kadrosu ile utanç anıtını elindeki son dinamitle deviren Y. Bahri Doğanay olmuştur.”¹⁶⁸

Resim 1.3.2.15 Ayastefanos Anıtı’nın yıkılışı (Nezih Başgelen, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Albüm Dergisi*, 3, 1998, s.74.).

Resim 1.3.2.16 Ayastefanos Anıtı’nın enkaz hali (Nezih Başgelen, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Albüm Dergisi*, S. 3, 1998, s.75.).

¹⁶⁸ Kutay, *a.g.e.*, s. 335-336.

Anıtın yıkılmasını filme almak için müttefik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun film şirketlerinden "Sascha – Gesellschaft" ile anlaşma yapıldı. Fakat savaş ile kabaran milliyetçi duygular, bu anıtın yabancı değil, bir Türk tarafından filme alınmasını daha uygun olacağı görüşünü öne çıkardı. Bu iş için en uygun kişi daha önce sinema ile ilgilenmiş ve seferberlik sırasında silah altına alınmış olan Fuat Uzkınay'dı.¹⁶⁹ Reşad Ekrem Koçu'un İstanbul Ansiklopedisi'nde yazdığı maddede Rakım Çalapala'dan aldığı bilgilerle, Avusturya şirketi Sascha-Gesellschaft'ın İstanbul mümessili Mordo'nun Fuat Uzkınay'a film çekmeyi öğrettiğini, Uzkınay'ın da bu şekilde olayı filme aldığı bilgisini paylaşır.¹⁷⁰ Bu film, Türk Sinema tarihinin ilk filmi olarak kabul edildiği için oldukça önemlidir.

1954 yılında Nurullah Tilgen, *Resimli 20. Asır Haftalık Mecmua*'sında Fuat Uzkınay'la bir söyleşi gerçekleştirir. Bu söyleşide, Uzkınay ilk filmin çekim süreciyle ilgili şu bilgileri verir:

"Film işleriyle uğraştığım herkesçe malûm olduğu halde Avusturya şirketi benim bu işi yapabileceğime kanaat getirmemiş olacak ki, önce tecrübe filmi çevirttiler. İmtihanda muvaffak olmuşum. Nihayet filmi çevirmeğe başladık. Fakat abidenin yıkılması imkânsız. 3-4 dinamitle yıkılacağını iddia eden Avusturya şirketi tahmininde yanılmıştı. İstihkâm taburu komutanı on paket dinamit sarfettiği halde abidenin ancak sağından küçük bir parça koparabilmişti. Nihayet iş Harbiye ve Bahriye Nezareti'ne intikal etti. Denizden Hamidiye'nin attığı toplarla sol tarafından büyükçe bir parçayı koparmak mümkün oldu. Bize gelince Abide'nin 150 metre gerisinde kelle koltukta ve top ateşi altında yıkılma ameliyesini filme çektik."

Uzun süre kimseye bu filmden bahsetmeyen, eşinin ve çocuklarının haberdar olmadığı, filme ait elinde hiçbir fotoğrafın ve belgenin olmadığı Uzkınay, Tilgen'le söyleşisinde ilk defa filmi çektiğini ve hangi koşullar altında bu eylemi gerçekleştirdiğini açıklar.¹⁷¹

1970 yılında Nijat Özön, ilk Türk sinemacısı Fuat Uzkınay isimli eserinde, bir dipnotta filmin o güne kadar bulunamadığını belirterek filmin kaybolmuş olabileceğini dile getirdi. 1960'lı yılların başında Ordu Foto Film Merkezi'nin demirbaş listesinde filmin Osmanlıca adına rastlanması ve daha sonra Kara Kuvvetleri Foto-Film

¹⁶⁹ Evren, *a.g.m.*, s. 24-25.

¹⁷⁰ Koçu, *a.g.m.*, s. 1500.

¹⁷¹ Barış Saydam, *Sinema Tarih Yazımı Yaklaşımları Açısından Türk Sinema Tarihinin Başlangıcına İlişkin Sorunlar: Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı Filmi Ekseninde Bir İnceleme*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 225.

Merkezi’nde, içinden başka bir film çıksa da bu ad altında bir film kutusunun bulunması filmin varlığına dair öne sürülen en somut delillerdendi.¹⁷²

Elimizdeki bir diğer somut delil ise, sinema ile ilgili ilk süreli yayınlardan biri olan 1914 yılında çıkarılan *Sinema Haberleri* gazetesidir. İ. Arda Odabaşı’nın çalışmasında istifa ettiği *Sinema Haberleri*’nin 9 Aralık 1914 tarihli 67 numaralı sayısı, Ayastefanos filmine dair bilgiler içermektedir. Gazetenin ikinci yazısı, Ayastefanos filmine dairdir;

“İslamiyet düşmanı devletlere karşı cihat ilanını tebciilen Fatih Cami-i Şerifi havalisinde tertip edilen tezahürat-ı milliyenin birçok safahatı ile Ayastefanos civarında Moskoflar tarafından vaktiyle dikilmiş olan heykel-i melunun tahribine müteallik birçok menâzır (Ali Efendi Sineması) şeriki operatör Ali Fuat Bey ile Mösyö Mordo tarafından pek büyük fedakârlık ihtiyariyle şeritlere alınmış ve icra kılınan ameliyat muvaffakiyetle neticelenmiştir. Geliştirilmek üzere Budapeşte’ye gönderilen mezkûr şeritlerin birkaç güne kadar şehrimize vürut ve ilk defa olarak Ali Efendi Sineması’nda gösterileceği muhterem ve kadirşinas halkımıza tebşir olunur.”¹⁷³

Resim 1.3.2.17 *Sinema Haberleri* Gazetesi’nin 2. Sayfası (İ. Arda Odabaşı, “Ayastefanos Filmi Hakkında Yeni Bilgiler ve *Sinema Haberleri* Gazetesi”, *Müteferrika*, I/53, 2018, s. 98.).

¹⁷² Dilek Kaya, “Kırık Bir İlk Hikayesi: Türk Sinemasının 100. Yılına Dair”, *Sinecine*, V/2, 2014, s. 115.

¹⁷³ İ. Arda Odabaşı, “Ayastefanos Filmi Hakkında Yeni Bilgiler ve *Sinema Haberleri* Gazetesi”, *Müteferrika*, I/53, 2018, s. 99.

Sonuç olarak Ayastefanos Rus Abidesi, Ruslar tarafından 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’nda ölen Rus askerlerinin anısına inşa edilmiştir. Savaşta ölen Rus askerlere toplu bir mezar olarak yapılan anıt aynı zamanda içerisinde kilise barındırmıştı. İnşa edildiği dönemden yıkılışına kadar tepkiler topladığından dolayı yapılaşından 16 yıl sonra yıkılmıştır. Abidenin yıkım süreci ve yıkım anının filme çekilmesi bugün hala sorgulanan bir konudur.

1.4. Dinî Yapılar

1.4.1. Kırım Kilisesi

Türk-Rus ilişkilerinin İstanbul’daki izlerinin bir başka boyutunu da kiliseler oluşturmaktadır. İstanbul’da Ruslarla bağlantılı Crimean Memorial ya da Christ, Beyoğlu’nda, Serdar-ı Ekrem sokağında yer alan bir Anglikan Kilisesi’dir. Kilise yapıldığı dönemde, Şahkulu Bostan Sokağı’nın Grand’Rue de Pera’ya bağlantısı olmadığı için kiliseye ya Yazıcı Sokağı’ndan ya da Kumbaracı Yokuşu’ndan girilebiliyordu.¹⁷⁴ Kırım Savaşı’nda ölen İngilizlerin anısına yapıldığı için Kırım Kilisesi de denir. Kırım Savaşı 19. yüzyılın önemli savaşlarından biridir. Yıllardır süren Osmanlı-Rus rekabetinin neden olduğu ve sonuçları itibariyle, dönemine damga vurmuş bir savaştır. Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak ve sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek isteyen Rusya’nın, Ortodoks haklarını bahane ederek çıkardığı bir savaştır. Kırım Savaşı, kısa bir süre sonra Rusya’yı engellemek isteyen İngiltere, İtalya ve Fransa’nın katılımıyla Avrupa devletlerini de ilgilendiren bir mesele hâline gelmiştir.

Kilisenin inşa edildiği arazide daha önceleri Rum mezarlığı bulunuyordu.¹⁷⁵ Arazi Sultan Abdülmecid tarafından İngilizlere verildi. Kilisenin mimarı, Londra’da Law Courts’u (adliye binası) yapan George Edmund Street’ti.¹⁷⁶ Kilisenin yapımına 19 Ekim 1958’de Lord Stratford de Redcliffe Canning’in katıldığı temel atma töreni ile başlandı. 1808’den 1858’e kadar Osmanlı Devleti nezdinde İngiltere’yi temsilen çeşitli görevlerde bulunan Lord Stratford Canning, Abdülmecid’e veda etmek için İstanbul’a geldiğinde Kırım Kilisesi’nin temelini atma şerefi kendilerine verildi.¹⁷⁷ Lord Canning törende

¹⁷⁴ Behzat Üsdiken, *Pera’dan Beyoğlu’na 1840-1955*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul 1999, s. 365.

¹⁷⁵ Mustafa Numan Malkoç, *Günümüzde İstanbul’daki Protestan Kiliseleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 28.

¹⁷⁶ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 228.

¹⁷⁷ Behzat Üsdiken, “Kırım Kilisesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 565.

konuşma yapmış ve şöyle demiştir: “Kırım’da canlarını vermiş olan İngiliz askerlerini hayırla andıktan sonra, kilisenin temellerini atıyorum.”¹⁷⁸

Kilisenin yapımı yaklaşık 10 yıl sürdü ve 1868 tarihinde ibadete açıldı.¹⁷⁹ Genel olarak sade bir yapıda olan kilise Neo-Gotik mimariye sahipti. Yapıda birçok pencere bulunmasına rağmen, camlar ince tutulduğundan içerisi loş ve mistik bir havaya sahipti.¹⁸⁰ Tüm taş malzemeler Malta’dan getirildi.¹⁸¹ Kilise bahçenin ortasına inşa edildi, bahçenin bir köşesinde ise papaz evi yer almaktadır.¹⁸²

Kilisenin içerisinde bir org ve dört bayrak bulunmaktadır. Kilisenin orgu 1991 yılında İngiltere’de York Minster, Ely ve Manchester gibi önemli katedrallerin de orglarını yapan W. Hill&Son tarafından yapıldı. Orgun çatı katı panelleri, Erica Beard’ın İncil sahnelerinin resimleriyle süslenmiştir.¹⁸³

Resim 1.4.1.1 Kilise orgu (Kişisel çekim, 17.8.2013).

¹⁷⁸ Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955*, s. 366.

¹⁷⁹ Malkoç, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸⁰ Birgül Açıkıldız, *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neo-Gotik Üslup*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 35-42.

¹⁸¹ Üsdiken, “Kırım Kilisesi”, s. 566.

¹⁸² Malkoç, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸³ Kırım Kilisesi içerisindeki yazıttan çevrilmiştir (17.10.2023).

Bu bayrakların ikisi Kırım Savaşı'ndan, biri Çanakkale Savaşı'ndan, sonuncu bayrak ise Kurtuluş Savaşı'ndan kalmıştır. Sonuncu bayrağın diplomatik bir önemi vardı. Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Türklerin İstanbul'a girmesiyle İngiliz kuvvetleri geri çekildi. Bu dönemde General Harrington, Türklerle anlaşarak birliklerin bayrağını bu kilisede bırakarak İstanbul'u terk etti.¹⁸⁴

Kilise uzun yıllar hizmet verdikten sonra, cemaatin azalması nedeniyle 1970 yılının başında kapatıldı. Bu tarihten sonra kilisenin bekçisi içeriye kimseyi almadığı gibi kilisenin içerisinde yer alan kıymetli eşyaları satarak binayı kullanılmaz hâle getirdi.¹⁸⁵ 1991 yılında İstanbul'a sığınan Sri Lankalı Anglikan mülteciler, İngiliz Konsolosluluğu'ndaki Anglikan Şapeli'nin rahibi Ian Sherwood önderliğinde kiliseyi onararak yeniden ibatede açtılar. Çan kulesi, Romen ve Afgan taş ustalarının çalışmaları sayesinde yeniden restore edildi.¹⁸⁶ Bu dönemde, ana girişin yaklaşık 20 metre aşağısında açılan yeni bir kapı ile misafirlerin doğrudan bahçeye girmesi sağlandı.¹⁸⁷

Günümüzde kilise Pazar sabahları saat 10:00'da ve her gün sabah saat 09.00 ile akşam saat 18:00'a kadar açıktır. Kilise içerisinde belirli günlerde müzikal etkinlikler düzenlenmektedir.

Resim 1.4.1.2 Kırım Kilisesi (Kişisel çekim, 17.8.2013).

¹⁸⁴ Belge, *a.g.e.*, s. 228-229.

¹⁸⁵ Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955*, s. 366.

¹⁸⁶ Kırım Kilisesi içerisindeki yazıttan çevrilmiştir (17.10.2023).

¹⁸⁷ Üsdiken, "Kırım Kilisesi", s. 566.

Resim 1.4.1.3 Kırım Kilisesi ve an kulesi (Kişisel çekim, 17.8.2013).

Resim 1.4.1.4 Kilisenin iç mekânı (Kişisel çekim, 17.8.2013).

1.4.2 Çatı Kiliseleri

Hristiyanlık'ta hac, belirli açılardan kutsal olduğu kabul edilen, dünyanın birçok yerinde bulunan mekanlara günahlardan arınmak, içsel aydınlanmayı yaşamak için, İncil ve Hz. İsa'yı daha iyi anlayabilmek için yapılan ziyaretir. Ortodokslar için bu mekanlar arasında Kudüs'ün yeri çok farklıdır. Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, öldüğü ve dirilişin gerçekleştiği son yolculuk burada yaşanmıştır. Ruslar da Hristiyanlığı kabul ettikten sonra hac yolculuklarına başlamışlardı. Ortodoks Ruslar, Kudüs'ü Hz. İsa'nın "ölümü öldürdüğü", yani ölümü yendiği mekân olarak görürlerdi. Hacılar, ölüme hazırlanmak, bir anlamda ölümü yenmek için belirli bir yaştan sonra böyle bir yolculuğa çıkarlardı. Kutsal topraklara hac için gitmek, Şeria Nehri'nin sularında vaftiz olmak ve Paskalya'da Kudüs'te bulunmak istiyorlardı. Rusya, Kudüs'e vatandaşlarının gitmesi ve orada ibadet etmesi için Osmanlı Devleti'nden birçok imtiyaz istemiş ve bunları bazı anlaşmalara bağlamıştı. 1701 İstanbul Antlaşması ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile çeşitli imtiyazların yanı sıra birtakım vergilerden de muafiyet elde etmiştir.¹⁸⁸

Rusya'dan Aynaroz ve Kudüs güzergahına kadar süren hac yolu üzerinde İstanbul önemli bir noktaydı. 19. yüzyılda İstanbul ve Rusya arasındaki kültürel ve dinî etkileşim hızla artmaktaydı. Rusya'dan gelip, Aynaroz ve Kudüs'teki kutsal topraklara hac ziyareti yapmak isteyenlerin sayısı çoğaldı. Bununla birlikte konaklama ihtiyacı arttı. Bu sebeple 1880'lerde Karaköy'de hacı adaylarına üç küçük kilise (şapel) ve kalacak yer imkânı sağlayan hanlar inşa edildi. Limana yakın olan bu hanların son katlarına Svetoy Andrey (Saint Andre), Svetoy İlia (Aya Elia / Saint İliya) ve Svetoy Panteleimon (Aya Pandeimon) kiliseleri inşa edildi.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Asuman Gölpinar, "Kudüs'e Gelen Rus Hacıların Mürür Tezkiresi Meselesi", *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, XIX/3, 2019, s. 356-358.

¹⁸⁹ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İki Kıta Bir Şehir İstanbul Okumaları*, İlgî Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 213-214.

Resim 1.4.2.1 1911 yılına ait bir kartpostal, Karaköy Çatı Kiliseleri (Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları III. Cilt*, Koçbank, İstanbul 2000, s. 1043.).

1.4.2.1. Saint Pantaleimon (Aya Pandeileimon) Manastır ve Kilisesi

Bu yapılardan ilk inşa edileni, Galata Hoca Tahsin Sokağı'nda 1871 yılında yapılan Aya Pandelimon Kilise ve Manastırı'dır.¹⁹⁰ 19 numaralı apartmanın en üst katındaydı.¹⁹¹ Apartmanın altıncı katında yer alan kilise tescilli sivil mimarlık örneğidir. Kargir yapının zemin katı matbaa ve konut,¹⁹² diğer katlarda buraya gelen kişilerin konakladığı odalar vardı. Kilise, apartman kilisesi olduğu için dışarıdan bakıldığında bir mabetten çok konaklama yeri izlenimi vermekteydi. Bu yüzden kilise oldukça korunaklıydı. Binaya I. Dünya Savaşı yıllarında el konuldu, 1918'de Beyaz Ruslara iade edildi.¹⁹³ 1920'lerde ise Türkiye'ye Beyaz Rusların gelmesiyle birlikte kilise göç edenlerin ilk sığınak noktası oldu.¹⁹⁴ 1930'lu yıllarda Beyaz Rusların İstanbul'u terk etmesiyle kilise Rus cemaatinin elinden alınsa da Muhtelif Mübadele Komisyonu tarafından 1934 yılında Rus cemaatine iade edildi. Ancak cemaati olmadığı için manastır bölümü tamamen kapatıldı, hana dönüştürüldü.¹⁹⁵ 1990'lı yıllarda sadece yılda bir Paskalya'nın ikinci gününde ve kilisenin açılış günü olan 9 Ağustos'ta açılmaktadır.¹⁹⁶ Günümüzde hâlen ibadete kapalıdır. Bina iyi korunmuş, sadece bazı pencere doğramaları

¹⁹⁰ Behzat Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955*, Akbank Yayınları, İstanbul 1999, s. 242.

¹⁹¹ Özkan Eroğlu, *Suriçi Galata*, Tekhne Yayınları, İstanbul 2015, s. 52.

¹⁹² Sezgi Giray Küçük, *Karaköy-Kemeraltı Bölgesinde 20. Yüzyıl Başından Günümüze Gelişimi, Koruma Sorunları ve Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 100.

¹⁹³ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁹⁴ Ayla Deniz, E. Murat Özgür, Muhammet Öksüz, "Dini Mekanların Toplumsal Hafıza Etkileri: İstanbul Aya Panteleymon Ortodoks Kilise Örneği", *International Journal of Geography and Geography Education*, S. 39, 2018, s. 174.

¹⁹⁵ Üsdiken, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁹⁶ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 62.

ve kilise katındaki doğramalar değişmiştir. 1911’de kilise katında kemerli pencereler varken bugun plastik doğramalı dikdörtgen pencerelere sahiptir.¹⁹⁷

Resim 1.4.2.1.1 Aya Andre Kilisesi’nin terasından Aya Pandleimon Kilisesi’nin uzaktan görünümü (Kişisel çekim, 17.08.2023).

Resim 1.4.2.1.2 Aya Pandleimon Kilisesi’nin iç mekânı (Kişisel çekim, 17. 08. 2023).

¹⁹⁷ Küçük, *a.g.e.*, s. 100.

Resim 1.4.2.1.3 Aya Pandleimon Kilisesi'nin iç mekân (Kişisel çekim, 17.08. 2023).

1.4.2.2. Aziz Andreas (Saint Andre) Manastır ve Kilisesi

Aziz Andreas Kilisesi, Karaköy'de Mumhane Caddesi'nde beş katlı bir binanın son katında yer almaktadır.¹⁹⁸ Andrea Hanı üzerinde bulunan kilisenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1880'lerde Rusya'dan gelen hacıların Aynaroz ve Kudüs'e giderken İstanbul'da konaklamaları için yapılmıştı. Bina Aynaroz'daki üç manastırdan biri olan Aya Andrea'ya bağlı olduğu için bu ismi taşımaktaydı.¹⁹⁹ Bazı kaynaklarda ismi "Ayios İoanis Rus Manastırı" olarak da geçmektedir.²⁰⁰ Aya Nikola gibi Aya Andrea'nın da denizcileri koruduğuna, onun için de Karadeniz'in tehlikeli sularından geçerek gelen Rusların bu kiliseyi ona adadığına, Andrea'nın Moskova ve Karadeniz'in azizi olduğuna inanılırdı.²⁰¹ Rivayete göre Aziz Andreas, denizcilerin ve çocukların aziziydi.²⁰²

Birinci Dünya Savaşı'na kadar hacı adaylarının konakladığı binanın malzemelerinin bir kısmı Rusya'da toplanan bağışlar sayesinde temin edildiği bilinmektedir.²⁰³ Binanın kesme taş ve tuğladan oluşan cephesi gösterişlidir. Binanın giriş

¹⁹⁸ Eva Şarlak, *İstanbul'un 100 Kilisesi*, İBB, İstanbul 2010, s. 128.

¹⁹⁹ Banu Kutun, "Andrea Hanı", *Geçmişten Günümüze İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1994, s. 267.

²⁰⁰ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un Semtleri: Karaköy*, İBB, İstanbul 2003, s. 19.

²⁰¹ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 218.

²⁰² Göncüoğlu, *a.g.e.*, s. 215.

²⁰³ Kutun, *a.g.m.*, s. 267.

kısmı Mumhane Caddesi üzerindeydi. Giriş kapısı, iki kanatlı ve demirden yapılmıştı.²⁰⁴ Giriş katındaki dükkanlar binaya ve kiliseye gelir sağlamak üzere yapılmıştı.²⁰⁵

“L” biçiminde bir plana sahip olan Andrea Hanı'nın, ikametgâh olarak kullanılan oda sayısı yetmişe yakındır.²⁰⁶ İkinci ve üçüncü katlarda pencerelerin üzerinde kemer, kemerlerin ortasında ise çiçek süslemeli motifler mevcuttur.²⁰⁷ Hanın teras katında küp şeklinde yerleştirilmiş şapel, geleneksel Ortodoks kilisesinin özelliklerini taşır. Kilise, çift kanatlı, kemerli, ahşap üzerinde iki adet haç bulunan bir kapıyla açılır. Kilisenin çanı, kilisenin bulunduğu katın merdivenlerinden sahanlığa asılıdır.²⁰⁸

Resim 1.4.2.2.1 Kilisenin giriş kapısı (Kişisel çekim 17.08.2023).

²⁰⁴ Küçük, *a.g.e.*, s. 115.

²⁰⁵ Kutun, *a.g.m.*, s. 267-268.

²⁰⁶ Kutun, *a.g.m.*, s. 268.

²⁰⁷ Küçük, *a.g.e.*, s. 115.

²⁰⁸ Küçük, *a.g.e.*, s. 116.

Küçük ölçülerdeki haç planının ortasına yerleştirilmiş kubbesi kutsallığın yanında şapeli etkileyici kılmıştır. Kilisenin tüm yüzeylerinde görülen açık renkli resimleri, duvarların tavanları²⁰⁹ Ressam Beyaz Rus Nikolay Perov tarafından Nesterovsk tarzında boyamıştır. Perov'un Aya Pandeileimon'da koroya katıldığı ve ikonaları boyadığı bilinmektedir.²¹⁰ Kilisenin yüksek kasnaklı küçük bir kubbeye sahip olması dikkat çekmektedir. Şapelin özellikle yeşil kubbesi Rus mimari örneğinin bir yansımasıdır.²¹¹

Resim 1.4.2.2.2 Aziz Andreas Kilisesi'nin iç mekânı (Kişisel çekim, 02.02.2023).

1930 yılından sonra manastır kapatıldı ve han odalarına dönüştürüldü.²¹² 1950 yılına kadar hanın idaresi keşişlerdeydi. Bu yıllarda keşişlerin Aynaroz'a dönmeleri veya ölmeleri nedeniyle bina bir dönem sahipsiz kaldı. 1954 yılına gelindiği zaman Galata bölgesindeki üç kiliseden -Pandeileimon, Andrea, Elia- üçer kişilik heyetle P.A.E

²⁰⁹ Göncüoğlu, *a.g.e.*, s. 215.

²¹⁰ Oldjay Türkan, "İz Sevastopolya v Stambul: İstoriya Jizni Odnogo Beloemigranta Na "Tom Beregu", *Cross-Cultural Studies: Education and Science*, s. 467.

²¹¹ Şarlak, *a.g.e.*, s. 128.

²¹² Üsdiken, *a.g.e.*, s. 242.

Fukaraperver Cemiyeti'ni kurarak bina cemiyetin idaresine geçer.²¹³ Günümüzde İstanbul'daki açık olan tek Rus kilisesidir.²¹⁴

Resim 1.4.2.2.3 Aziz Andreas Hanı ve kilisesi (Kişisel çekim, 02.02.2023).

İSTANBUL PATRİKHANESİ
AZİZ ANDREAS KİLİSESİ

Aziz Andreas skitisinin tarihi Moskova'da başlar. İki kişinin de ismi Vasili olan iki arkadaş, rahiplik taktisini aldıktan sonra Kilise yönetiminden gereken izinleri alıp 3 Haziran 1829 yılında Aynoroz'a yerleşirler. 27 Ekim 1849 tarihinde, Vatopedi manastırının sattığı Seray isimli kelimonda Vissarion ve Varsonofi pederlerin gayretleriyle Aziz Andreas skitisinin açılışı gerçekleşir. Skitinin birinci başrahibi peder Vissariona, skitinin mühürü, anahtarları ve başrahiplik nişanları takdim edilir. Başrahip az sonra İstanbul patriği Antim'in de onay ve taktidileri almış olur. 1862 yılında peder Vissarion vefat edince onun yerine seçilen öğrencisi peder Feodorit, birinci başrahibin isteğini yerine getirerek İstanbul'da, Rusya'dan Kudüs ve Aynoroz'a giden hacıların kalabileceği büyük bir bina satın alır.

1920'li yıllarda Aziz Andreas metohi binasında ezane ve 18 farklı uzman doktorun çalıştığı Rus deniz polikliniği hizmet sunmaktaydı. Bu dönem temsilcilik Rusya'dan gelen mülticilere pek çok konuda yardımcı oluyordu. Metropoliti Estogiy Georgiyevski İstanbul'a gelişini şöyle anlatır: "Biz Galata'da, Aynoroz'daki Andreas manastırının hanında kaldık. Metohinin yöneticisi, zahmetle bize bakan ve ruhsal yaralarımıza iyileştirmeye çalışan muhteşem bir ihtiyar peder Sofroni'ydi". Kilise ve metohinin, hayatlarının zor günlerinde konaklama yeri ve yemek vererek pek çok Rusya mültecisini ümit ve sevgiyle kucaklamıştır.

1934 yılında vefat eden peder Sofroni'den sonra peder Meleti ve 1940'tan itibaren peder Nikon hizmet etmişdir. 1940'lı yıllarda Sarp başpapaz Petr Hayduko'un döneminde Rus cemaat faaliyetlerini sürdürdü. 1954 yılında Aziz Andreas metohisinde, mülticilere ve zor durumda olan cemaat üyelerine yardım sağlamak amacıyla fukaraperver derneği kurulmuştur.

Kilisede Petersburg ile aramıza ruhsal bir bağlantı oluşturan iki küçük ikon vardır. 1920'li yıllarda buraya gelen tüccar İvan Vasilyevič Çerepenikov, bir süre cemaat başkanlığını yapar ve İsa Mesih ile Meryem Ana İkonalarını ve Petersburg'tan getirdiği bazı kilise eşyalarını hediye eder.

Skitinin kuruluşundan otuz yıl sonra, Şubat 1879 yılında, Vatopedi manastırının izniyle skitisin ismi, Vatopedi Yeni Rus skitisi yerine Rus Aziz Andreas skitisi olarak değiştirilir. Yönetim işlerinde başrahibe yardım eden İhtiyarlar kurulu ve 150 kişiye kadar rahip alabilme kapasite kuraları onaylanır. 21 Aralık 1887'de İstanbul'daki temsilcilik binası yangını uğratır. Aynı yılın Ağustos ayında, Odessa'ya giden başrahip Feodorit vefat eder ve onun yerine peder Feoklit seçilir. 1888-1890 yıllarında peder Feoklit'in gayretleriyle İstanbul'da Aziz Andreas skitisinin yeni temsilcilik binası inşa edilir, binanın üst katında Meryem Ana'nın Kazan İkonası ismi verilen bir ibadethane yapılır. 1900-1904 yıllarında metohinin ekonomu ve başrahibi olan Heybelada ruhban okulu mezunu peder Ieronim, 1908'de Aynoroz'daki skitinin başrahipliğine getirilir. 1889 yılında İstanbul metohisinin faal olduğunu Mumhane caddesindeki bir Rus dükkanından metohi ekonomu peder Prokopi adına kesilen fatura doğrulamaktadır. Metohi hacıları Birinci Dünya Savaşı'na kadar kabul etmeye devam eder.

Resim 1.4.2.2.4 Aziz Andreas Kilisesi'nin ziyaretçiler için hazırladığı tanıtım broşürünün ön yüzü (17.10.2023).

²¹³ Kutun, *a.g.m.*, s. 268.

²¹⁴ Üsdiken, *a.g.e.*, s. 242.

Aziz Andreas kilisesindeki duvar resimleri, Beyaz ordu askerleriyle birlikte İstanbul'a sığınan ressam Nikolay Konstantinoviç Perov tarafından 1928 yılında yapılmıştır. Müzemizde N. K. Perov'un kendi eliyle yazılmış kilise korosu için nota kitapçığı vardır. Kilisemizin duvarlarında şu Rus azizlerin ikonalarını görebilirsiniz: Serafim Sarovski, Sergi Radonejski, Dimitri Rostovski, Aleksandr Nevski, Tihon Zadonski. Tavan kısımlarında Aynoroz ve Kiyev azizleri yer alır. Havarî Andreas'ın elindeki yazı: "Kiyev dağlarında Rabbin bereketi parlasm".

Kilisemizin geçmişinde Usov ailesinin önemli yeri vardır. İstanbul'a gelen doktor Nikolay Usov cemaat üyelerine sağlık konularında yardımcı oluyor, 1934 yılında metohi tekrar açıldıktan sonra kilisenin yenilenmesi için çok çaba gösteriyordu. 1940 yılında Aynoroz'daki Aziz Andreas skitisi başrahibi ve kardeşleri N. N. Usova kilisedeki hizmetleri için teşekkür mektubunu gönderirler. Oğlu N. N. Usov babası gibi cemaat başkanı olarak vefat ettiği 1998 yılına kadar gayretle hizmet etmiştir.

Kilisede elli sene hizmet eden peder Simeon Papazoğlu'nun da önemli yeri vardır. Onun çalışmalarıyla cemaate yeni kişiler geldi, aynı zamanda peder Simeon beyaz Rusların ikinci nesil temsilcilerinin çoğunu son yolculuğa uğurladı. Kilise tüm hayatını teşkil ederdi, yaşlı ve hasta olarak bile gelip zorla merdivenleri çıkar, ayınları yapardı. 2015'te vefat eden peder Simeon eşinin yanında Şişli Ortodoks mezarlığında defnedildi.

Meryem Ana'nın mucize yapan "Sıkıntı ve üzüntülerde Teselli" isimli ikonası Aynoroz'daki Rus Aziz Andreas skitisinin kurucusu peder Visarion'un ikonasıydı. Ondan önce bu ikona İstanbul Patriği III. Athanasios'un imiş. 1890 yılında skiti kardeşlerinin kararıyla Rusya'ya gönderilen ikona, Petersburg'taki skiti metohisinde kalmış. 1890-1891 yıllarında bu ikonanın önünde dua eden farklı hastalığı olan 21 kişi iyileşmiştir. 1920'li yıllardan sonra ikonanın orijinali kaybolmuş, skitide kopyası kalmıştır. Kilisemizde de bu ikonanın kopyalarını görebilirsiniz.

Meryem Ana ile birlikte ş azizlerin resimleri vardır: Vafizci Yahya, Havarî Yuhanna, Trimitundalı Spiridon ve Miralî Nikola, büyük şehitler Georgi ve Dimitri, aziz pederler Antoni, Eftim, Onufri ve Savva.

Kilisemizin hayatı ve hizmetleri devam eder. Pazar ve bayram günleri Slavca ayinler yapılır. Müzemiz ve Rusya'dan Beyaz Rusların gelişinin 100. yılında açılan fotoğraf sergisi cemaatimizin geçmişi hakkında önemli bilgi ve malzemeleri sunar. Her sene Türkiye sınırlarında ve Yunanistan'a gezi düzenlenir. Birinci nesil Rusların bıraktığı gelenekler bugüne kadar yaşatılır.

Adres: Kemankeş Karamustafa Paşa Mah.,
Mumhane cad. No: 39, Beyoğlu/İstanbul.
Facebook: Храм св. ап. Андрея Первозванного
(Стамбул)

Resim 1.4.2.2.5 Aziz Andreas Kilisesi'nin ziyaretçiler için hazırladığı tanıtım broşürünün arka yüzü (17.10.2023).

1.4.2.3. Saint İliya (Aya Elia) Manastır ve Kilisesi

Galata Hoca Tahsin Sokağı'nda²¹⁵ bulunan bu manastır ve kilise 1880'li yıllarda yapılmıştır. Bu kilise de diğer ikisi gibi apartmanın en üst katındadır.²¹⁶ 11 numaralı apartmanın en üst katında bulunan kilise, diğerleri gibi Aynaroz'a bağlıdır. Kilise tamamen kapalı durumdadır, bina han olarak kullanılmaktadır.²¹⁷

²¹⁵ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 63.

²¹⁶ Üsdiken, *a.g.e.*, s. 242.

²¹⁷ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 63.

Resim 1.4.2.3.1 Saint İliya (Aya Elia) Kilisesi'ne günümüzde giriş yoktur (Kişisel çekim, 17.08.2023).

1.4.2.4. Aya Triada Kilisesi

Galata Mumhane Caddesi'nde, 79 numaralı apartmanın en üst katında bir kilisenin varlığından söz edilmektedir.²¹⁸ Nimet adında bir han ve bu binanın en üst katında ise çatı yerine hacı olmayan bir kubbe bulunmaktadır. Binanın adı Rusça Troitsa, Rumca ise Aya Triada'dır. Burası kilise ve manastır olarak inşa edilmemiştir.²¹⁹ Yapının kubbesi korunarak ev olarak kullanılmaktadır.²²⁰

Çatı kiliseleri Rus hacıların ve daha sonra İstanbul'a gelen Beyaz Rusların sığınağı olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı – Rus ilişkilerinin gelişmesiyle artan nüfus için ibadetin yanı sıra konaklama imkânı da sunmuştur. Ortodoks Rus cemaatinin birleşme noktası olan kiliseler günümüzde Karaköy'ün göbeğinde yer almaktadır.

1.5. Sosyo-Kültürel Yapılar

1.5.1. İstanbul Rus Nikolaev Hastanesi

Karadeniz yoluyla her yıl büyük kabileler halinde gelen Rus hacı adayları ilk olarak İstanbul'a, buradan da Kudüs'e giderek dinî görevlerini yerine getirmekteydi. Bu uzun süren yolculuk esnasında hastalanan veya sağlık sorunları olan Ruslara hizmet verecek bir hastaneye ihtiyaç duyuluyordu. Diplomatik ilişkilere önem verildiği 19.

²¹⁸ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 63.

²¹⁹ Üsdiken, *a.g.e.*, s. 242.

²²⁰ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 63.

yüzyılda Çarlık Rusya, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da bir hastane açmaya karar verdi.²²¹

Hastanenin açılmasında en çok katkısı olan ise İstanbul'da Rus büyükelçisi olarak görev yapan Nikolay Pavloviç İgnatyev'dir. Panslavizm'in önemli savunucularından olan İgnatyev, kısa bir zamanda İstanbul'daki Ortodoksların hamisi oldu. 1871 yılında "Nedimof" yakıştırması yapılan, Rusya'ya yakın tutumu ile bilinen Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete getirilmesiyle işler daha da hızlandı.²²²

İgnatyev, hacca giden Rusların, İstanbul'da yaşayan kendi vatandaşlarının ve Rus gemicilerin faydalanması için 1869'da hastane çalışmalarına başlar. Rusya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Rus yetkililerden maddi yardım talep eder. İlk olarak Maliye Bakanlığı'na başvurur. Ayrıca İstanbul Boğazı'ndan geçecek olan her Rus ticaret gemisinden hastane adına belli bir miktar vergi talebinde bulunsa da olumsuz cevap alır. Ardından Çar II. Aleksandr'a müracaat eder. 1870 yılında ise kendisine ülke çapında yardım toplamak için izin verilir. Bu sırada Büyükelçilik tarafından Osmanlı topraklarında yaşayan Ruslardan da bağış toplar. 4 yılda 39.000 ruble toplamayı başarır.²²³

Toplanan gelirlerle önce İstanbul'da, Beyoğlu Firuz Ağa Mahallesi'nde, bir arazi satın alındı. Fakat alınan arazinin çok yakınlarında cami ve tekke bulunuyordu. Müslüman dindar çevre içerisinde kilise, konaklama gibi mekanları bulunan yabancılara ait bir yapı istemiyordu. İleride bunun sorun teşkil edebileceği düşüncesiyle arazinin elden çıkarılmasına veya takas edilmesine karar verildi.²²⁴ Bu durum hastanenin açılmasını bir süre geciktirdi. 1873 yılında Rus büyükelçiliği Pangaltı'da Ermeni tüccar Bogos'un eşine ait üç katlı müştemilatı olan geniş bir araziye buldu. Bunun üzerine Rusya Sefareti arsanın bedeli olan 5.000 altını devlet tarafından ödenip, Firuz Ağa'daki arsa ile takas edilmesini teklif etti. 6 Ocak 1874 tarihli irade ile arsaların takas edilmesine izin verildi.²²⁵ Bu süreç devam ederken 9 Mayıs 1874'te hastane Galata'da Saint-Nikolas

²²¹ Oya Dağlar Macar, "Rus Hastanesi", *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık*, Haz. Ayşegül Demirhan Erdemir, Nobel Yayınları, İstanbul 2010, s. 632.

²²² Fatih Ünal, "Osmanlı İstanbul'unda Bir Rus Misyoner Hastanesi: Pangaltı Nikolayev Hastanesi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2018, s. 236.

²²³ Hacı Murat Arabacı, "Pangaltı Saint Nikolay Rus Hastanesi", *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, X/1, 2018, s. 486-487.

²²⁴ Ünal, *a.g.m.*, s. 238-239.

²²⁵ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 232.

Hastanesi adıyla faaliyete geçti. Yoksullar burada ücretsiz muayene olabiliyor ve ilacı da parasız olarak temin edebiliyordu.²²⁶

Bu arada Mektep Sokağı (1934'te Dershane Sokağı) ile Teşvikiye Caddesi'nin (1934'te Vali Konağı Caddesi) kesiştiği, Harbiye'nin karşısındaki köşede yani Bogos'un eşine ait olan Pangaltı'daki asıl bina için çalışmalara başlandı.²²⁷ İgnatyev 1873 yılının sonlarında Petersburg'a gitti, Rus çarı hastane için 130 bin frank destekte bulundu. Ayrıca İstanbul üzerinden Kudüs'e, Afon'a giden Rus hacılardan ve Boğaz'dan geçen Rus gemilerinden hastane için haraç alınması konusunda izin alındı. İstanbul limanlarında bulunan veya İstanbul'dan geçen Rus savaş gemilerinde görevli çalışanların hastanede ücretsiz sağlık hizmetlerinden faydalanması karşılığında her yıl belli bir ödeme yapılması teklif edildiyse de reddedildi. Bunlara ek olarak Moskova'da şehir idaresi aracılığıyla ayrı bir bağış kampanyası organize edildi.²²⁸

İgnatyev hastanenin düzeni ve bütçesini kontrol etmek için bir yönetim kurulu oluşturdu. Eşi E. L. İgnatyeva'nın başkanlığında oluşturulan yönetim kurulunda büyükelçilik danışmanının eşi O. D. Nelidova, konsolos eşi S. P. Hitrova, büyükelçilik doktoru V. K. Karakonovsky ve büyükelçilik sekteri K. A. Gubastov yer aldı. Geçici olan hastaneden sonra da bu kurul asıl hastanede de faaliyetlerini sürdürdü.²²⁹

Hastanenin yeni binasının açılış töreni 6 Aralık 1875'te yapıldı. Rus elçiliği ve konsoloslğunun yanı sıra Sırp, Karadağ, Romen ve Yunan diplomatik temsilcileri ve bazı hekimler de törene katıldı. Hastane için en önemli mesele olan daimî gelir kaynaklarının temini için harekete geçildi. 1876 yılının Temmuz ayında yayınlanan bir kanunla Boğaz'dan geçen Rus ticaret gemilerinden ve Osmanlı sınırlarına giren Rusya vatandaşlarından belirli bir miktar haracın alınmasına karar verildi. Hastanenin kuruluşundan 1890 yılına kadar sağlıkla ilgili olan konuların yöneticiliğini Rus elçiliği hekimi V. K. Karakonovsky yaptı. Moskova Üniversitesi Terapi Hastanesi Kliniği'nden V. P. Şepotyeve başhekimlik görevine getirildi.²³⁰ Hastane resmî olarak Rusya Büyükelçiliği'ne bağlıydı. İgnatyev tarafından oluşturulan yönetim kurulu için 17 maddelik bir tüzük hazırlanmıştı. Bütün hastane personelinin büyükelçiliğe bağlı olduğunu belirtilen bu tüzükte en önemli nokta ise "büyükelçi, hastane ile ilgili tüm

²²⁶ Macar, *a.g.m.*, s. 632-633.

²²⁷ Nuran Yıldırım, "Rus Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.

²²⁸ Ünal, *a.g.m.*, s. 239.

²²⁹ Arabacı, *a.g.m.*, s. 488.

²³⁰ Ünal, *a.g.m.*, s. 241.

kararları onaylayan en son makamdır” maddesidir. Hastanenin muhasebe işleriyle büyükelçi yardımcısı A. Logovsky ilgilenmekteydi.²³¹

Hastane hakkında bilgi veren, Rus gemiciler tarafından hazırlanan eserde “Müslüman ülkesinde bir Rus toprağı” ifadesi kullanılmakta ve “Pangaltı’nda Rus Hükümeti’ne ait bir Rus toprağını bulabilirsiniz. Burası Rus Nikolay Hastanesi’dir. Bizim hasta vatandaşlarımıza ve buradaki tüm Slavlara hizmet vermektedir. İstanbul’a uğrayan hacılar kişi başına sadece 50 kuruş hastane vergisi öderler.”²³²

Rus gazeteci yazar Lender, hastane ve içerisinde bulunan kilise hakkında yazı kaleme alır;

“İstanbul Rus Hastanesi yetkililerinden biri bana ‘burada gördüğünüz Rus Sokağı’mız büyük zorluklarla kuruldu. Hükümet bize özel imkanlar sunmuyor. Buraya gelen Rus vatandaşlarının pasaportlarından elde edilen konsolosluk bağışlarıyla ve Rus gemileriyle boğazdan geçenlerin ödediği haraçlarla ayakta duruyoruz’ dedi. İstanbul’un Rus Sokağı çok zengin değil. Ancak kendilerine ait bir arazileri var. Bu arazi Türk Hükümeti’nden 5.000 Türk lirasına alınmış. Küçük kilise harika resimlerle tezyin edilmiş. Kilisenin yanında kilise görevlileri için iki katlı bir ev, az ilerisinde bahçede bir papaz evi inşa edilmiş.”²³³

Hastanenin bulunduğu arazi, binaların iç ve dış mimarisi hakkında başhekim Şepotyev ayrıntılı bilgi verir. Bu bilgiler doğrultusunda Rus hastanesinin bahçesiyle beraber kapladığı alan 3.834 metre kareydi. 1899 yılına gelindiğinde arazide 11 müstakil yapı, bahçe ve avlu yer alıyordu. Beşgen bir şekil çizen tüm arazinin komşu bir araziyle diğer dört tarafı ise sokaklarla çevriliydi. Birçok binadan oluşan hastanenin mimarı bilinmemektedir.²³⁴ Hastane binası, dispanser ve iki hekimin bulunduğu daire, hastane bekçileri için tahsis edilen bir ev, kilise, rahibelerin konakladığı bir ev, papazın dairesiyle birlikte odunluk, Türk hamamı, şapel ve 1892’de Rus elçi Nelidov’un girişimiyle hastane bünyesinde inşa edilen ahşap Rus okulundan oluşuyordu. Yerel halkın çocuklarına ücretsiz Rus dili eğitimi veren bu okulun öğrencilerinin neredeyse tamamı Rum’dur.²³⁵

Hastanenin en alt katında mutfak, bulaşıkhanesi, hasta ve personel için yapılmış hamam bulunuyordu. Birinci katında ise acil girişi vardı. 1903 yılında ise bahçenin içine

²³¹ Arabacı, *a.g.m.*, s. 492.

²³² Arabacı, *a.g.m.*, s. 490.

²³³ Ünal, *a.g.m.*, s. 242.

²³⁴ Leyla Çapan, *19. Yüzyıl Sonunda İstanbul’da Yabancı Misyonlar Tarafından Yapılmış Hastane Binaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 91.

²³⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 242-243.

hastanenin taze tavuk eti ve yumurta ihtiyacını karşılamak için büyükçe bir kümes yapıldı.²³⁶

20. yüzyılın ilk yıllarında hastane hijyen konusunda dönemin şartlarına uygundu. Hastanede sürekli havalandırma sağlayacak bir düzen kurulmuştu. Hastane odaları geniş, aydınlıktı. Hollanda'dakilere benzeyen sobalar sayesinde kışın iyi ısıtmaya sahipti.²³⁷ Bu dönemde Rusya ve İstanbul'da sık sık salgın hastalıklar baş göstermesi sebebiyle büyük bir çamaşırhane yapılır. İki katlı olan çamaşırhanede birinci katında çamaşırlar yıkanmakta, ikinci katında ise kurutulmaktaydı. Hastanede hastaların kıyafet ve çamaşır ihtiyaçları ücretsiz karşılanmaktaydı. Bu kıyafetler ise Rusya'daki yardım kuruluşlarından temin ediliyordu.²³⁸

Yoksullara ücretsiz muayene fırsatına sunan hastane, içindeki dispanserden bedava ilaç da temin ediyordu.²³⁹ Hastanenin birinci katında laboratuvar, hemşireler için ortak yemek masası, eczane bulunuyordu. İkinci katında ise ücretli hastalara özel dört oda, ameliyathane ve bir banyo bulunuyordu. Üçüncü katta ücretsiz yatış yapan yardıma muhtaç hastalar için ortak koğuş yer alıyordu. Toplamda 40 yataklı olan hastanede yataklardan 7 tanesi kadınlara aitti. 4 yatak günlüğü 5 frank ödeyen hastalara özel olarak ayrılmıştı. 8 yatak ise zührevi hastalıklara ayrılmıştı.²⁴⁰ Hastalıklarda ilk sırada periyodik ateş, tifüs, grip, kronik sıtma, mide rahatsızlıkları, dizanteri gibi hastalıklar yer almaktaydı.²⁴¹

Hastanenin yiyecek ve içeceklerinin bir kısmı İstanbul'dan, bir kısmı ise Rusya'dan getiriliyordu. Rusya'dan yılda iki veya üç kez stoklanabilen ürün olan yağ, şeker, un gibi gıdalar getiriliyordu. Süt, et, meyve gibi günlük gıdalar İstanbul'daki tüccarlardan temin ediliyordu.²⁴²

8 Haziran 1897 tarihinde Rus Sefareti, Hariciye Nezareti'ne Pangaltı'daki Rus Hastanesi'nde tedavi olup dinlenme dönemindeki hastalar için Büyüka'da hastane inşasına uygun bir yer olup olmadığının araştırılmasını talep etti. Fakat Şehremaneti Büyüka'da böyle bir yere itiraz etti. 23 Ağustos 1897'de Adalar kaymakamı Halil Rüştü Bey'in İstanbul Şehremaneti'ne gönderdiği yazıda Büyüka'da köy içinde hastane için

²³⁶ Arabacı, *a.g.m.*, s. 490.

²³⁷ Macar, *a.g.m.*, s. 635.

²³⁸ Arabacı, *a.g.m.*, s. 491.

²³⁹ Macar, *a.g.m.*, s. 636.

²⁴⁰ Ünal, *a.g.m.*, s. 244.

²⁴¹ Macar, *a.g.m.*, s. 634.

²⁴² Ünal, *a.g.m.*, s. 245.

uygun bir yerin olmadığı, kalan arazilerin temiz hava ve mesire için gelenlere ayrıldığına ve burada hastane açılmasının bölgenin şerefine, adına olumsuz olacağını belirtmiştir.²⁴³ Fakat Rus konsolosluğu bu sıralarda Büyükkada'da Yunan tebaasından Petro adından birine ait olan deniz kıyısına kadar uzanan yazlık bir mekân satın almıştı. 18 Kasım 1987 tarihinde Rus elçiliği gönderdiği yazıda istenen şeyin bir hastane olmadığını, Pangaltı'daki hastaneden taburcu olan ve dinlenme döneminde olan hastalar için sayfiye amaçlı bir hane inşasından ibaret olduğu konusunda ısrarcı davranıyordu. Sonuç olarak Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi 1 Aralık 1987 tarihli kararıyla vergiye bağlı olarak nekahethaneninin inşasına izin verdi. İzin verilse de ilerleyen yıllarda arazi sorunu devam etti.²⁴⁴

Resim 1.5.1. Hastane ve kilisenin 1907 yılındaki görünümü (Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, III. Cilt, Koçbank, İstanbul 2000, s. 352.).

Rus Hastanesi'nin bünyesinde bulunan ve dönemin en gözde kiliselerinden biri olan Nikolay Çudotvoret's Kilisesi (Aya Nikola) kompleksin ilk yapılarından biriydi. Çiçeklerin ve meyve ağaçlarının ortasında olan kilise, 15 Haziran 1876'da Rum Metropolit İoakim tarafından açıldı.²⁴⁵ Slav üslubunda yapılmış haç planlı bir yapıdır. Merkezinden dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kartpostalda görülen çan kulesinin bulunduğu kanatta merdivenli bir giriş görülmektedir. Çan kulesinin planı ise karedir.²⁴⁶

²⁴³ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 635.

²⁴⁴ Ünal, *a.g.m.*, s. 250.

²⁴⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 251.

²⁴⁶ Çapan, *a.g.e.*, s. 90.

Kilisede bayram günlerinde ve her Pazar ayin yapılmaktaydı. Bu günlerde Rus milli bayrağı ve kırmızı-beyaz renkli haç resimli bayrakların asılmasına müsaade edilmişti.²⁴⁷ 19. yüzyılın sonlarında İstanbul’da faaliyet gösteren Rus kiliseleri içerisinde Hristiyanların Paskalya gibi büyük dinî törenlerde düzenlediği iki kiliseden birisi Nikolay Çudotvoret’s Kilisesi’ydi. Diğeri ise Pera’daki Rus Elçilik Kilisesi’ydi.²⁴⁸

Hastanenin bahçesine büyükelçi Nelidov’un isteği üzerine 1892 yılında Rus çocukları ve yerel halk için ahşaptan geçici bir okul açılır. Okulun öğrencileri arasında çok az sayıda Rus, Ermeni, Sırp ve daha çok Yunan bulunmaktaydı. Okulda altı yıl eğitim alan çocuklar din bilimi, Rusça, tarih, ilmihal, muhasebe, geometri, aritmetik Yunanca ve Fransızca dersler alıyordu. Eğitim dili Rusça olmakla birlikte Türkçe, Yunanca ve Fransızca ek dil olarak öğretiliyordu. Okul, Osmanlı’da yaşayan Rus halkının katkılarıyla yapılmıştı. İstanbul’u misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olarak görüldüğünü Rus seyyah şu şekilde anlatır;

“Avrupa’nın değişik ülkeleri Pera ve Galata’da farklı sosyal ve eğitim kurumları açarak kendi misyonerlik faaliyetini yapmaktadır. Böylece batı, Pera’yı ve Galata’yı ve neredeyse bütün Çargrad’ı kültür açısından işgal etmiştir. Burada batılıların açtığı birçok okul bulunmaktadır. Çarın izniyle bir tane de Rus okulu açılmış olup, bu son derece mutluluk verici bir olay ve büyük bir ihtiyaçtır. Bu okulun Pera’da bulunan Nikolay Hastanesi için de çok faydası olacaktır.”²⁴⁹

Altı rahibe, iki doktor ve birkaç hasta bakıcıdan oluşan Rus Kızılhaç heyeti 1912 yılında İstanbul’a geldi. Balkan Savaşı nedeniyle bu tarihten itibaren hastaneyi Rus Kızılhaç yönetmeye başladı. Bu dönemde Rus Hastanesi hem asker hem de sivilleri kabul etmeye başladı. Fakat I. Dünya Savaşı’nda Rusya ve Osmanlı’nın farklı bloklarda savaşa girmesi hastaneyi olumsuz etkiledi ve 1914 yılında kapatıldı.²⁵⁰ Savaşın ilerleyen günlerinde İstanbul’da hasta ve yaralıların sayısı artmaya başladıkça mevcut hastaneler yetmemeye başladı. 1915 yılında Pangaltı Asker Hastanesi olarak Çanakkale’den gelen yaralıları için açıldı.²⁵¹

Pangaltı Asker Hastanesi’nin yeni yönetimi tarafından kilisenin eski kapıları üzerine İtalya Sefareti’nin mühürlerinin koyulmuş olması Rusya Hükümeti tarafından protesto edildi. Savaş sonunda Pangaltı Asker Hastanesi kapatıldı ve bina daha sonra eski

²⁴⁷ Arabacı, *a.g.m.*, s. 496.

²⁴⁸ Ünal, *a.g.m.*, s. 251-252.

²⁴⁹ Arabacı, *a.g.m.*, s. 496-497.

²⁵⁰ Nuran Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, s. 636.

²⁵¹ Nuran Yıldırım, “Rus Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.

hâline yani Rus Hastanesi olarak hizmete devam etti. Bolşevik İhtilali ile 1919 yılından itibaren İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar hastaneyi yoğun bir şekilde kullandı. Hastane sağlık servisi vererek şehirde kalan mültecilerin kaldığı ev ve okulları dolarak hizmet vermeye çalışıyordu. Bunun yanı sıra hastane bazı Rusların iş konusunda istihdamına da yardımcı oldu. İlk yıl göçmenlere bedava iç çamaşırı, yorgan ve çarşaf dağıtıldı. İlaç ve laboratuvar hizmetleri ücretsiz olarak karşılandı.²⁵²

İstanbul Hükümeti'nin 1923 yılında yabancı hastanelerin kapatılması konusundaki kararı hastane yönetimini endişelendirdi. Yabancı hastanelerin varlığının tartışıldığı 1924 yılında bir müracaat üzerine Rus hastanesinin arazisi ve tapu kayıtları incelenmeye alındı. İstanbul vilayeti yaptığı araştırma sonucunda arsa üzerinde bulunan hastane, kilise ve diğer binaların tapusunu Rus Elçiliği'ne bildirdi. Hastane arazisinin 1925 yılında halen ayakta bulunduğu bilinmekteyse de ne zaman yıkıldığı net değildir. 1935 yılında emlak kulislerine yansıyan bir bilgiye göre "Nişantaşı'nda bulunan eski Rus Hastanesinin arsadan müfrez 11 parçadan ceman 4081 metre murabba" arsanın sahibi Adapazarı Türk Ticaret İstanbul Şubesi tarafından açık artırma ile satılacağı haberi yer alıyordu.²⁵³

İgnatyev'in Osmanlı sarayında sabırla ve titizlikle yürüttüğü, yakın ilişkilerin meyvesi olan Rus Hastanesi Panslavizm'in en güzel örneğidir. İstanbul'da büyükelçiliğe atandıktan sonra çalışmalara başlar. Panslavist fikirleri yaymak için en güçlü unsur olan hastane, okul ve kiliseyi bir arada yönetme imkânı bulduğu bu hastaneyi Osmanlı bürokrasi çevresine kabul ettirmiştir. Bunun yanı sıra hastanenin başhekimi olan Şepotyev hastanenin 25. yılına özel yazdığı yazıda Bulgar, Yunan ve Sırp lar arasındaki husumetleri bitirerek Balkanları hedeflediklerinin altını çizmiştir. Rusya'nın doğu politikasına uygun hareket ettiğini dile getirmiştir. Özellikle Karadağlıların şükranlarını bildiren "yaşa büyük Rusya", "çarımıza dua ediyoruz" sözlerini duymanın kendilerini en mutlu eden şey olarak belirtir. Ayrıca hastane bünyesinde yer alan kilisede misyonerlik faaliyetlerinde bulunuyorlardı.²⁵⁴

Sonuç olarak Rus Hastanesi kurulduğu yıldan beri dönemin en iyi koşullarına sahip olarak Rus hacıları ve yerel halka ücretsiz sağlık hizmetleri sunmuştur. Osmanlı'nın başkentinde Rus-Ortodokslara sığınma limanı olmuştur. Gönüllü kişi ve kuruluşların

²⁵² Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 637-639.

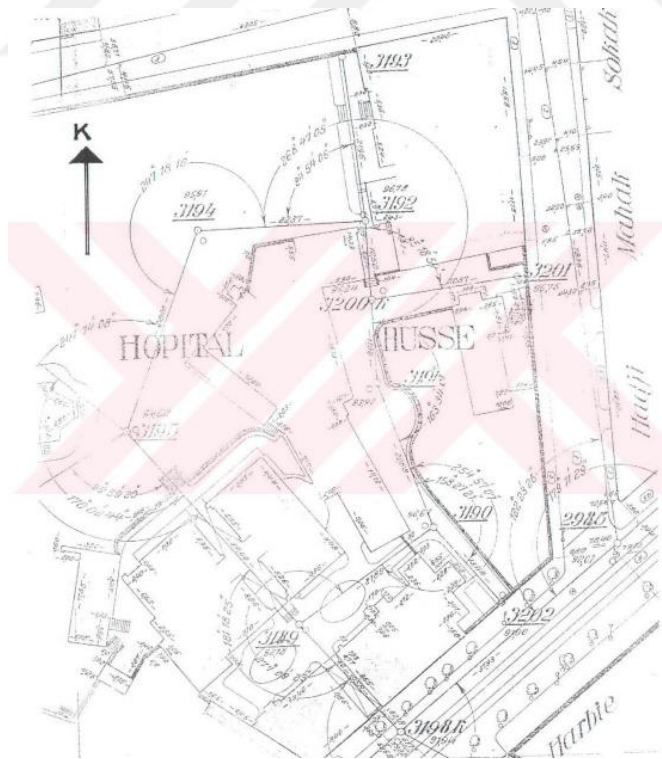
²⁵³ Ünal, *a.g.m.*, s. 255.

²⁵⁴ Arabacı, *a.g.m.*, s. 497-499.

destek verdiği hastanede personeller Rusya'nın Doğu politikasına uygun olarak Rusya'nın dđnya Slavlarının tek hamisi olduğunu yaymaya çalışmıştır.

Resim 1.5.2 Hastane ve kilisenin gđrđnđmđ (Guillaume Berggren, *Pangaltı'da Rus Kilisesi*, <https://www.iaa.org.tr/>).

Resim 1.5.3 1913 Yılında Rus Hastanesi (Leyla apan, *19. Yđzyıl Sonunda İstanbul'da Yabancı Misyonerler Tarafından Yapılmış Hastane Binaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitđsđ, Yayınlanmamış Yđksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 91).

1.5.2. Rus Arkeoloji Enstitüsü

18. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı araştırmacılar ve seyyahlar antik dönemi keşfetmek için Akdeniz ve Yakındoğu'nun çeşitli bölgelerini ziyaret etmeye başladılar. İlerleyen zamanlarda Avrupalı devletler arasında bu durum rekabeti getirdi. Özellikle 19. yüzyılın ortasında Avrupa'da arkeolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesiyle rekabet hız kazandı. Roma, Atina, Kahire gibi antik dönemin önemli şehirlerine Avrupalılar enstitüler kurmaya başladı. Rusya ise bu yarışa geç katıldı. Greko-Romen mirasını keşfetmek için Rus arkeologlar ilk önce sınırları içerisinde bölgelere dağıldılar. Rusya'da 19. yüzyılın sonlarına doğru Bizans İmparatorluğu'nun meşru mirasçısı olduğuna dair genel bir kanı vardı. Rusya'nın Balkanlarda ve bir zamanlar Bizans toprakları olan bölgelerde aktif siyasette olması gerektiği düşünülüyordu. Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu Födör Uspenski, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks halkları ile güçlü bir bağın kurulmasını savunuyordu. Kurulacak bir enstitü ile Rusya'nın Balkanlardaki etkinliği artacak ve Ortodoks-Slav nüfusu ile Rusya arasında bağı artıracaktı.²⁵⁵

Bu iş için başta Atina seçeneğini düşündüler. Atina merkezli bir Rus enstitü için ilk proje 1879 yılında ortaya çıktı. 1880'li yıllarda Rus üniversiteli gençler Atina'ya gönderildi. Alman ve Fransız enstitüleri ile çalıştılar.²⁵⁶ Neticede Aleksandr İvanoviç Nelidov ile enstitünün baş direktörü Uspenki'nin çabalarıyla 1894 yılında Rus Elçiliği bünyesinde İstanbul Arkeoloji Enstitüsü kuruldu. Rusya'nın yabancı bir ülkede açtığı ilk ilmî kuruluş oldu. Aynı zamanda İstanbul'daki ilk yabancı arkeoloji enstitüsü olma özelliğini de taşır. İsmi Rus kaynaklarında “Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstansinopole (RAİK)” şeklindeydi. Osmanlı kaynaklarında ise “Dersaadet Rus İlm-i Âsâr-ı Âtika Enstitüsü” olarak geçer.²⁵⁷ Enstitünün kuruluş tarihi ile ilgili iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüşe göre 1894 yılında, ikinci görüşe göre ise 26 Şubat 1895'te²⁵⁸ Sakızağacı Sokak 25 numaralı dairede kurulan enstitü²⁵⁹ 1899'da Tepebaşı'nda daha büyük bir binada faaliyete geçer.²⁶⁰

²⁵⁵ Pınar Üre, “İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)”, *Toplumsal Tarih*, S. 254, 2015, s. 16-18.

²⁵⁶ Pınar Üre, *Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and The Ottoman Empire Russian Archaeological Institute In Constantinople (1894-1914)*, The London School of Economics and Political Science Yayınlanmış Doktora Tezi, Londra 2014, s. 126.

²⁵⁷ Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgü Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 25-26.

²⁵⁸ Yaşar Çoruhlu, “Rus Arkeoloji Enstitüsü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 368.

²⁵⁹ Emioğlu, *a.g.e.*, s. 60.

²⁶⁰ Semavi Eyice, “Arkeoloji Enstitüleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1959, s. 1021.

Rus Hükümeti tarafından 23 Mayıs 1984'te enstitünün tüzüğü tasdik edildi.²⁶¹ Tüzüğe göre Antik Yunan, Ön Asya, yani Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan bölgelerde mimari ve edebi eserler incelenerek Rus arkeolojisinin gelişimi teşvik edilecekti. Enstitünün bilimsel görevlerinin yanı sıra sanat ve edebi eserleri, antik coğrafya ve topografya konularını, el yazmalarını inceleyecekti. Enstitü, Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan halkları incelemek için arkeolojik kazılar yapacak ve organize edecekti. Enstitü bilimsel ve idari işlerde doğrudan Rusya Halk Eğitim Bakanlığı'na bağlıydı. Aynı zamanda Rusya dışında faaliyet gösterdiği için İstanbul'daki Rus elçiliğine bağlıydı. Enstitü bir müdür, ihtiyaca bağlı zamanlar artan sekreter sayısı ve üyelere oluşuyordu. Amblemi ve tam adı yazan bir mührü sahip olacaktı. Aynı zamanda bir kütüphane ve eski eser koleksiyonu olacaktı. Enstitünün harcamaları Rusya hazinesi üzerinden karşılanacaktı.²⁶² Gençliğinden beri tarihe meraklı olan II. Nikolay da Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne faaliyeti sürecinde kişisel bağışlarıyla destek oldu. Örneğin 1896 tarihinde Kayseri yakınlarında bulunan Sarımsaklı İncil'inin satın alınması için maddi destek verdi. Kariye Camii'nin mozaiklerini belgeleyen bir albüm de yine II. Nikolay'ın kişisel desteği sayesinde yayımlandı.²⁶³

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul'daki ofisi 26 Şubat 1895'te papaz Boris Arşimandrit'in dualarıyla açıldı. Ayrıca açılış özellikle ölen Rus Çarı III. Aleksandr'ın doğum gününe denk getirildi. Törende hem Büyükelçi Nelidov hem de direktör Uspenski konuşma yaptı. Rusya'nın Yakın Doğu'daki siyasi rolü ve bölgedeki önemi vurgulandı.²⁶⁴1899'da kendisine ait yeni bir müstakil binanın yapılması gündeme geldiyse de gerçekleşmedi. Bina meselesi 1914'te kararlaştırılabilmiş ise de zaten bu tarihlerde kurumun faaliyetleri durmuş ve bir süre sonra kapanmıştır.²⁶⁵

Enstitü'nün müdürü 4.000, sekterinin maaşı 2.000 ruble olarak belirlendi. Kira gideri için 2.500, müze ve kütüphane giderleri için 1.000 ruble, yayın çalışmaları için, keşif ve kazı için 1.000 ruble ve diğer hizmetler için 500 ruble olmak üzere yıllık toplam 12.000 ruble bütçe belirlendi. Enstitü Müdürlüğü'ne meşhur Rus Bizantolog F. I.

²⁶¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 27.

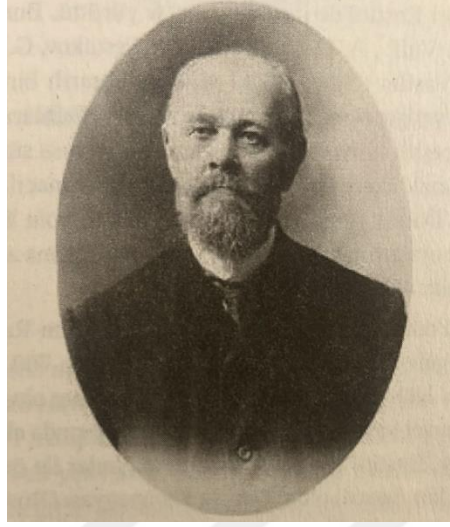
²⁶² Üre, *a.g.e.*, s. 153-158.

²⁶³ Üre, *a.g.e.*, s. 18.

²⁶⁴ Üre, *a.g.e.*, s.160.

²⁶⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 29.

Uspenski (1845-1928) getirildi. Uspenski 1879'dan 1894'e kadar Odesa Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmıştır.²⁶⁶

Resim 1.5.2.1 Fedor İvanoviç Uspenski (Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 37.).

Osmanlı Hükümeti ilk önce kurumu kabul etmek istemedi ve bu görüşünü Rus elçiliğine uygun bir dille iletti. Fakat elçilik kurumu açma tutumundan vazgeçmediği ve ısrar olduğu için Osmanlı kabul etmek zorunda kaldı. Enstitü'nün 1895'te yayınladığı ilk raporunda Osmanlı'nın kurumun varlığını kabul ettiğini, enstitüye karşı olumsuz bir tavır sergilemediğini, hatta desteklediğini vurgulamıştır.²⁶⁷ II. Abdülhamid, 1897 yılında Rus arkeologlara çeşitli imtiyazlar tanıdı. Buna göre Rus Arkeoloji Enstitüsü Osmanlı kanunlarına uymak şartıyla devletin sınırları içerisinde arkeolojik çalışmalar yapmasına izin verildi. Rus arkeologların ilk başta Müze-i Hümayun'dan gerekli izinleri almaları ve kazılar sonucunda bulunan eserlerin yarısını Müze-i Hümayun'a teslim etmeleri gerekiyordu. II. Abdülhamid tarafından Uspenski'ye ikinci rütbeden bir Osmanlı nişanı takdim edildi. Bir sene sonra ise Osman Hamdi Bey, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün fahri üyesi seçildi. Fakat Rus arkeologlar sıkı bir şekilde denetlenmeye devam edildi.²⁶⁸

Uspenski enstitünün müdürü sıfatıyla *İzvestiya Russkogo Arheologičekogo İnstituta v Konstantinopole* isimli dergi yayınlandı.²⁶⁹ İlk sayısı 1896'da yayınlanan bu dergi 1912'ye kadar her yıl periyodik olarak toplamda 16 sayı çıkartıldı. Bizans

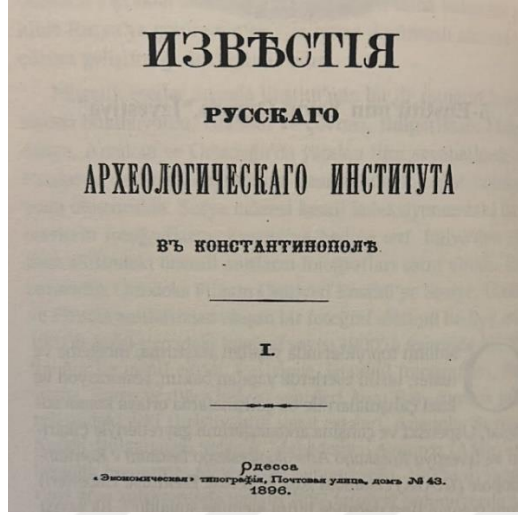
²⁶⁶ Eyice, *a.g.e.*, s. 1021-1022.

²⁶⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 28-29.

²⁶⁸ Üre, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁶⁹ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 368.

döneminden kalma anıtlar, kiliseler, manastırlar, Bizans dönemi eğitim sistemi gibi her alanda çalışmaları yayımlandı. Yayımlanan makaleler genelde Rusça olsa da bazıları Almanca ve Fransızca, hatta Grekçe olarak da yazılmıştı.²⁷⁰

Resim 1.5.2.2 İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'ne ait *Izvestiya* dergisi (Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 46.).

Enstitü 27.000 cilde sahip zengin bir kütüphaneye sahipti.²⁷¹ Eserleri genelde satın alma ve bağış yoluyla topladılar. İlerleyen dönemlerde enstitü kendi yayınlarını çıkartmaya başlayınca Bulgar, Sırp eğitim ve bilim kurumlarının yayınlarıyla takas etmeye yöneldiler. Özellikle Rusya'daki çeşitli üniversite ve enstitüler kitap bağışında bulundu. İmparatorluk İlimler ve Güzel Sanatlar Akademisi, İmparatorluk Moskova Arkeoloji Cemiyeti başta olmak üzere önemli kuruluşlardan bağışlar geldi. Bunların yanı sıra müze çalışmalarına da başlandı. Odesa Tarih ve Eski Eserler Cemiyeti Bizanslara ait topladığı içlerinde kitabelerin de bulunduğu, bronz, taş ve kilden oluşan 304 eseri enstitüye hibe etti. Arkeolojik kazılarla birlikte müzedeki eserlerin sayısı arttı. Özellikle Makedonya ve Bulgaristan kazılarında önemli eserler bulundu. Kapalı çarşıya düzenli ziyaretlerde bulunarak kıymetli eserler enstitüye temin edildi. 1901'de enstitü müzedeki koleksiyonların birçoğu yangın tehlikesine karşı Rus elçilik binasına taşındı.²⁷² İstanbul'daki araştırmalar ise şehrin topografyasıyla ilgili geniş kapsamlı bilgiler içeriyordu. Araştırmalar birçok açıdan ilkleri barındırıyordu. Örneğin 15. yüzyılın

²⁷⁰ Eyice, *a.g.e.*, s. 1022.

²⁷¹ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 368.

²⁷² Ünal, *a.g.e.*, s. 39-44.

sonlarına doğru manastırdan camiye çevrilen İmrahor Camii, kiliseden camiye çevrilen bir yapı içerisinde gerçekleştirilen ilk kazıydı.²⁷³

Enstitünün siyasi amacı 1911 yılında Slav Çalışmaları Merkezi kurularak net bir şekilde aslında ifade edildi. Fakat kısa süre sonra Balkan Savaşları'nın başlamasıyla yeterince faaliyet gösteremedi. I. Dünya Savaşı'yla beraber Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışanları 1914 yılında İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı.²⁷⁴ Enstitünün kütüphanesi, müzesi ve yayımlanmış veya yayımlanmamış tüm diğer çalışmalar İstanbul'da kaldı. Osmanlı Hükümeti tarafından kurulan özel bir komisyon ile Müze-i Hümayun tarafından el konuldu. Uspenski ise 1915'ten itibaren enstitünün akıbetini Odessa'dan takip ediyordu. 1920'de enstitü resmen kapatıldı. İstanbul'da kalan eserler iki taraf arasında anlaşmazlığa neden oldu. Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün varlığı Sevr Anlaşması'na kadar taşındı. Sevr'in yürürlüğe girmemesiyle beraber çözüm Türk-Sovyet dönemine taşındı.²⁷⁵ 1928 yılına kadar Uspenski enstitünün yeniden kurulması için teklifte bulundu. Ancak herhangi bir dönüş sağlanmadı. 1929 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından kalan eserler ve çalışmalar Sovyet temsilcilerine teslim edildi.²⁷⁶

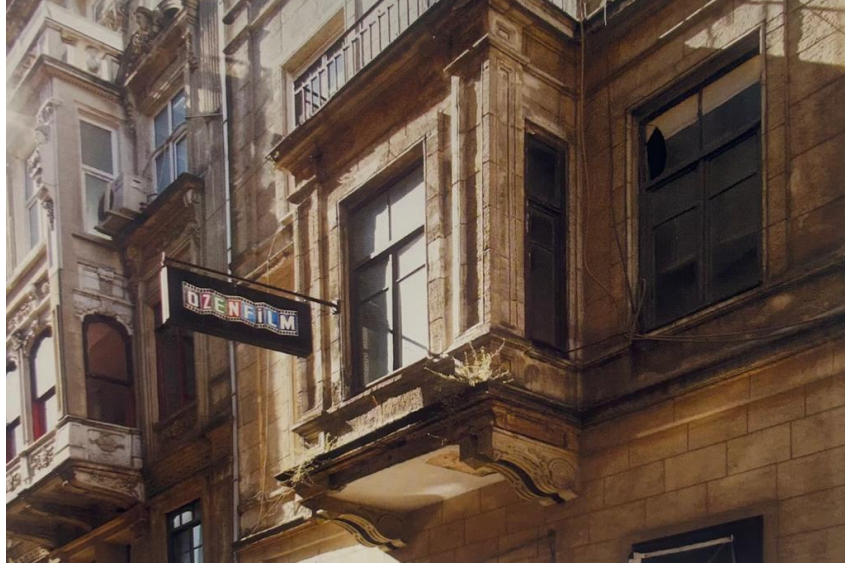
Rusya'nın her alanda olduğu gibi Avrupa ülkeleri ile bilimsel çalışmalar konusunda girdiği rekabetin bir sonucu olarak İstanbul Arkeoloji Enstitüsü önemli çalışmalara imza attı. Rusların Bizans kültürü ve medeniyeti ile ilgili yaptığı çalışmalar aynı zamanda siyasi çıkarlarına da uygundu. Osmanlı topraklarında özellikle Balkanlarda, Ortodoks-Slav halklar üzerinde etkisini arttırmak istiyordu. 20 yıllık sürede siyasi amaca hizmetle beraber arkeolojik kazılarda kültür varlıkları ve el yazmaları alanında önemli keşiflere imza attı.

²⁷³ Üre, *a.g.e.*, s. 18.

²⁷⁴ Üre, *a.g.e.*, s. 18.

²⁷⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 211-212.

²⁷⁶ Üre, *a.g.e.*, s. 21.

Resim 1.5.2.3 Rus Arkeoloji Enstitüsü binasını bugünkü görünümü (İrina Kasimova, *Pera'da Beyaz Ruslar*, Rusya Federasyonu Başkonsolosluğu, İstanbul 2011, s. 68).

Görüldüğü üzere İstanbul'da Osmanlı-Rus ilişkilerine dair birçok yapıya ev sahipliği yapmıştır. 1700'lü yıllardan itibaren daimî elçilikler bulunduran Rusya, Osmanlı'nın başkentinde varlığını hissettirmiştir. Elçiliklerle başlayan diplomatik yapıların yerini daha sonra dinî yapılar takip etmiştir. Hac yolculuğu esnasında ibadet ve konaklama ihtiyaçları için Rus halkına kiliseler inşa edilmiştir. Kiliselerle sınırlı kalmayarak sosya-kültürel yapılara da önem vermişlerdir. İçerisinde okul ve kilise bulandıran Rus Nikolaev Hastanesi donamlı bir yapıdır. Aynı zamanda Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilecek ve yakından gözlem yapma fırsatı veren bu yapılar her dönemde Rusya'nın çıkarları için hareket etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1920-1939) ve İSTANBUL'DAKİ İZLERİ

2.1. Türk-Sovyet İlişkilerine Bakış (1920-1939)

Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti her ne kadar Rusya'yla ittifak kurmak istediyse de taraflar iki farklı blokta yer aldı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından üç yıl sonra, 1917 yılında, Rusya'da büyük değişiklikler meydana geldi.²⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yenilmesiyle Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması sonucunda İtilaf Devletleri Türkiye'yi bölmeye, ekonomik ve siyasi olarak güçlü emperyalist devletlerin egemenliği altına girmeye mahkûm etmişti. İstanbul, 16 Mart 1920'de itilaf devletlerince işgal edildi. Bu işgallere karşı Anadolu'da Millî Mücadele başladı ve mücadelenin sonunda Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.²⁷⁸

Daha önceki yıllarda yaşanan çok sayıda savaş ve anlaşmazlığa rağmen yeni kurulan bu iki devletin birçok ortak noktası mevcuttur. SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşları arasında sadece dokuz ay fark vardır. Kurulan iki devlet de yeni başkentlere ev sahipliği yapmıştır. Türkiye başkentini İstanbul'dan Ankara'ya, Rusya ise Petersburg'dan Moskova'ya taşımıştır.²⁷⁹

TBMM'nin açılmasından yalnız üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal'in Vladimir Lenin'e gönderdiği mektup aslında yeni hükümetin ilk dış politika çalışmalarından biriydi. Bu mektupta Ankara ve Moskova arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, askerî ve siyasi bir ortaklık ile emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele edilmesi istendi.²⁸⁰ Mektuptaki en önemli husus ise, emperyalist güçlere karşı beraber hareket etmek için başlangıç olarak 5 milyon altın, asker, cephane, silah ve malzemenin gönderilmesi talep edildi. Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin tarafından, Mustafa Kemal'in mektubuna 3 Haziran 1920'de cevap verilmesiyle iki ülke arasında diplomatik ilişkiler resmen başlamış oldu.²⁸¹

İki yeni devletin birbiri ile yakınlaşmasının birçok sebebi vardır. Kendi savaş sanayisine sahip olmayan yeni Ankara Hükümeti'ne önemli askerî malzeme ve ekonomik

²⁷⁷ Çoşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IV/6, 2018, s. 314.

²⁷⁸ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III/2, 2016, s. 45.

²⁷⁹ İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 173-174.

²⁸⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 236.

²⁸¹ Topal, *a.g.m.*, s. 317.

yardım Moskova'dan geldi. Ankara, Kafkaslarda Bolşevik yönetiminin kurulmasına ses çıkarılmamasının karşılığında doğu cephesini garantiye alarak tüm enerjisini batı cephesine aktarabildi. Türkiye'nin sömürgeci devletlere karşı alacağı zafer ise Moskova'nın güney cephesini güvenceye alması anlamına geliyordu. Böylece, bir taraftan Kafkaslarda Bolşevik Hükümeti'nin kurulması, diğer taraftan da Boğazların Müttefikler yerine bağımsız bir Türkiye'nin ellerinde olması avantaj sağlıyordu. Bunun yanı sıra Moskova soyutlanmak istemediği gibi, doğu sorununu halletmediği takdirde uluslararası arenada başarılı olamayacağını farkındaydı.²⁸²

Ankara Hükümeti Kazım Karabekir komutasında Sarıkamış ve Kars'ta başarılı olsa da Batı cephesinde şartlar kötüleşmeye başladı. Türk milletini zorda bırakmak isteyen Müttefikler, Yunanlıları İzmir'den doğuya doğru hareket ettirerek Batı Anadolu'yu işgale girişti. Bu sebeple, Mustafa Kemal 29 Kasım 1920 tarihinde Dışişleri Bakanı Çiçerin'e bir telgraf göndererek "Batılı emperyalistlere" karşı birlikte mücadele için bir ittifakın kurulmasını istedi.²⁸³

Mustafa Kemal, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'yı Moskova elçisi olarak atadı. 1920'de Dr. Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal ve Moskova sefiri Ali Fuat Paşa'dan oluşan Türk Heyeti Ankara'dan Moskova'ya hareket etti. Sovyet heyetinde ise Çiçerin ve Celal Korkmazov yer alıyordu. 26 Şubat 1921'de başlayan görüşmeler, çeşitli kesintilere uğradı.²⁸⁴

Milliyetçi kuvvetlerin Doğu'da Ermenileri ve Batı'da Birinci İnönü Savaşı'yla Yunanlıları yenilgiye uğratması, görüşmelerde Ankara temsilcilerinin Moskova'ya karşı pazarlık gücünü arttırdı. Türk heyeti, Moskova'ya geldikten sekiz ay sonra, 16 Mart 1921'de, Türk – Sovyet Dostluk Antlaşması imzalandı.²⁸⁵ Moskova Antlaşması, Türk – Sovyet ilişkilerinde çok önemli bir aşama olsa da antlaşma, ilişkilerin karmaşık ve bunalımlı döneminde imzalanmıştı. Antlaşma ile sorunlar tamamen çözülmedi, sorunlarla birlikte kuşklar ve endişeler devam etti.²⁸⁶

²⁸² Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 161-162.

²⁸³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 237-238.

²⁸⁴ Süleyman Tekir, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Çözüm: Kars Konferansı ve Kars Antlaşması", *3. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri) 13-15 Ekim 2011*, haz. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars 2011, s. 215.

²⁸⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 27

²⁸⁶ Stefanos Yerismos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk – Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 313-316.

Moskova Antlaşması'nın 16. maddesi gereği anlaşmanın Kars'ta onaylanması gerekiyordu. Doğu sınırında kalıcı bir huzur ortamı sağlamak için sadece Sovyetlerle değil aynı zamanda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile de meselelerin çözüme kavuşturabilmek için yeni bir antlaşma şarttı. 20 Eylül 1921'de Moskova Antlaşması'nı tasdik etmek için Kars'a gelen Sovyet Heyeti askerî merasimle karşılandı. 22 Eylül 1921'de Moskova Antlaşması yürürlüğe girdi. 13 Ekim 1921'de TBMM Hükûmetiyle Kafkas cumhuriyetleri (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetleri) temsilcileri ve Rusya Federatif Şura temsilcileri tarafından Kars Antlaşması imzalandı. Antlaşma, Millî Mücadele'nin Doğu Cephesi'ni sona erdirmesi ve Moskova Antlaşması'nın tamamlayıcısı olması açısından öneme sahiptir.²⁸⁷ Moskova Antlaşması bugün de yürürlüktedir.²⁸⁸

Rusya, Türkiye'ye Millî Mücadele döneminde; 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44.587 kutu mermi, 66 top, 141.173 top mermisi verdi. Sovyet belgelerinde ayrıca Rusların Türkiye'ye 4.000 el bombası, 1.500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi teslim ettiğine dair belgeler mevcuttur. Bunun yanı sıra 1921 Moskova Antlaşmasına göre, Türkiye'ye 10 milyon altın ruble yardım edilecekti.²⁸⁹

Dostluk antlaşması ve gönderilen yardımlara rağmen, Türk-Sovyet ilişkileri sağlam bir zemine oturmadı. Bunun nedenlerinden biri Moskova'nın komünizm propagandasıdır. Sovyetler, Türk milleti kurtuluş hareketine yardım ederken bunu bir proleter ihtilali şekline sokmak için çabaladı. Anadolu ve İstanbul'da 1916 yılından itibaren komünist propagandasına başladılar. Komünist propaganda ve kışkırtmaları kontrol altına almak için Mustafa Kemal, yakın çevresine Komünist Partisi'ni kurdurttu. Partinin başlangıç beyannamesinde komünizm, İslamiyet ve milliyetçilik esaslarını birleştiren bir görüş kabul edildiği açıklansa da asıl amaç Türk milletinin birliğini korumak için alınmış bir tedbirdi. İkili ilişkilerdeki diğer bir sorun ise, Mustafa Kemal'in Batılılarla uyuşma ve uzlaşma ihtimalinin Sovyet Rusya'yı endişeye düşürmesiydi. Sovyetler, Türkiye'nin Batılılarla anlaşmasını istemiyordu. Çünkü böylesi bir durumda, yeni Türkiye, Sovyet Rusya'ya daha fazla bağlanacak ve Anadolu için planlanan bir proleter ihtilalin gerçekleşmesi kolaylaşacaktı.²⁹⁰

²⁸⁷ Tekir, *a.g.m.*, s. 218-225.

²⁸⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara 2000, s. 31.

²⁸⁹ Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk – Rus İlişkileri*, çev. İlyas Kemaloğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 30.

²⁹⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 239-241.

Doğu cephesinde başlayan Türk ilerleyişi, Ermenilere karşı alınan zaferler, 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ve ardından 10 Ocak 1921’de Yunanlılara karşı kazanılan Birinci İnönü Savaşı sadece Sovyetlerin değil, Batılıların da dikkatini çekti.²⁹¹ Bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa’da Türkiye ile bir barış antlaşmasının imzalanması ve Avrupa’daki gerginliği sona erdirilmesi için çalışmalar yapıyordu.²⁹²

Lozan Konferansı’nda Sovyet Rusya, yakın bir çözümde önemli bir rol oynayacağı büyük bir güç olduğu düşüncesiyle beklenti içerisindeydi. Bu konudaki tavrını resmî yayın organı olan Pravda’da, “Rusya ve Yakındoğu”, “Türkiye Konferansa Sovyet Rusya’sız Gitmeyecek” gibi başlıklar taşıyan bir dizi makale ve resmi bildiri aracılığıyla ifade etti.²⁹³ Aslında Sovyetler, Türk zaferinin ardından Ankara’nın itilaf devletleriyle bir uzlaşmaya varmasından ve Sovyet Rusya’nın bu uzlaşmanın dışarısında kalmasından kaygılanıyordu. Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov, Türk yönetimini Sovyet Rusya ile gizli bir antlaşma imzalamaya teşvik etmekteydi. Fakat Türkiye, barış imzalanmadan bu konuda herhangi bir sorumluluk almaya yanaşmamıştır.²⁹⁴

Gizli bir anlaşmaya sıcak bakmayan Türk Hükümeti yine de Türklerin ulusal seferberliği boyunca tek müttefiki olan Bolşeviklerin davet edilmesini bekledi. Lozan’daki Türk heyeti İtilaf güçleri karşısında tümüyle tek kalmamak ve Avrupalı ulusların oluşturduğu birleşik cepheye karşı tek olmak istemiyordu. Aynı zamanda Bolşeviklerin katılımıyla bazı kazanımlar için bir gücü, diğer bir güce karşı kullanma şansı elde etmek istemekteydi. 27 Ekim 1922’de Sovyet delegasyonu, sadece Boğazların statüsü kararlaştırılırken yer almak üzere konferansa davet edildi.²⁹⁵

Lozan Konferansı’nda, Boğazların görüşüldüğü ilk oturumun yapıldığı 4 Aralık 1922’de, Sovyet delegesi Çiçerin, Boğazların Sovyetler dahil bütün ülkelerin gemilerine kapatılmasını istediklerini söylemiştir. Lozan’da, Çiçerin Sovyet isteklerini şöyle dile getirdi: 1. Boğazlar ’da ticaret seyr-i sefain mutlak daimî surette serbest olmalıdır; 2. Barış ve savaş zamanlarında Türkiye hariç diğer ülkelerin savaş gemilerine Boğazlar kapalı olmalı ve Türkiye, Boğazları tahkim eylemelidir.²⁹⁶

²⁹¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 245.

²⁹² Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, s. 291.

²⁹³ Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 181-182.

²⁹⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK, Ankara 1991, s. 290-291.

²⁹⁵ Gökay, *a.g.e.*, s. 182-183.

²⁹⁶ Serap Toprak, “1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, V/9, 2011, s. 165.

Çiçerin'in 4 Aralık'ta yaptığı konuşmasında Boğazların, Sovyet cumhuriyetleri için önemini vurguladı. Savaştan önce ihraç edilen Rus buğdayının yüzde 70'i Boğazlardan geçmekteydi. Beyaz Ordu'nun Karadeniz limanlarından saldırı düzenleyebilme ihtimalinden ötürü Sovyetler için bu noktadaki güvenlik de önemliydi. Çiçerin, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişinin yasaklanması konusunda Türkiye ile görüş birliğinde olduklarını kanıtlamak için Misak-ı Milli'nin "Halifeliğin ve saltanatın merkezi olan İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü güvenlik bozucu tehlikeden uzak bulunmalıdır" şeklindeki 4. maddesini okudu.²⁹⁷

Neticede Sovyet itirazlarına rağmen 1 Şubat 1923'te taraflar arasında anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya göre belirli koşullar altında savaş gemileri Karadeniz'e girebilecekti ve Boğazların güvenliği uluslararası komisyon tarafından sağlanacaktı. Sovyetler sözleşmeyi Lozan'da değil, 14 Ağustos 1923'te Roma'da imzaladı.²⁹⁸

Lozan Barış Antlaşması'nı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalayan Türkiye, milli mücadelesini tamamlamış ve uluslararası siyasette milli devlet olma yolunda ilerlemekteydi. Bu yol, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilerek resmileşti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyetler Birliği İcra Komitesi Başkanı tarafından bir tebrik telgrafı gönderildi.²⁹⁹ 1 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa: "Kadim Dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle münasebetimiz, dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir. Hükümet-i Cumhuriyetimiz, Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle hakiki ve vâsi hüsn-ü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiar-ı siyasi addetmektedir" şeklindeki konuşmasıyla, Sovyet Rusya'yı Türkiye'nin kadim dostu olarak saymaktaydı.³⁰⁰

Lozan sonrasında Türkiye ile SSCB ilişkilerinde en önemli gelişme, 17 Aralık 1925'te Dışişleri Bakanları Tefik Rüştü ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'ydı. Bu antlaşmanın temelini, 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması oluşturmaktadır. Türk – Sovyet dostluğunun 20 yıl daha uyum içerisinde sürmesini sağlayacak bu antlaşma, iki devletin de işine gelmekteydi. 16 Aralık 1925'te Musul meselesi Türkiye'nin aleyhine sonuçlandı. İngiltere ile bu konuda anlaşmazlıklar devam ederken Şubat ayından itibaren ortaya çıkan Şeyh Sait

²⁹⁷ Oran, *a.g.e.*, s. 176.

²⁹⁸ Oran, *a.g.e.*, s. 176.

²⁹⁹ Benhür, *a.g.m.*, s. 296.

³⁰⁰ Okay Tepeköy, *Atatürk Döneminde Türk-Rus İlişkilerinin Askeri ve Siyasi Açısından İncelenmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2021, s. 68.

Ayaklanması, Türkiye'yi hem iç hem de dış siyasette zor durumda bıraktı. Lozan Antlaşması'yla sorunlarının hepsini çözemeyen Türkiye, Batılı devletlerin tutumundan dolayı, SSCB'yi destek merkezi olarak gördü.³⁰¹

Birbirine benzer koşullar içerisinde olan iki komşu devlet aralarında siyasal dayanışma sağlamak için, Millet Cemiyeti Konseyi'nin Musul sorunu üzerindeki kararının ertesi günü Paris'te bir antlaşma imzaladı. 1925 Antlaşması'nın ilk maddesi, taraflardan birine bir saldırı olduğu takdirde diğerinin tarafsız kalacağını belirtmekle ortaya tam bir tarafsızlık yükümünü koymuştu. İkinci madde ise en geniş kapsamıyla bir saldırmazlık taahhüdünü içermekteydi. Bu sebeple Türk tarihine "Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi" olarak geçti. Tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında, tarafların diğer devletlerle her türlü ilişkilerinde serbestliğe sahip olması, Türkiye'nin büyük komşusu karşısında bir ölçüde hareket serbestliği sağladı.³⁰² Antlaşma ve protokollere ek olarak Dışişleri Komiseri Çiçerin, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye gizli tutulan bir mektup verdi.

"Sayın Bakan, iki hükümet arasında imzalanan antlaşmayı bütünüyle nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan antlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen içten dostluğun bozulmayacağını ve buna bağlı taraflardan birisinin üçüncü ya da birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim."³⁰³ Mektubu veren yalnız Sovyetler olduğuna göre, Musul sorunu nedeniyle Batılı devletlerle gerginlik yaşayan Türkiye'ye yetersiz de olsa bir güvence verdiği düşünülebilir.³⁰⁴

17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması, sadece Türkiye'nin değil, Sovyetlerin de imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıydı.³⁰⁵

1925 Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi dostluk devam ettiği hâlde, Türkiye için hayati önem arz eden iktisadi ve ticari münasebetler aynı gelişmeyi gösteremedi. Millî Mücadele sırasında ortak düşmanlara karşı savaşan Türkiye ile Sovyetler arasında askerî ve siyasi iş birliği, iki devlet arasındaki ticareti de etkiledi ve ticaret hacminde de artış oldu. Lozan'dan sonra ise iki devlet

³⁰¹ Salim Gökçen, "Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Uluslararası Karadeniz İnceleme Dergisi*, III/3, 2007, s. 123.

³⁰² Soysal, *a.g.e.*, s. 272.

³⁰³ Oran, *a.g.e.*, s. 316.

³⁰⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 273.

³⁰⁵ Evren Küçük, Nurgül Bekar, "Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk – Sovyet İlişkileri (1917-1925)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXXIV/1, 2019, s. 190.

arasındaki ticari ilişkiler bazı engellere takıldı. Türkiye’den ithal edilen mallara Sovyetlerin bazı kısıtlamalar koyması ve Odessa limanından Türk mallarına giriş izninin verilmemesi, Türk Hükümetince protesto edildi. 1927 yılının Ocak ayında Çiçerin ve Tefvik Rüştü arasında görüşmeler yapılarak iki devlet arasındaki ticari anlaşmazlıkların halledilmesi hedeflendi. 11 Mart 1927’de Ankara’da Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Sovyetlerin Türkiye’den yapacağı ithalata yıllık değer tahditleri konulması öngörüldü. İstanbul, İzmir, Mersin, Trabzon, Konya, Kars, Erzurum ve Artvin’de Sovyet ticaret temsilcilerinin şubeler kurmasına izin verildi. Ayrıca Sovyetlerin bazı diplomatik imtiyazlardan faydalanmaları da kabul edildi.³⁰⁶

Türkiye’nin 1930’lu yılların başından beri Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak istemesi, Sovyetlerin Türkiye’ye yönelik güvensizlik hissinin ortaya çıkmasına neden oldu. Türkiye çok yönlü politika izleyerek denge siyaseti kurmak istedi. İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurarak yeni oluşmaya başlayan bloklaşmaya karşı toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu noktada iki ülkenin dış politikasının ve tehdit algısının farklı olması, ikili ilişkilerde giderek artan olumsuzluğun kaynağı oldu.³⁰⁷ Özellikle 1936 yılında Montrö Sözleşmesi ile Türk – Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşandı. Montrö Konferansında Türkiye, İngiltere’nin rızası ve anlayışını kazanmak için yakınlaştı. Fakat Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri rahatsız etti.³⁰⁸ Sovyetlerin, boğazların Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılması önerisi Türkiye tarafından desteklenmeyince ilişkilerdeki olumsuz hava devam etti. 1939 yılında ise Sovyetlerin, boğazlarla ilgili ilk kez dile getirdikleri ortak savunma veya üs kurma talepleri Türkiye’yi bir hayli tedirgin etti.³⁰⁹ 1939’da II. Dünya Savaşı’nın arifesinde, Türkiye’nin Fransa ve İngiltere ile yakınlaşması Ankara ve Moskova arasındaki mesafenin daha da açılmasına neden oldu. Türkiye, Sovyetlerle olan ilişkilerini 1920 ve 1930’lardan farklı olarak Batılı devletlerle kurduğu ittifaklar üzerinden değerlendiriyordu.³¹⁰

Millî Mücadele dönemi ile başlayan Türk – Sovyet ilişkileri, öncesinde var olan algıyı büyük ölçüde değiştirdi, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda iki komşu devletin iş birliği yapabileceğini gösterdi. İlk zamanlar güvensizlik ve kuşku barındırsa da eski

³⁰⁶ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 79.

³⁰⁷ Esmâ Torun Çelik, “Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler”, *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, haz. Hasret Çomak, Kocaeli 2012, s. 268.

³⁰⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 262-263.

³⁰⁹ Çelik, *a.g.m.*, s. 270-273.

³¹⁰ Evren Balta, Behlül Özkan, “Türkiye – Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ ile Bakmak”, *TÜSİAD*, İstanbul 2016, s. 19-20.

algılar yerini karşılıklı güven ve dostane ilişkilere bıraktı.³¹¹ Türkiye, Kuzey komşusu ile ilişkilerine değer verdi. Fakat, Millî Mücadele yılları ve sonraki dönemlerde yalnız Sovyetlere dayanma politikasını terk etti. Zamanla Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda güç dengesini korumak için Batılı devletlerle de iş birliği yapmıştır.³¹² Bu husus şüphesiz Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

2.2. Türk – Sovyet İlişkilerinin İstanbul’daki İzleri

2.2.1. Taksim Cumhuriyet Anıtı

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yüzünü her yönüyle batıya çevirmiştir. Her alanda yaşanan yenilikler gibi heykel sanatının da ülke sınırlarına girmesi Atatürk sayesinde olmuştur. Mustafa Kemal, *Söylev ve Demeçler II* serisinde özellikle heykel yapımına destek verdiğini dile getirir.³¹³ Anadolu gezisinde Mustafa Kemal, 22 Ocak 1923’te Bursa’da yaptığı konuşmasında heykel sanatıyla ilgili düşüncelerini açıklamıştır. “Dünyada medeni, ilerlemiş ve gelişmek isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir... İnsanlar mükemmel olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapamaz, bir millet ki, heykel yapamaz, bir millet ki, fennin îcap ettirdiği şeyleri yapamaz; itiraf etmeli ki, o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, hakiki vasıflarıyla medenî ve ilerlemiş olmaya lâyıktır ve olacaktır.”³¹⁴ Heyecanlandırıcı bu konuşmadan sonra Taksim Meydanı’nda bir Atatürk heykeli yapma fikri kamuoyuna ilk olarak Temmuz 1925 yılında açıklandı.³¹⁵

Anıtın Taksim’de yapılma nedenlerine gelecek olursak, eski İstanbul, yani tarihi yarımada bir takım imar faaliyetlerinde bulunulsa dahi bileşimleri hâlâ Doğulu idi. Eski İstanbul’un mistik atmosferi, tarihi görünümü ile cumhuriyetin devrimci ruhunu tam olarak yansıtmıyordu. Geniş bir alan olarak sadece Beyazıt Meydanı vardı. Fakat anıtın oraya yapılması 400 yıllık cami, medrese ve 100 yıllık tarihî kapının arasında gölgede kalacaktı. Topluma ve devlete dinamizm getirmek isteyen Atatürk ve kadrosu, Cumhuriyet Anıtı’nı yeni bir yere kurmak istiyorlardı.³¹⁶ Cumhuriyetin ilanından sonra başta Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir gibi büyükşehirlerin modern bir görünüm kazanması için ciddi girişimler başlatıldı. Taksim Meydanı’na anıt dikilmeye karar

³¹¹ Mehmet Seyfettin Erol, “Millî Mücadele Dönemi Ankara – Moskova Hattı ve Değişen Algılar”, *Toplumların Birbirine Bakışı Türk – Rus İlişkileri III. Çalıştay Bildirileri (28 Nisan 2011)*, haz. İlyas Kemaloğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 45.

³¹² Gökçen, *a.g.m.*, s. 137-139.

³¹³ İmren Arbaç, “Taksim Cumhuriyet Anıtı’nda Rus – Türk Yakınlaşmasının Sembol Figürü”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Dergisi*, I/1, 2017, s. 138-146.

³¹⁴ Mevlüt Çelebi, *Atatürk Ansiklopedisi*, “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/taksim-cumhuriyet-aniti/>, (15.11.2023)

³¹⁵ Mevlüt Çelebi, *Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 11.

³¹⁶ Çelik Gürsoy, *Taksim Bir Meydan Hikayesi*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1986, s. 23-27.

verilirken aynı zamanda yapılacağı bölgeyi modern bir meydan hâline getirmesi amaçlandığı bilinmektedir.³¹⁷

Taksim Meydanı'na bir Atatürk heykelinin yapılması gündeme gelince, bu meseleyle ilgilenmek için bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Taksim Abide Komisyonu ilk toplantısını 9 Ağustos 1926 günü yaptı. Komisyonda İstanbul mebusları, Ticaret Odası başkanı, Osmanlı Bankası müdürü gibi dönemin önemli mevkilerindeki kişiler yer alıyordu. Komisyonun kurulup çalışmaya başlamasıyla anıtlarla ilgili bütün sorumluluğu komisyon üstlenmişti. Heykeli kimin yapacağından maddi yardım için satılacak biletlerin ayarlanmasına kadar en ince ayrıntısına kadar ilgileniyordu.³¹⁸

Anıtın giderleri halktan, bankalardan, şirketlerden ve diğer kuruluşlardan toplanacak paralarla karşılanacaktı. Belediye de olanakları dahilinde maddi destek sağlayacaktı. Gazetelerde yayınlanan duyurulardan sonra özel görevliler bastırılan makbuzlarla sokak sokak dolaşarak bağış toplamaya başladılar. Cumhuriyetin ilk yıllarında esnaf ve tüccarların yüzde seksenini gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu sebeple anıta en çok katkıda bulunanlar gayrimüslimler oldu. Büyük firmalar ve bankalar 50-100 lira arası, tüccar ve esnaf da bütçelerine göre 20'şer, 30'şar lira bağışta bulundu.³¹⁹

Bağış toplama kampanyası sürerken, anıtın hangi sanatçı tarafından yapılacağı gündeme geldi. Komisyon heyeti heykeli meşhur bir sanatçıya yaptırmak istediğinden, İtalya Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı Pietro Canonica'nın eserlerini incelemeye karar verdi. Bu sırada Heykeltıraş Krippel, heykel için birkaç taslak yaptı ve komisyona gönderdi. Atatürk'ün bir madalyonunu yapmış olan Macar heykeltıraş Haynes de çalışmalar yaptı. Yabancı heykeltıraş arayışları Türk sanatçılar tarafından tepki topladı. Yeni Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişmiş Türk heykeltıraş olmadığı gerekçesi ileri sürüldü. Bu tarz tartışmalar yaşanırken komisyon, 27 Eylül günü yaptığı toplantıda heykelin Canonica tarafından yapılmasına karar verdi.³²⁰

Canonica, 24 Ekim 1926 yılında Taksim'e gelerek heykelin yapılacağı alanı inceledi. 25 Ekim'de ise komisyon ile Canonica ilk toplantısını gerçekleştirdi. Sanatçı, heyet toplantısına Mimar Giulio Mongeri ile katılırken, taraflar arasında ilk görüşme olduğu için Türk heyeti oldukça kalabalıktı. Bu toplantıda Canonica özellikle Gazi'yi

³¹⁷ Mevlüt Çelebi, *Atatürk Ansiklopedisi*, "Taksim Cumhuriyet Anıtı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/taksim-cumhuriyet-aniti/>, (15.11.2023)

³¹⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s. 30.

³¹⁹ Ertan Ünal, "Taksim Cumhuriyet Anıtı", *Popüler Tarih*, 2002, s. 63-64.

³²⁰ Çelebi, *a.g.e.*, s. 32-34.

yakından incelemeden heykel hakkında görüş bildiremeyeceği söyledi. Buna karşılık Abide komisyonu, yapılacak anıtta Türk mimarisinden faydalanılmasını özellikle belirttiği için Anadolu'nun muhtelif yerlerinin sanatçıya gezdirilmesi kararı verildi. Ankara, İzmir ve Anadolu'da önemli noktalarda incelemelerde bulunan Canonica, tekrar İstanbul'a döndü.³²¹

1 Aralık 1926 tarihinde İstanbul Belediye Reisi Muhittin Üstündağ'ın başkanlığında toplanan abide komisyonu birtakım kararlar aldı. Bunların en önemlisi anlaşma imzalandıktan itibaren 18 ay içerisinde abidenin tamamlanmış olması gerektiği yönündeydi. Abidenin yapılması ve temeline konulmasının tüm masrafları toplam 16.500 İngiliz lirası olarak belirlendi.³²² Canonica ile heyet arasında sözleşme ise 15 Aralık 1926 tarihinde 14 madde olarak imzalandı.³²³

Abide için ilk plan sadece Atatürk'ün şahsı içindi. Bütün yazışmalarda, bağış için toplanan makbuzlarda "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin rehz olunacak heykeli için hisse-i iştirak bedeli"dir yazıyordu. Fakat Canonica eserinde, sadece Atatürk'ün kişiliğini yansıtmaktansa hem İstiklal Savaşı'nı hem de Cumhuriyet'i sembolize eden bir anıt olmasına karar verdi. Hazırladığı rapor ve maket onaylandığında, bugün gördüğümüz şekliyle yapım aşamasına geçildi.³²⁴

İlk projeye bugünkü eser arasındaki tek fark anıtın havuzun içinde düşünülmüş olmasıydı. Canonica'nın önerisinde "Bütün abide büyük ve güzel bir havuz üzerinde olacak ve çeşmelerden akan su, kurnalardan taşarak havuza yayılacaktı. Geceleri, özellikle resmî günlerde havuz elektrikle ışıklandırılacağından gayet ahenkli renkler ve manzaralar vücuda gelecektir." Fakat havuzun yapımı mali sıkıntılar nedeniyle gerçekleştirilemedi.³²⁵

³²¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 37-38.

³²² Niyazi Ahmet Banoğlu, "Taksim Cumhuriyet Abidesi'nin Tarihçesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX/25, 1992, s. 109.

³²³ Çelebi, *a.g.e.*, s. 42.

³²⁴ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 27.

³²⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 65.

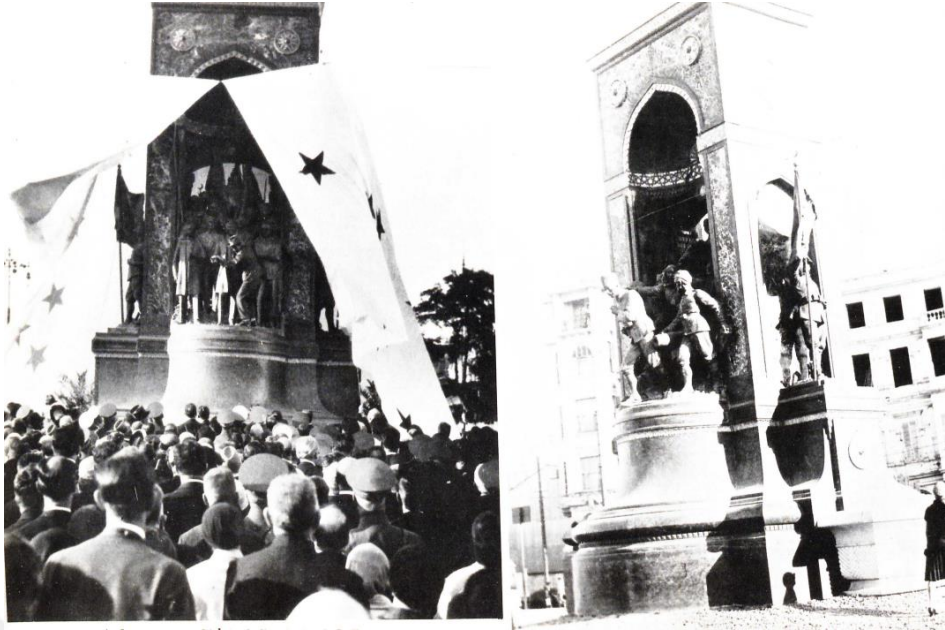
Resim 2.2.1.1 Anıtın yapılış aşaması (Mevlüt Çelebi, *Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 11.).

8 Ağustos 1928’de açılış hazırlıkları öğleden sonra başladı. İstanbul tarafından ve köprünün Eminönü noktasından kalkan otomobiller, tramvaylar törene katılmak isteyen halkı Beyoğlu’na taşıdı. Saat ilerledikçe Beyoğlu caddesinde yürümeyi zorlaştıracak kadar büyük bir kalabalık meydana geldi. Taksim Meydanı’na giden caddeler tamamen kapatıldı. Darülfünun ve diğer okulların öğrencileri sıralar hâlinde dizildi. Abidenin solunda Darülaceze bandosu, sağında ise Cumhurbaşkanlığı vardı. TBMM Başkanı Kazım Paşa, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, CHF Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa gibi İstanbul’da bulunan bütün mebuslar ve elçiler davetliydi.³²⁶

Resim 2.2.1.2 Anıtın görkemli açılışı (Çelik Gürsoy, *Taksim Bir Meydan Hikayesi*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1986, s. 24.).

³²⁶ Mevlüt Çelebi, *Atatürk Ansiklopedisi*, “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/taksim-cumhuriyet-aniti/>, (15.11.2023)

Resim 2.2.1.3 Anıtın açılışı (Çelik Gürsoy, *Taksim Bir Meydan Hikayesi*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1986, s. 26.).

Anıtta Atatürk, kabine üyelerinden İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Türk askeri ve Anadolu köylüsü yer alır. İki bölümden oluşan anıtın Harbiye'ye bakan yüzünde Kurtuluş Savaşı'ndan sahneler, İstiklal Caddesi'ne bakan yüzünde ise Cumhuriyet'in ilanını temsil eden kompozisyon yer alır. Her iki cephede de Atatürk gruptan bir adım öndedir ve lider vasfıyla savaşta halkı, Cumhuriyet reformlarıyla da yeni ulusu arkasından sürüklemektedir. Anıtın Kurtuluş Savaşı cephesinde kalpaklı asker konumundaki genç Atatürk figürü, onun Kocatepe'deki düşünen fotoğrafından yola çıkarak tasarlanan heykeldir. Genç Gazi'nin yanındaki çocuklu Anadolu kadınının, arkadaki halkın ve asker heykellerinin beden dilleriyle yansıtılan dramatik kurgu, bir toplumun trajedisini ölümsüzleştirir.³²⁷

Anıtın Galatasaray yönü, Cumhuriyet Türkiye'sini temsil eder. Atatürk ortada, sağında İsmet İnönü, solunda ise Genelkurmay Başkanı Maşeral Fevzi Çakmak yer alır. Anıtın bu kısmında 16 figür yer alır.³²⁸ Atatürk'ün hemen arkasındaki heykeller dikkat çekmektedir. Nedeni ise anıtta iki Rus generalinin bulunduğu iddiasıdır. Bu iddianın başka bir boyutu da iki Rus generali değil, Millî Mücadele döneminde Ankara'daki Sovyet elçisi Aralov olduğudur.³²⁹

³²⁷ Sinan Niyazioğlu, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nin Otoportresi 1923-38 Yılları Arasında Üretilen Heykel, Afiş ve Fotoğraflarda Devlet Mitografisinin Görsel İnşası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 2011, s. 82.

³²⁸ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 28.

³²⁹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 217.

Resim 2.2.1.4 Taksim Cumhuriyet Anıtı (Kişisel çekim, 14.07.2023).

Resim 2.2.1.5 Taksim Cumhuriyet Anıtı (Kişisel çekim, 14.07.2023).

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda iki Rus generali Mihail Vasilyeviç Frunze ile Maraşel Kliment Yefremoviç Voroşilov'un da yer aldığı iddiası, ilk olarak gazeteci Çetin Altan tarafından 2003 yılında Milliyet gazetesindeki köşesinde dile getirilmiştir. "Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın denize dönük ön cephesinin arka planında iki tane de Sovyet generalinin figürü vardır. General Voroşilov ile General Frunze'nin."³³⁰

Aleksandr Jevahon'un Atatürk adlı eserinin ön sözünde Rus Türkolog Prof. Dmitriy Vasilyev, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda yer alan Rusların S. İ. Aralov ve K. E. Voroşilov'un heykelleri olduğunu belirtmiştir.³³¹

Anıtta, Sovyet bir elçinin veya generalin varlığının ileri sürülmesinin nedeni ise o dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi yönde gelişmesiydi. İleri sürülen iddialardan bir diğeri ise Atatürk'ün talimatıyla iki Rus generalin anıtta yer almasıydı. Fakat herhangi bir kanıt, kaynak gösterilememiştir. Atatürk ile Canonica arasında, anıtta Sovyet generallerin olması ancak yazıya aktarılmaması, gizli kalması konusunda anlaşma yapılmasının mantıklı bir tarafı yoktu.³³²

Anıtta olduğu kesin gözüyle bakılan Rus büyükelçi S. İ. Aralov, 28 Ocak 1922 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eder. Millî Mücadele döneminde yapılan yardımlar için başarılı çalışmalar sürdürür. Kaldığı süre boyunca Mustafa Kemal ile yakın dostane ilişkiler kurar. 1923 yılının Nisan ayında da ülkeden ayrılır.³³³ Kaldığı süre boyunca büyük yardımlarda bulunan ve V. İ. Len'in talimatıyla tam yetkili elçi sıfatıyla Türkiye'ye gelen Aralov'un fotoğrafını, anıttaki heykelle karşılaştırdığımızda ciddi benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, iki Rus generali olan M. V Frunze ve K. E. Voroşilov olma olasılığını çürütmektedir.³³⁴

Cumhuriyet'e ve Atatürk'e minnet borcunun ödenmesini, yeni kurulan devletin enerjisini yansıtmayı amaçlayan Taksim Cumhuriyet anıtı Osmanlı geleneğinin terk edildiğinin işaretidir. Bir Avrupa mimarisi olan anıt ve çevresinde gelişen törenler tamamen Batıya dönük yeni Cumhuriyet'i temsil etmektedir.³³⁵

³³⁰ Çelebi, *a.g.e.*, s. 218.

³³¹ Arbaç, *a.g.m.*, s. 154-155.

³³² Çelebi, *a.g.e.*, s. 228-229.

³³³ Arbaç, *a.g.m.*, s. 156.

³³⁴ Çelebi, *a.g.e.*, s. 235.

³³⁵ Birge Yıldırım, *Kamusal Alanın Üretimi: Taksim Meydanı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.72.

2.2.2. Troçki'nin Büyükkada'daki Evi

2.2.2.1. Troçki'nin Türkiye'ye Gelişi

1924 yılında Lenin'in ölümüyle birlikte Moskova'da, Komünist Partisi'nin genel sekreterliği konusunda Komünist Enternasyonal içerisinde fikir ayrılıkları başladı. Bu dönemde Komünist Partisi'nde sağcılar, ortadakiler ve soldakiler olmak üzere üç blok bulunuyordu. Stalin orta grubun, Troçki ise sol muhalefetin lideri konumundaydı. Genel olarak Stalin, komünizmin önce Rusya toprakları içerisinde yerleştirilmesi, güçlenmesi ve daha sonra dünyayı Bolşevik İhtilali'ne hazırlamak gerektiği konusunu savunuyordu. Bu sebeple Stalin, ekonomik sıkıntılar yaşayan Rusya'da muhalif köylü sınıfı ve kapitalist memleketleri daha fazla kuşkulandırmayacak ılımlı bir komünizmle yola devam edilmesini, daha sonra tam Marksist sisteme dönülmesini hedefliyordu. Troçki ise Marksist sistemde hiçbir taviz verilmemesini, Rusya'nın ve özellikle Almanya'nın duruma hazır olduğunu ileri sürüyordu. Troçki, Stalin'i Marx'ın yolundan ayrılıp sağa yönelmekle suçluyordu.³³⁶ Dört sene sonra Troçki partiden atıldı. Tüm resmî işlerden men edildi. 1928 yılının Kasım ayında Stalin, Troçki'yi Sovyet Orta Asya'nın doğusuna, Kazakistan'ın başkenti Almatı'ya sürdü. Fakat 1928 yılının sonunda Almatı'da daha fazla kalamayacağı sonucuna varıldı. Bu dönemde Troçki'yi öldürmek Politbüro'nun bazı üyelerinin muhalefeti yükseltmesine neden olabilirdi.³³⁷

Troçki'yi sürgüne yollamaya karar verdiğinde Stalin, bu “baş ihtilalci”yi kabul edecek ve vize verecek bir ülke bulamamıştır. Almanya'ya başvurulmuştu fakat ret cevabı gelmişti. Stalin, iyi ilişkiler içerisinde olduğu Ankara'dan rica etti. Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a bazı şartlarla birlikte Troçki'nin siyasi mülteci olarak Türkiye'ye kabul edilebileceğini belirtti.³³⁸ Sovyet sefiri Suriç'e;

1. Troçki, Türkiye'nin sınırları içinde tam bir siyasi mülteci muamelesi görecektir. Bunun dışında Sovyet Hükümeti'nin herhangi özel bir isteği olmayacaktır.
2. Troçki, Türkiye'de bulunduğu süre içinde başka bir ülkeden vize aldığı takdirde gitmekte serbest olacaktır.
3. Troçki, Türkiye sınırları içerisinde faaliyet gösteremeyecek, yayın yapamayacaktır. Ancak Türkiye'de dilediği kadar yazabilir, bu yazıları Türkiye

³³⁶ Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul'da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 1.

³³⁷ Jean Van Heijenoort, *Büyükkada'dan Meksika'ya Troçki'yle Sürgünde*, çev. Cengiz Alğan, Özne Yayınları, İstanbul 1999, s. 13.

³³⁸ Coşar, *a.g.e.*, s. 5-10.

dışına yollayabilir ve oralarda isterse bunları bastırabilir. Onun bu hürriyetini Türkiye Cumhuriyeti engellemeyecekti.

4. Troçki'yi Türkiye'de öldürmek için Sovyet yöneticileri tarafından herhangi bir teşebbüs yapılmayacağına dair kesin bir teminat verilecektir. Ayrıca Türkiye zabıtası da gerekli güvenlik önemleri alacağı ve toprakları üzerinde yaşayan siyasi mülteciye böyle bir hareketin kesinlikle engelleneceği bilinmeliydi.³³⁹

Sürgün büyük bir gizlilik içerisinde yapıldı. Stalin, kararı ancak işler tamamıyla olup bittikten sonra halkoyuna açıkladı. Muhalefetin bir yıl önce Troçki'nin Moskova'dan ilk uzaklaştırıldığı zaman yaptığı veda töreninin benzerinin yapılmasını önlemek istiyordu. 10 Şubat 1929 yılında Troçki ve ailesi Odesa limanından sevk edilerek, İlyiç adlı bir gemiye bindirildi ve Rusya'dan uzaklaştırıldı. İlyiç, İstanbul Boğazı'na girdiğinde G.P.U memurlarından birisi Stalin'in "yabancı diyarlarda yaşaması için" 1.500 dolar hediyesini verdi.³⁴⁰

Resim 2.2.2.1.1 Troçki, İstanbul'a getirildiği gemide (Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul'da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 16.).

Troçki gemiden ayrılmadan önce iki mektup hazırlamıştı. Bu mektuplardan ilki Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesine yazılmıştı. G.P.U temsilcisine teslim ettiği mektubunda Troçki, Stalin ve Mustafa Kemal Paşa arasında anlaşma yapıldığını, İstanbul'da kendisine komple kurulduğunu bildiriyordu. İkinci mektubu ise Mustafa

³³⁹ Coşar, *a.g.e.*, s. 10-11.

³⁴⁰ Isaac Deutscher, *Troçki Kovulan Sosyalist*, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1974, s. 13-14.

Kemal Paşa'ya gönderilmek için hazırladı. "İstanbul'un kapısında, size şunu bildirmekle şeref duyarım ki, Türkiye sınırlarına kendi isteğimle gelmiş değilim ve bu sınırdan içeriye zorla sokulmaktayım. En iyi duygularımı kabul buyurunuz, bay başkan. L. Troçki, 12 Şubat 1929."³⁴¹

Troçki Türkiye'ye ayak basınca doğrudan Rus Konsolosluğu'na geçti. 8 Mart 1929 günü akşamına kadar burada kaldı. Ardından gece yarısı sıkı güvenlik önlemleri eşliğinde Tokatlıyan Otel'i'ne yerleştirildi. Tokatlıyan Otel'i'nde 67 ve 68 numaralı odalarda eşi ile yerleşen Troçki'yi ilk ziyaret eden Fransız Avukat Maurice Paz oldu. Avukat 12 Mart günü gelmiş ve Troçki ile aynı katta 70 numaralı odada eşi ile kalmıştı. Troçki ve avukatı dört gün sürecek görüşmelerde bulundu. Troçki'ye 20.000 frank verdi. 16 Mart akşamı Maurice Paz ve eşi Tokatlıyan Otel'i'nden ayrıldı. 18 Mart'ta ise Troçki, *Milliyet Gazetesi*'nden Ahmet Şükrü Esmer'le bir görüşme yaptı. Ardından 19 Mart 1929'da Tokatlıyan Otel'i'nde bir basın toplantısı düzenlendi. Bu toplantıya tüm yabancı muhabirler katılmıştı. 31 Mart 1929 tarihine kadar Tokatlıyan Otel'i'nde konaklayan Troçki, Bomonti İzzet Paşa Konağı'na taşındı.³⁴²

Resim 2.2.2.1.2 Troçki, Beyoğlu'nda kaldığı Tokatlıyan Otel'i'nin arka kapısından eşi ile arabasıyla ayrılması, 13 Mart 1929 (Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 288.).

³⁴¹ Lev Troçki, *Hayatım*, çev. Müntekin Ökmen, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021, s. 619.

³⁴² Behzat Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840 – 1955*, Akbank, İstanbul 1999, s. 68.

Resim 2.2.2.1.3 Tokatlıyan Oteli (Münevver Eminoğlu, *1870 Beyoğlu 2000 Bir Beyoğlu Fotoromanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 48.).

İzzetpaşa Sokağı'na gelmesiyle birlikte mahallelinin rahatı kaçmıştı. Köşe başlarında polislerin nöbet tutması, her gece bir olay çıkacak endişesi mahalleliyi huzursuz ediyordu. Aslında Troçki de rahat değildi. Köşkü emniyetli görmüyordu. Troçki'nin yanından ayırmadığı ve Bomonti'ye taşıdığı sandıklardaki vesikaları ele geçirmek ve yok etmek için emin kaynaklardan ihbarlar aldığını iddia ediyordu. Vali Vekili Muhittin Bey de Troçki'ye “dört bir tarafı açık” bir köşk aramaya başlamıştı. Nihayet Büyükkada'da yine İzzet Paşa'ya ait Nizam Caddesi'ndeki yalı temin edildi. 29 gün Bomonti'de kaldıktan sonra Büyükkada'ya taşındı.³⁴³

2.2.2.2. Troçki'nin Büyükkada'daki Yahları

Büyükkada aslında Bizans İmparatorluğu'ndan bu yana sürgün yeri idi. Taht kavgalarından gözden düşen kardeşlerin, asilerin sürgün edildiği uzak diyardı. Troçki'nin yayımlanmamış güncesinde burası, “köyün mezarlığı köyden daha canlı” olarak tasvir ediyordu.³⁴⁴ İlk olarak Troçki, Çankaya Caddesi'nde 9.762 metre karelik alanda yer alan 52 numaralı bodrum katıyla birlikte üç katlı, çatı arası ve bahçesi bulunan yarı ahşap köşke yerleştirilir. Köşkün ilk sahibi Konstantinos İliasko olduğu için “Mermer İliasko Köşkü” de denir. Daha sonra Abdülhamid'in katipliğini yapan, “Katib-i Sani Hazret-i

³⁴³ Coşar, *a.g.e.*, s. 57-58.

³⁴⁴ Deutscher, *a.g.e.*, s. 23-24.

şehriyari” İzzet Paşa’ya gayrimeşru yollarla satılır. Bu yüzden ismi “Arap İzzet Paşa” köşkü olarak geçer.³⁴⁵

Resim 2.2.2.2.1 İliasko Köşkü’nün restore edildikten sonraki ön cephesi, 1929 (Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 288.).

1932 yılından 1939 yılına kadar Troçki’nin çevirmeni, siyasi örgütünün bir üyesi olan Jean van Heijenoort’un hatıra kitabında detaylı olarak evle ilgili bilgi verilmektedir.

“Troçki’nin kaldığı yalı, evlerin daha seyrek olduğu ve iskeleden yürüyerek 15 dakikada gidilen kuzey kıyısındaydı. Ev 40 ya da 50 yıl önce çok sağlamca yapılmıştı ve şüphesiz İstanbul’da çok önemli bir şahsın yazlığı olarak kullanıldığı bir yerdi. Ev bir tarafta cadde, diğer tarafta deniz olmak üzere ikiye ayırdığı dikdörtgen bir bahçenin ortasına yapılmıştı. Eve, denize doğru giden Hamlacı Sokağı adındaki çıkmaz bir sokağın içinden varılmaktaydı. Küçük bir demir kapıdan girildikten sonra sağda dört ya da altı Türk polisinin sürekli durduğu küçük bir karakol bulunmaktaydı. Solda, evin ana girişine doğru giden bir patika vardı. Oldukça ihmal edilmiş olan bahçe, çalı ve çiçeklerle doluydu. Evin içinden geçip dışarıda denizle yüz yüze gelinebilirdi. Bahçe evin dışında sahile kadar eğimliydi ve zengin Akdeniz bitki örtüsünün içinden zikzaklı bir patika geçiyordu. Bahçenin sonunda sevin iri taşları sağlamca yapılmış özel iskelesine açılan bir kapı vardı. Ev esas olarak iki katlıydı. Zemin katta, giriş salonundan sonra, akşam yemeği için kullanılan, büyük pencereleri ve denize bakan parlatılmış büyük bir oda vardı. Girişe yakın soldaki oda koruma odasıydı. Sağda mutfak vardı. İkinci kat ortadan geçen geniş bir koridor deniz manzaralı bir balkona çıkıyordu. Bu koridorun iki tarafındaki duvarlar da kitap ve dosyalarla dolu raflarla kaplıydı. Koridorun solunda Troçki ve eşi Natalia tarafından kullanılan banyo ve hemen sonrasında yatak odaları vardı. İkinci katta küçük bir büro ve son iki tarafı pencere, büyük ve iyi ışık alan oda Troçki’nin çalışma odasıydı. Üçüncü katta gazete ve dergi dosyalarının muhafaza edildiği tavan arası ve açının uyuduğu bir oda vardı. Evde telefon yoktu.

³⁴⁵ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 286-288.

İhtiyaç duyulduğunda on dakika uzaklıktaki Savoy Otel'i'nin telefonunu kullanıyorduk. Evin tamamı seyrekçe döşenmişti. Orada yaşamaktan çok kampta gibiydik. Duvarlar kireçle boyanmıştı. Ama ferah ve rutubetsiz, her yerden ışık alan bir evdi.”³⁴⁶

Resim 2.2.2.2.2 İliaskos Köşkü'nün caddeye bakan kısmı (Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul'da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 61.).

Evin bakımsız olduğunu Troçki'nin hayatını üç ciltlik eserde ele alan Isaac Deutscher da belirtir. Son cildi olan *Kovulan Sosyalist* kitabında Büyükkada'nın bir kenarında, yüksek parmaklıklar arasına sıkışmış, köyden kopuk, dünyadan olduğu kadar köyün kendisinden de uzak olduğunu yazar. Troçki evin içine girdiğinde ev pislik içindedir. Bir İngiliz ziyaretçi “soluk mermerler, kederli tavus kuşu heykeli ve zavallı yıldızlar, sosyal büyük iddialar sahibinin olduğu kadar, Türk mal sahibinin de düşüşünü gösteriyor” olarak tanımlar.³⁴⁷

³⁴⁶ Heijenoort, *a.g.e.*, s. 15-16.

³⁴⁷ Deutscher, *a.g.e.*, s. 22-23.

Resim 2.2.2.2.3 İliasko Köşkü, Troçki'nin evi olduğu sırada, fotoğraf köşkün ön bahçesinden çekilmiştir. Fotoğrafçı: Jean Weinberg (Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 288.).

Troçki, dört bir tarafı açık olan, geniş bir bahçe içinde bulunan İzzet Paşa Köşkü'ne geldiğinde yine de kendini rahat hissedemiyordu. Güvenliğini düşündüğü için yüzde doksan sağır olan marangoz Barba Françesko ile çalışarak pencereleri tuğla ile kapattırdı. Kendisini korumak için görevlendirilen polislerle bir toplantı düzenlendi ve bazı yasaklar getirdi. Zerzevatçı, seyyar satıcıların köşke girmesi yasaklandı. Yalnızca posta memuru girebiliyordu. Başkomiserin yardımı ile Kalyopi'yi aşçı olarak tuttular. Troçki'nin eşi Natalia sabahları Kalyopi ile çarşı alışverişine çıkıyor, yaya olarak köşke dönüyordu. Oğlu Lev Sedov, Troçki'nin mektupları, gizli temasları ve çalışmaları ile ilgileniyordu.³⁴⁸ Büyükada'da yanında kalan çevirmeni Jean van Heijenoort notlarında ada halkından kimse ile iletişim hâlinde olmadıklarını belirtir. Yalnızca her ay kira ödedikleri Ermeni ev sahibi ve kırtasiye malzemesi aldıkları birkaç dükkân sahibi ile iletişim hâlinde olduklarını yazar. Heijonoort'un kaldığı süre boyunca Troçki, İstanbul'a bir ya da iki kere dışı ziyaretinde bulunduğunu, bu ziyaret için evin iskelesinden kiraladıkları motorla doğrudan götürüldüğünün dikkatini çeker.³⁴⁹

Günlüğünde “Prinkipo'ya Elveda” başlığı yazısında “sükunetin ve unutmanın adası” olarak Büyükada'yı betimliyordu. Adada sinema ve tiyatro gibi etkinlikler yoktu. Günlüğüne “eşeklerin anırması sınırları sakinleştiriyor” şeklinde not almıştı. Aynı zamanda ada ne kadar büyük olursa olsun ada yaşamını unutturmuyordu. “Deniz hemen

³⁴⁸ Coşar, *a.g.e.*, s. 60.

³⁴⁹ Heijenoort, *a.g.e.*, s. 23.

pençelerin altında ve adanın neresinde olursanız olun denizi görüyorsunuz. Evin duvarlarından on metre ilerde her türlü balığı avlayabilirsiniz, on beş metre ilerde ise istakoz.”³⁵⁰ Güncesinden de anlaşıldığı üzere Büyükada’da balık tutmaya başlamıştı. Sağlığına da iyi geleceğine düşünen Troçki’ye adada emniyetli bir balıkçı olan Davulas Haralambos bulundu. İki lira yevmiye ücret karşılığında Haralambos, Troçki’ye çok kısa sürede ağ dökme, taş savurma, toplamayı öğrendi. Türkçe, Rusça ve Rumca ile karışık kısa kelimelerle anlaşmaya başladılar.³⁵¹ Amerikalı gazeteci Max Eastman ziyarete geldiğinde Troçki’nin balıkçılığı ile ilgili şu sözleri söylemiştir: “Böyle mi balığa çıkılır, bir türlü anlamıyorum. Sanki Kazan’da Beyaz Orduları yenmek için yoğun, sistemli, hızlı, örgütlü bir taarruza girişiyor.”³⁵² Yazar ve çevirmen olan Mine Urgan “Sokaklarda hiç gezmezdi ama neredeyse her gün sandalla balığa çıkardı. Günün birinde açıklarda yüzerken bir de baktım Troçki’nin sandalı. Başında ve sonunda silahlı iki Rus koruması. Ortada kürek çeken Rum balıkçısıyla elinde ortası Troçki oturuyordu. Suikast tehlikesinden korktukları için ‘get, get’ diye uzaklaştırıldım” diye belirtir.³⁵³

Resim 2.2.2.2.4 Balık avından sonra Troçki, karısı Natalia ve balıkçı Haralambos Davulas, fotoğrafçı Jean van Heijenoort. (Akıllas Millas, *Büyükada Prinkipo, Ada-i Kebir*, Adalı Yayınları, İstanbul 2014, s. 361.).

Troçki’nin Büyükada’ya gelmesiyle birlikte dünyanın dört yanından gazeteciler geliyordu. Yalnızca mayıs içerisinde Fransa’dan en az yedi kişi gelmiş ve haftalarca aylarca köşkte konaklıyordu. Bunun yanı sıra Troçki’ye sekreterlik yapmak isteyen

³⁵⁰ Masis Kürkçügil, “Büyükada’da Bir Balıkçı Sürgün”, *Popüler Tarih*, 3, 2000, s. 65.

³⁵¹ Coşar, *a.g.e.*, s. 73-75.

³⁵² Kürkçügil, *a.g.m.*, s. 66.

³⁵³ Kürkçügil, *a.g.m.*, s. 66.

birçok “Troçkist” genç mevcuttu. Bu dönemin en önemli eseri *Hayatım*’dır. Dostlarının biyografisini yazmaya teşvik etmesiyle başlamıştır.³⁵⁴ Eserin “Vizesiz Gezegen” bölümünde Büyükada’da geçen dönemini kaleme almıştır.³⁵⁵

1930 yılının sonlarına doğru Troçki, Dışişleri Bakanlığı’ndan ilk defa bir istekte bulundu. Bakan Tefvik Rüştü Bey’e bir mektup yolladı. Kızı için vize talep eden Troçki’ye bakanlığın bu konuda itirazı yoktu. Troçki’nin ilk eşi Aleksandra Lvovna’dan olan veremli kızı Zina 1931 yılında Büyükada’ya geldi. Bunun dışında Dışişleri Bakanlığı’na bir mektup daha yolladı. “Oğlum Leon gözüne bir ameliyat yapmak mecburiyetindedir. Alman Hükümeti tedavi süresi için vize vermeyi kabul etti. Fakat Türkiye’ye avdet vizesi ile gelmesinin şart olduğu ileri sürdü. Memurlarınız bu vizeyi vermekte tereddüt gösteriyorlar. Müdahalenizi rica ederim.”³⁵⁶ Bu mektuptan sonra Troçki, 19 Şubat 1931 tarihinde oğlunu polis memurları eşliğinde iskeleden uğurladı.³⁵⁷

1 Mart 1931 yılında saat 04.00 sularında Arap İzzet Paşa Köşk’ünde yangın çıktı. Troçki yangında kasıt olduğunu ileri sürerek evin içi dumanla dolmasına rağmen dışarı çıkmamakta direnmiştir. Ancak başa çıkamayacaklarını anladıklarında polise bildirmişlerdir. Kendisi ve ailesi Savoy Otel’inde götürüldü. İzzet Paşa Köşk’ü artık oturulacak durumda değildi. Daha ilk araştırmalarda yangının banyo odasında Troçki’nin ve eşinin açık bıraktıkları şofbenden çıktığı anlaşılmıştı. Ahşap tavan arası tutuşmuştu.³⁵⁸ Ancak *Rus Devriminin Tarihi* kitabının el yazması ve Sibiryaya sürgünündeki yazışmaların bulunduğu belgeler kurtarılabildi. Devrim yıllarına ait fotoğraflar ve içinde gazete kopyalarının bulunduğu birçok evrak yangında yok olmuştu. Yangın sonrası Savoy Otel’inde iki ay kalmaya devam ettiler.³⁵⁹

Polislerin de yardımıyla Troçki’nin yeni ev arayışı için bir ilan hazırlanmıştı. Dört bir tarafı açık, bahçe içinde, ayrıca bahçesinde bir de müştemilatı bulunan, deniz kıyısında bir ev aranıyordu. Savoy Otel’in bahçesinde kalmasının imkânı yoktu, emniyet güçleri de buna taraftar değildi.³⁶⁰ Otel bahçesinde iki ay geçirdikten sonra İstanbul’un Anadolu Yakası’nda Moda semtinde, Şifa Sokak 22 numaralı eve taşındılar.³⁶¹

³⁵⁴ Deutscher, *a.g.e.*, s. 33-34.

³⁵⁵ Troçki, *a.g.e.*, s. 620.

³⁵⁶ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 294.

³⁵⁷ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 294.

³⁵⁸ Coşar, *a.g.e.*, s. 135-136.

³⁵⁹ Catherine Pinguet, “Troçki’nin Büyükada (Prinkipo) Sürgünü, çev. Orhun Alkan, *Toplumsal Tarih*, S. 230, 2013, s. 32.

³⁶⁰ Coşar, *a.g.e.*, s. 136-137.

³⁶¹ Pinguet, *a.g.m.*, s. 32.

Evin bütün odalarından geride polislerin kalacağı müştemilat arasına teller çekildi, bunları da bir zil tertibatına bağladılar. Hatta Troçki'nin çalışmalarını yapacağı odada halının altına bile iki zil yerleştirildi. Tehlike anında ayağı ile bahçedeki polislere haber verilebilmesi için sistem kurulmuştu. Evin önü denizdi. Evin sağında rahibelerin yaşadığı binalar vardı. Arada da yüksek bir duvar. Fakat evin solu hemen sokağa bakıyordu. Böylece Troçki “Adaya tekrar dönüyoruz” diyerek İstanbul’u terk etme kararı aldı.³⁶²

Resim 2.2.2.2.5 Hamlacı Sokağı'ndaki Sivastopol Köşkü'nün deniz cephesi 1980 (Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 414.).

³⁶² Coşar, *a.g.e.*, s. 137.

Resim 2.2.2.2.6 Köşkün arka cephesi 1980 (Akillas Millas, *Büyükada Prinkipo, Ada-i Kebir*, Adalı Yayınları, İstanbul 2014, s. 360.).

Troçki ikinci kez Büyükada'ya geldiğinde, Hamlacı Sokağı'nda (Nizam) 3.571 metre karelik bir alanda yer alan 4 numaralı kagir, bahçeli köşkü kiraladı.³⁶³ 1932 yılının Ocak ayından, 1933 yılının Temmuz ayına kadar bu köşkte, yani Yunan tebaalı Yanaros'un Köşkü'nde kaldı. Kuleleri, cephesi, mazgalları ile çok sağlam inşa edilmiş bu bina, bölgenin en eski binalarındandır. Rivayete göre 1850'lerde Andrikopulos'un yazlık evi olarak Nikola Dimadis tarafından inşa edilmişti.³⁶⁴ Bir diğer rivayete göre ise köşkün ilk sahibi İsmeralda Sivastopol'dan Yunan tebaalı birine satıldığı ve 1884 yılında İngiliz mimarisi şeklinde inşa edildiğidir.³⁶⁵ Bu nedenle köşk Yaranos ve Sivastopol Köşkü olarak da bilinir.³⁶⁶

Bu köşkle Kafkas kökenli iyi Rusça ve Fransızca bilen Ömer Efendi isimli bir Türk polisi ilgileniyordu. Balıkçısı Haralambos ile balık avlamaya devam ediyordu.³⁶⁷ 1933 yılının ilk haftasında İstanbul valisi, Büyükada'daki köşkte garip bir sessizlik olduğunu sezer. İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda Troçki'nin ciddi bir rahatsızlık

³⁶³ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 413.

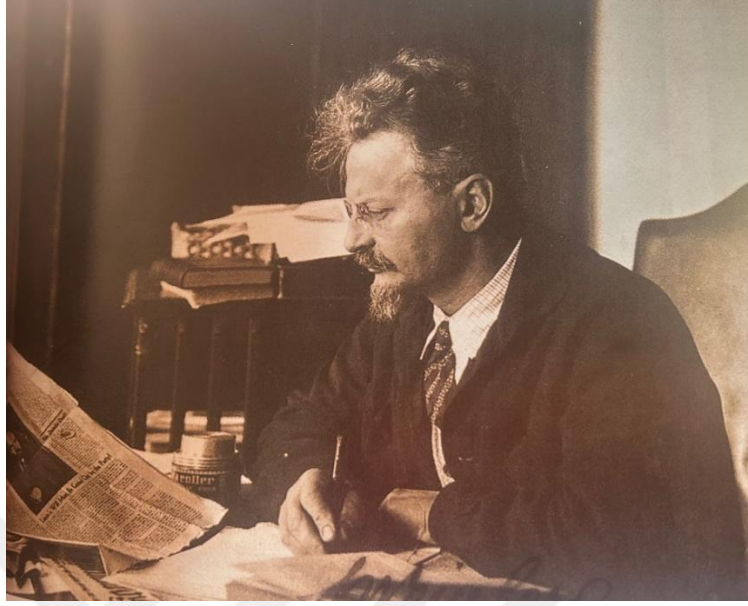
³⁶⁴ Akillas Millas, *Büyükada Prinkipo, Ada-i Kebir*, Adalı Yayınları, İstanbul 2014, s. 359-360.

³⁶⁵ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 413.

³⁶⁶“Troçki Evi”, Kültür Envanteri, <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/trocki-evi/#17.1/40.870235/29.116501> (19.12.2023)

³⁶⁷ Milas, *a.g.e.*, s. 360.

geçirdiğini öğrenir. Sebebi ise Berlin'e tedaviye gönderdiği Zina'nın intihar ettiği haberini almasıdır.³⁶⁸

Resim 2.2.2.2.7 Yaranos Köşkü'nün çalışma odasında, fotoğrafçı Jean Weinberg'in objektifinden (Masis Kürkçügil, "Büyükada'da Bir Balıkçı Sürgün", *Popüler Tarih*, 3, 2000, s. 64.).

Temmuz'un ilk günlerinde Troçki'ye Paris'ten haber geldi. Fransa Hükümeti, şartlı olarak kendisine yerleşme vizesi vermeyi kabul etmişti.³⁶⁹ Jean van Heijenoort Büyükada'dan ayrılışını şu şekilde anlatıyordu;

"12 Temmuz'da Troçki, Natalia'nın pasaportlarına Fransız vizesini damgalatmak için İstanbul'daki Fransız Konsoloslukuna gittim. Hiçbir sorun çıkmadı. Taşınmayı organize etmemiz gerekiyordu. Arşivler ve kitaplar tahta sandıklara konacak ve yanımızda gelecekti. 15 Temmuz'da Paris'ten Jan Frankel geldi. Biz gittikten sonra ev sahibiyle ev sorununu çözmek ve tekneler ile diğer eşyaları satmak için bir süre daha kalacaktı. 17 Temmuz'da Bulgaria adındaki bir İtalyan gemisi ile Marsilya'ya gitmek için yola çıktık. Günbatımına kadar Marmara Denizi üzerindeydik, Troçki güverteden ufukta kaybolan İstanbul'u izledi."³⁷⁰

Troçki, dışişleri ve içişleri bakanlarına teslim edilmek üzere birer mektup hazırladı. Mektupta "Ailemle beraber Türkiye Cumhuriyeti arazisinden ayrılırken bana gösterilen konukseverlik için gerek siz gerek Cumhuriyet Hükümeti'ne teşekkürlerimi bildirir, bu konukseverliğin ileride de benden esirgenmeyeceğini ümit eder, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim."³⁷¹ Troçki

³⁶⁸ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 295.

³⁶⁹ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 295.

³⁷⁰ Heijenoort, *a.g.e.*, s. 43-44.

³⁷¹ Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 295.

bu mektuptan yıllar önce de Türk Hükümeti'nden memnuniyetini dile getirmişti. *Daily Express* gazetesinin İstanbul muhabirine şunları söylemişti;

“Yakındoğu Türkiye ile başlar. Türkiye’de hayli zamandan beri ikametim mülteci hakkına riayet eylediğimi gösterir. İngiltere’ye müracaatımın sebebi Türk memurlarından şikâyete şayan muamele gördüğümünden değildir. Bilakis Türkler hakkımda misafirperverlik ve halisane muamele gösterdiler. Eğer bazı mühim sebepler olmasaydı Türkiye’den gitmeyi hayalimden bile geçirmezdim.”³⁷²

Resim 2.2.2.2.8 Büyükkada’da Troçki’nin Evi olarak biliniyor. Köşk harabe şeklinde ve ziyaretçiye kapalı durumda (Kişisel çekim, 27.05.2023).

³⁷² Coşar, *a.g.e.*, s. 72.

Resim 2.2.2.2.9 Troçki'nin Büyükkada'daki evinin son hali (Kişisel çekim, 27.05.2023).

SSCB'nin önemli isimlerinden Troçki'nin sürgün yıllarındaki ilk durağı olan Büyükkada'da beklediğinden daha iyi koşullarda ağırlandığı aşıkardır. Türkiye sınırları içerisine güvenli bir şekilde konaklamış, çalışmalarını kaleme almıştır. İstanbul'dan ziyade Büyükkada da daha huzurlu olduğu gözlenmektedir. Balıkçılık gibi hobiler edinerek dünyanın dört bir tarafından taraftarlarını Büyükkada'da ağırlamıştır. Kendi isteği ile Türkiye'ye gelmeyen Troçki, Büyükkada'dan memnun kalarak bir sonraki sürgün durağına gitmiştir. O dönemde Troçki'yi hiçbir Avrupa devleti istememesine rağmen Türkiye, Sovyetlerle olan iyi ilişkilerine binaen misafirperver bir şekilde kendisini kabul etmiştir.

2.2.3. Restaurant ve Pastaneler

2.2.3.1. Rejans Restaurant

M. K. Atatürk döneminde gittikçe gelişen Türk – Sovyet ilişkilerinin aynen önceki dönemde olduğu gibi İstanbul'da bazı izlerine rastlamak mümkündür. Bunlardan biri Rejans Restaurant'tır. Rejans Lokantası, eski Beyoğlu'ndan günümüze ulaşan nadir lokantalardan biridir. Olivia geçidindeki 15 No'lu³⁷³ Olivia Apartmanı'ndadır.³⁷⁴ 1924 yılında aslen aristokrat bir Rus aileden gelen Mihail Mihayloviç tarafından Türkuvaz

³⁷³ Nezih Başgelen, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu'nun 150 Yıllık Öyküsü*, İKSV, İstanbul 2008, s.130.

³⁷⁴ Eminoglu, *a.g.e.*, s. 123.

Lokantası olarak hizmet vermiştir. Türkuvaz'ın en önemli özelliği, sadece Rus yemekleri sunmasıydı.³⁷⁵ Kısa süre sonra kapanan Türkuvaz'ın yerine 1932 yılında “Rejans Kahve Lokanta ve Çiçekli Bahçesi” açılır.³⁷⁶ Kuruluş tarihi kimi kişisel tanıklara 1934, kurucu ortaklarından birinin torununa göre 1932, restoranın menüsünde ise kuruluş yılı 1930 olarak gösterilir.³⁷⁷ Rejans'ın kurucu ortakları arasında Türkuvaz'ın sahibi Mihail Mihayloviç, Vera Çirik, Vera Protoppova ve Tefik Manars yer alıyordu.³⁷⁸ Rejans adını, Paris'teki Regence Lokantası'ndan almıştı.³⁷⁹

Beyoğlu'nda özel bir yeri olan Rejans'ın, dönemin gazetecilerinden reklamcısına, yabancı büyükelçilerden akademisyenlere kadar geniş yelpazeli bir müşteri kitlesi vardı.³⁸⁰ Restoranın 2 numaralı masası buraya sık sık gelen Atatürk için ayrılmıştı.³⁸¹ Atatürk'ün yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın önemli isimlerinden Alman sefiri Franz von Pappen, Türk edebiyatçısı Yahya Kemal Beyatlı ve Türk tiyatro sanatçısı Muhsin Ertuğrul gibi isimleri de ağırlamıştır.³⁸² Restoranda Türk, Rus ve Fransız mutfağından yemekler sunulmaktaydı.³⁸³ Özellikle “Borş”, “piroşki” (Rus böreği), “olivie” (Rus salatası) gibi Rus mutfağından lezzetler sunulmaktaydı. Restoranın üst katında yer alan piyano haricinde, balalayka ve bandura gibi Rus müzik aletleri bulunduran Balalayka Orkestrası gelen misafirlere müzik ziyafeti veriyordu.³⁸⁴

1976 yılında apartmanın üst katında konfeksiyon atölyesinde çıkan yangını söndürme çalışmaları sırasında Rejans tahrip oluyor. Lokanta tanınmaz hâle geldiği için kapatılıyor.³⁸⁵ Bir yıl sonra aslına uygun bir şekilde restore edilerek yeniden açılmıştır.³⁸⁶

³⁷⁵ Turgay Tuna, *Kıyı Köşe İstanbul*, E Yayınları, İstanbul 2013, s. 73

³⁷⁶ Eminoglu, *a.g.e.*, s. 123.

³⁷⁷ Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 120.

³⁷⁸ İrina Kasimova, *Pera'da Beyaz Ruslar*, Rusya Federasyonu Başkonsolosluğu, İstanbul 2011, s. 46.

³⁷⁹ Deleon, *a.g.e.*, s. 119.

³⁸⁰ Deleon, *a.g.e.*, s. 117-119.

³⁸¹ Kasimova, *a.g.e.*, s. 46.

³⁸² Tuna, *a.g.e.*, s. 74.

³⁸³ Kasimova, *a.g.e.*, s. 46.

³⁸⁴ Deleon, *a.g.e.*, s. 119.

³⁸⁵ Deleon, *a.g.e.*, s. 120.

³⁸⁶ Afife Batur, *İstanbul Mimarlık Rehberi Bölüm İki Galata*, Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul 2015, s. 33.

Resim 2.2.3.1.1. Rejans Lokantası, tanıtım broşürü (Nezih Başgelen, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu'nun 150 Yıllık Öyküsü*, İKSV, İstanbul 2008, s.130.).

Resim 2.2.3.1.2 Atatürk Rejans Lokantası'nda (Nezih Başgelen, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu'nun 150 Yıllık Öyküsü*, İKSV, İstanbul 2008, s.130.).

Resim 2.2.3.1.3 Rejans Lokantası (Nezih Başgelen, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu'nun 150 Yıllık Öyküsü*, İKSV, İstanbul 2008, s.130.).

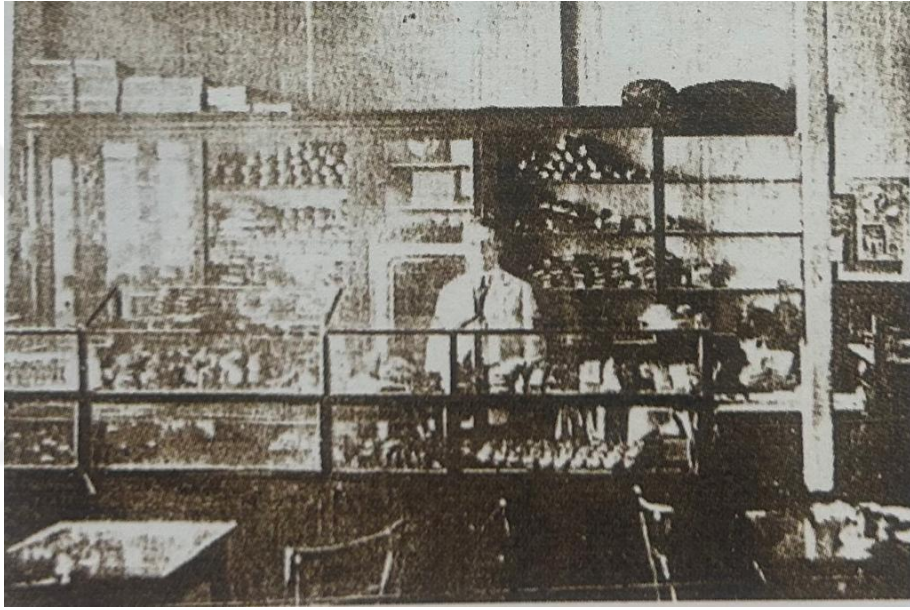
Resim 2.2.3.1.4 Rejans Lokantası (Kişisel çekim, 02.02.2023).

Resim 2.2.3.1.5 Rejans Lokantası (Kişisel çekim, 02.02.2023).

2.2.3.2. Petrograd Pastanesi

Petrograd Pastanesi'nin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1930 veya 1940'lı yıllarda olduğu tahmin edilmektedir. Pastanenin sahibi Alexandr adlı Beyaz Rus'tur. Alexdra, Rusya'da da kafe ve pastane işletiyordu. Pastane kalite konusuna özen gösteriyor, İstanbul'da daha önce görülmemiş yeni makinelerle pasta yapıyorlardı. Pastanenin bir diğer özelliği ise 24 saat açık olmasıydı. Güncel konuşma dilinde eve geç gelen kişiye "Burası Petrograd Pastanesi mi?" deyimini kullanıyordu.³⁸⁷ Rus pastanesinde her şey Rus tarzında hazırlanmakta ve sunulmaktaydı. İstanbul'daki Ruslar için günlük bir merkez halini almıştı. Pastanede hizmet veren herkes Rus asıllıydı.³⁸⁸

Resim 2.2.3.2.1 Petrograd Pastanesi (İrina Kasimova, *Pera'da Beyaz Ruslar*, Rusya Federasyonu Başkonsolosluğu, İstanbul 2011, s. 64.).

³⁸⁷ Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 110-112.

³⁸⁸ Kasimova, *a.g.e.*, s. 64.

SONUÇ

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. 16. yüzyılın ortasından itibaren yayılma siyaseti izlemeye başlayan Rusya bu süreçte ister istemez Osmanlı ile karşı karşıya kaldı. Rusya'nın yayıldığı coğrafyalarda Müslüman Türklerin yaşaması, Tatar hanlıklarının sıkça Rus çarlarını Osmanlı sultanlarına (halifelere) şikâyet etmesi, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Osmanlı hakimiyetindeki Ortodoks halklarla ilgilenmeye başlaması, asırlarca süren Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrini belirleyen başlıca faktörlerdi. I. Petro'nun daha aktif bir dış politika izlemeye başlaması ve "sıcak denizlere inme" siyasetini ortaya atmasıyla taraflar arasında ilk savaşlar da yapılmaya başlandı. Gerek söz konusu savaşlar gerekse de iki ülkenin yakınlaştığı dönemlerden İstanbul'da Osmanlı-Rus ilişkilerinin bazı önemli olaylarının izleri de günümüze kadar ulaşmıştır.

Rusya'ya İstanbul'da ilk kez daimî elçi bulundurma hakkının tanınmasıyla beraber diplomatik yapıların inşa süreci başladı. Osmanlı'nın başkentinde inşa edilen elçilik binası - Narmanlı Han - daha sonraki yıllarda kazanılan zaferlerle beraber ihtişamını arttırdı. Daimî elçilikler sayesinde iç işlerini gözleme fırsatı bulan Rusya her zaman kendi çıkarlarını korumaya devam etti. Sıcak denizlere inme hayali kuran Rusya, Osmanlı'nın Boğaz'ında en nadide yerlerde yazlık saraylar da inşa etti.

Diplomatik yapıların yanı sıra Ruslar İstanbul ve çevresinde savaşlardan sonra zafer anıtları bıraktılar. Bunlardan ilki, 1833 yılında Mısır sorunu dolayısıyla sultanın isteği üzerine gönderilen Rus donanmasının İstanbul'dan ayrılırken Rusların inşa ettiği ve "Moskof Taşı" olarak adlandırdığı anıt kayadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı aleyhine sonuçlanması üzerine ise Ruslar Yeşilköy sınırlarına kadar gelerek Ayastefanos Rus Anıtı'nı inşa ettiler. İçerisinde kilise ve mezarlık barındıran bu abide, yapıldığı andan itibaren aynen "Moskof Taşı" gibi utanç kaynağı oldu. Nitekim her ikisi de I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmıştır.

Rusların İstanbul'da inşa ettiği diğer yapıların başında kiliselerle hastaneler gelmektedir. Ruslar tarafından İstanbul'da inşa edilen Rus Nikolayev Hastanesi, dönemin Rus elçisi Nikolay İgnatiyev tarafından İstanbul'dan hacca giden hacılara hizmet vermek amacıyla kuruldu. Ayrıca hastane bünyesinde açılan okul ve kilise ile Hristiyan misyonerliği lehine propaganda yapıldı. İstanbul'a gelen hacıların ibadet etmeleri için de Çatı kiliseleri inşa edildi. Bunların başında Saint Pantaleimon, Aziz Andreas, Saint İliya ve Aya Triada kiliseleri gelmektedir. Rus hacıların ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı

sıra Ruslar bu müesseseleri Panslavizm politikaları ile Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmek için de kullanmışlardır.

Kendisini Bizans'ın mirasçısı olarak gören Rusya, Balkanlarda Ortodoks nüfusu etkilemek ve Bizans toprakları üzerinde aktif olmak istiyordu. Bundan dolayı Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü kurdu. 1894 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü ile Rus arkeolojisinin gelişimi teşvik edildiği gibi Ruslar Osmanlı'yı da daha yakından tanıma fırsatını elde etmiş oldular. Bu enstitü, 1914'e kadar faaliyetini sürdürmüştür.

1917 yılında Çarlık rejiminin sona ermesiyle Türk-Rus münasebetleri yeni bir döneme girdi. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya bu dönemden itibaren dostluk ilişkileri kurmaya başladı. Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalandı. Bu dostluk ilişkilerinin bir sonucu olarak Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda Rus bir diplomat (S. İ. Aralov) da tasvir edildi. Yine bu dönemin bir başka hatırası da Sovyet devlet adamı Lev Troçki'nin Büyük Ada'da kendisine tahsis edilen yalılarıdır. Troçki bunlarda fazla uzun kalmasa da (yaklaşık 4 yıl) günümüze kadar ulaşan yalılardan biri bugün de turistlerin ilgi odağıdır.

Ruslardan günümüze kalan bir diğer yapı ise Rejans Lokantası'dır. Mustafa Kemal Atatürk'ün de 1924 yılında açılan bu lokantayı sıkça ziyaret ettiği bilinmektedir. 1976 yılında çıkan yangın sonucunda restore dilen Rejans Lokantası günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir.

Türklerin ve Rusların tarih boyunca süre gelen ilişkileri Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da birçok iz bırakmıştır. Bunların bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Ruslar, İstanbul Boğazı'nın en güzel noktalarında yalılar, ibadetlerini yerine getirebilmek için kiliseler inşa etmiştir. İnşa edilen yapılar aynı zamanda siyasi çıkarlarını korumak için de kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO.- Babıali Evrak Dosyası, Dosya no: 1930. Gömlek no:155728.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MMS. – İrade Meclis-i Mahsus. Dosya no: 130. Gömlek no: 5571.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.DH. – İrade Dahiliye. Dosya no: 1248. Gömlek no: 97811.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA Y.A.HU.- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı fonu, Dosya no: 247. Gölek no: 92.

Kitap ve Makaleler

Açıkyıldız, Birgül, *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neo-gotik Üslup*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 4-5, (çev. Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Arabacı, Hacı Murat, “Pangaltı Saint Nikolay Rus Hastanesi”, *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, X/1, 2018, s. 486-505.

Akıncı, Turan, *Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar (1831-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

Arbaç, İmren, “Taksim Cumhuriyet Anıtı’nda Rus – Türk Yakınlaşmasının Sembol Figürü”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Dergisi*, I/1, 2017, s.138-161.

Altınay, Ahmet Refik, *1711 Prut Seferi Baltacı Mehmet Paşa Büyük Petro 'ya Karşı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, TTK, Ankara 1986.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Arslan, Necla, “Rus Elçiliği Yazlığı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.

- Ayverdi, Samiha, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2012.
- Balta, Evren, Özkan, Behlül, “Türkiye – Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ ile Bakmak”, *TÜSİAD*, İstanbul 2016, s. 1-41.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, “Taksim Cumhuriyet Abidesi’nin Tarihçesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX/25, 1992, s. 109-125.
- Başgelen, Nezih, *Beyoğlu 150 Fotoğraflarla Beyoğlu’nun 150 Yıllık Öyküsü*, İKSV, İstanbul 2008.
- Batur, Afife, *İstanbul Mimarlık Rehberi Bölüm İki Galata*, Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul 2015.
- Batur, Afife, “Ayastefanos Rus Anıtı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1993, s. 467-468.
- Başgelen, Nezih, “Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı”, *Album Dergisi*, 3, 1998, s. 68-75.
- Belge, Murat, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Benhür, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, s. 277-313.
- Beydilli, Kemal, “Prut Antlaşması”, *TDV DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 359-362.
- Can, Cengiz, “Rus Elçiliği Binası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 368-370.
- Coşar, Ömer Sami, *Troçki İstanbul’da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Coşkun, Selcen, “Rus Elçilerin Ofisinden Küresel Turizm Durağına Narmanlı Han ve Turizm-Kültürel Miras İkilemi Üzerine Görüşler”, *Mimar.ist*, S. 77, 2022, s. 33-44.
- Çapan, Leyla, *19. Yüzyıl Sonunda İstanbul’da Yabancı Misyonlar Tarafından Yapılmış Hastane Binaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- Çelebi, Mevlüt, *Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

- Çelik, Esmâ Torun, “Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler”, *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, haz. Hasret Çomak, Kocaeli 2012, s. 261-285.
- Çoruhlu, Yaşar, “Rus Arkeoloji Enstitüsü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 368.
- Deleon, Jak, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Deniz, Ayla, Özgür, E. Murat, Öksüz, Muhammet, “Dinî Mekanların Toplumsal Hafıza Etkileri: İstanbul Aya Panteleymon Ortodoks Kilise Örneği”, *International Journal of Geography and Geography Education*, S. 39, 2018 s. 171-188.
- Denktaş, Ertunç, *Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Doğanay, Y. Bahri, “Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?”, *Tarih Dünyası*, 6, 1950, s. 245-248.
- Efe, Haydar, Kızıl, “Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın “Sıcak Denizlere İnme Politikası” Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları”, *KAÜİİBFD*, IX/17, 2018, s. 299-334.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi Cilt 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Eminoğlu, Münevver, *1870 Beyoğlu 2000 Bir Beyoğlu Fotoramanı*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Erdenen, Orhan, *Boğaziçi Salihaneleri 3 Sarıyer-Yeniköy*, İBB, İstanbul 1994.
- Eroğlu, Özkan, *Suriçi Galata*, Tekhne Yayınları, İstanbul 2015.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “Millî Mücadele Dönemi Ankara – Moskova Hattı ve Değişen Algılar”, *Toplumların Birbirine Bakışı Türk – Rus İlişkileri III. Çalıştay Bildirileri (28 Nisan 2011)*, haz. İlyas Kemaloğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 28-50.
- Eyice, Semavi, “Arkeoloji Enstitüleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1959, s. 1021-1022.
- Eyice, Semavi, “Gaspare Trajano Fossati”, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 1996, s. 170-173.
- Genim, M. Sinan, “Dünden Bugüne Narmanlı Han”, *Büyük Kulüp*, S. 182, 2018, s. 54-60.
- Gökçen, Salim, “Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması”, *Uluslararası Karadeniz İnceleme Dergisi*, III/3, 2007, s. 117-139.

- Gölpınar, Asuman, “Kudüs’e Gelen Rus Hacıların Mürür Tezkiresi Meselesi”, *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, XIX/3, 2019, s. 355-374.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, *İki Kıta Bir Şehir İstanbul Okumaları*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, *İstanbul’un Semtleri: Karaköy*, İBB, İstanbul 2003.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.
- Gökay, Bülent, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968.
- Gürsoy, Çelik, *Taksim Bir Meydan Hikayesi*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1986.
- Heijenoort, Jean Van, *Büyükada’dan Meksika’ya Troçki’yle Sürgünde*, çev. Cengiz Alğan, Özne Yayınları, İstanbul 1999.
- Deutscher, Isaac, *Troçki Kovulan Sosyalist*, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1974.
- İnal, Onur, Duru, Mehmet, “Rusya Başkonsolosluğu”, *Beyoğlu*, S. 8, 2008, s. 14-23.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı Rus İlişkilerinde 1492-1700, Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, TTK, Ankara 1999.
- İrez, Feryal, Aksu, Hüsamettin, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK, Ankara 2017.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya savaşı (1908-1918)*, TTK, Ankara 1999.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK, Ankara 2007.
- Karabekir, Kazım, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Kasimova, İrina, *Pera’da Beyaz Ruslar*, Rusya Federasyonu Başkonsolosluğu, İstanbul 2011.

- Kaya, Dilek, “Kırık Bir İlk Hikayesi: Türk Sinemasının 100. Yılına Dair”, *Sinecine*, V/2, 2014, s. 113-120.
- Kemaloğlu, İlyas, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.
- Koca, Yasemin Nemlioğlu, “18. Yüzyılda Karadeniz’de Rus Deniz Ticareti ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XII/23, 2017, s. 83-106.
- Kocabaş, Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- Koç, Sinem, *İstiklal Caddesi ve Mekânsal Dönüşüm: Han Yapıları*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Koçak, Zülfiye, “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, 2017, s. 459-490.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Ayastefanos Rus Abidesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1960, s. 1499-1502.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Beykoz Kasrı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, X, 1961, s. 2567-2568.
- Kolesnikov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk – Rus İlişkileri*, çev. İlyas Kemaloğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Köprülü, Tuna, *İstanbul’daki Yabancı Saraylar*, İBB, İstanbul 2006.
- Kurat, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711) I*, TTK, Ankara 1951.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK, Ankara 2020.
- Kök, Elif, “Rus Kaynaklarında Ayastefanos Anıtı’yla İlgili Yeni Bulgular”, *TÜBA-KED*, 14, 2016, s.180-191.
- Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK, Ankara 2006.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara 2011.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, XXVI/103, 1962, s. 567-592.
- Kutay, Cemal, *Örtülü Tarihimiz*, I, Hilal Yayıncılık, İstanbul 1975.
- Kutun, Banu, “Andrea Hanı”, *Geçmişten Günümüze İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1994, s. 267-268.

- Kuzucu, Serhat, “II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, XCIII/185, 2010, s. 107-118.
- Küçük, Evren, Bekar, Nurgül, “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk – Sovyet İlişkileri (1917-1925)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXXIV/1, 2019, s. 163-192.
- Küçük, Sezgi Giray, *Karaköy-Kemeraltı Bölgesinde 20. Yüzyıl Başından Günümüze Gelişimi, Koruma Sorunları ve Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- Kürkçügil, Masis “Büyükada’da Bir Balıkçı Sürgün”, *Popüler Tarih*, 3, 2000, s. 64-69.
- Macar, Oya Dağlar, “Rus Hastanesi”, *Geçmişten Günümüze İstanbul’da Sağlık*, (2010), haz. Ayşegül Demirhan Erdemir, Nobel Yayın, İstanbul 2010, s. 631-643.
- Malkoç, Mustafa Numan, *Günümüzde İstanbul’daki Protestan Kiliseleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Margulies, Roni, “Ayastefanos’taki Rus Kilise Abidesi’nin Yıkılışı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 12, 1994, s. 40-42.
- Massie, Robert K., *Çariçe Katerina*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.
- Memmedli, Marziye, Akgüller, Hilal, “Brest Litovsk Barış Antlaşmasının Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, II/20, 2020, s. 2713- 2734.
- Millas, Akillas, *Büyükada Prinkipo, Ada-i Kebir*, Adalı Yayınları, İstanbul 2014.
- Neumeir, Emily, “Geçmişin Dokusu, Gelecek İçin Sorular: Narmanlı Han”, çev. Emre Akın Pilgir, *Toplumsal Tarih Dergi*, S. 264, 2005, s. 36-42.
- Niyazioğlu, Sinan, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nin Otoportresi 1923-38 Yılları Arasında Üretilen Heykel, Afiş ve Fotoğraflarda Devlet Mitografisinin Görsel İnşası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 2011, s. 75-91.
- Odabaşı, İ. Arda, “Ayastefanos Filmi Hakkında Yeni Bilgiler ve Sinema Haberleri Gazetesi”, *Müteferrika*, I/53, 2018, s. 93-104.
- Oldjay Türkan, “İz Sevastopolya v Stambul: İstoriya Jizni Odnogo Beloemigranta Na “Tom Beregu”, *Cross- Cultural Studies: Education and Science*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 464-470.

- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Ortaylı, İlber, “Pera’da Rus Sarayı”, *Skylife*, S. 9, 1993, s. 28-35.
- Öğün, Tuncay, “Kars Antlaşmasına Zemin Hazırlayan Savaşlar Hakkında Genel Değerlendirme”, 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu*, haz. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars 2012, s. 26-32.
- Özdemir, Orhan T., Uyar, Ali Süha, *Ayastefanos’un Üç Aslanı*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Öztuna, Yılmaz, *Resimlerle 93 Harbi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969.
- Pinguet, Catherine, “Troçki’nin Büyükada (Prinkipo) Sürgünü”, çev. Orhun Alkan, *Toplumsal Tarih*, S. 230, 2013, s. 30-35.
- Riasanovsky, Nicholas V., Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Sandalcı, Mert, *Max Fruchtermann Kartpostalları III. Cilt*, Koçbank, İstanbul 2000.
- Şarlak, Eva, *İstanbul’un 100 Kilisesi*, İBB, İstanbul 2010.
- Saydam, Barış, *Sinema Tarih Yazımı Yaklaşımları Açısından Türk Sinema Tarihinin Başlangıcına İlişkin Sorunlar: Ayastefanos’taki Rus Abidesi’nin Yıkılışı Filmi Ekseninde Bir İnceleme*, Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Selçuk, Eda Uğur, *İstanbul’daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Şemsutdinov, A., *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK, Ankara 1991.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK, Ankara 1987.
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara 2000.
- Süleyman Kocabaş, *Kuzey’den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.

- Tekir, Süleyman, “Türkiye’nin Doğu Sınırında Çözüm: Kars Konferansı ve Kars Antlaşması”, 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri) 13-15 Ekim 2011*, haz. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars 2011, s. 213-224.
- Tepeköy, Okay, *Atatürk Döneminde Türk-Rus İlişkilerinin Askeri ve Siyasi Açından İncelenmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2021.
- Toprak, Serap, “1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, V/9, 2011, s. 161-170.
- Tukin, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Tuna, Turgay, *Deniz Feneri’nin Işığında Yeşilköy Ayastefanos*, Karakter Color, 2006.
- Tuna, Turgay, *Kıyı Köşe İstanbul*, E Yayınları, İstanbul 2013.
- Topal, Coşkun “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IV/6, 2018, s. 313-330
- Topsakal, İlyas, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III/2, 2016, s. 33-53.
- Troçki, Lev, *Hayatım*, çev. Müntekin Ökmen, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021.
- Tuğlacı, Pars, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları Cilt I*, Say Yayınları, İstanbul 1996.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- Ünal, Ertan “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, *Popüler Tarih*, 2002, s. 62-67.
- Ünal, Fatih, “Osmanlı İstanbul’unda Bir Rus Misyoner Hastanesi: Pangaltı Nikolayev Hastanesi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2018, s. 235-258.
- Ünal, Fatih, *Ruslar Bizans’ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Ünal, Fatih, “Ruslar Tarafından 1833’de Beykoz/Selvi Burnu’na Dikilen Kaya Anıtı ‘Moskof Taşı’”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIII, 2013.
- Üre, Pınar, *Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and The Ottoman Empire Russian Archaeological Institute In Constantinople (1894-1914)*, The London School of Economics and Political Science (Yayımlanmış Doktora Tezi), Londra 2014.

- Üre, Pınar, “İstanbul’da Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)”, *Toplumsal Tarih*, S. 254, 2015, s. 16-21.
- Üsdiken, Behzat, “Kırım Kilisesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 565.
- Üsdiken, Behzat, “Narmanlı Han”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 47-48.
- Üsdiken, Behzat, *Pera’dan Beyoğlu’na 1840-1955*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul 1999.
- Yalçın, Emruhan, “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, II/4, 2015, s. 76-104.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, Yılmazçelik, İbrahim, “Yeniden Yapılanma”, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, haz. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Yenigün, Sudi, *Boğazın İncileri Yalılar Avrupa Yakası Boğaz Yalıları*, İBB, İstanbul 2008.
- Yerismos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk – Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.
- Yıldırım, Birge, *Kamusal Alanın Üretimi: Taksim Meydanı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Yıldırım, Nuran, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Yıldırım, Nuran, “Rus Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 370.
- Yılmaz, Salih, Yakşi, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB Akademi*, IX/57, 2016, s. 9-57.
- Yücel, Erdem, *Boğaziçi Yalıları*, İBB, İstanbul 2022.
- Yüksel, Sinan, *Rusya’nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- Yüksel, Sinan, “Rusların Karadeniz Yönünde Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri (18. Yüzyıla Kadar)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, MMXIII /28, 2013, s. 101-116.

Elektronik Kaynaklar

Çelebi, Mevlüt, *Atatürk Ansiklopedisi*, “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/taksim-cumhuriyet-aniti/>, (15.11.2023)

“Troçki Evi”, Kültür Envanteri, <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/trocki-evi/#17.1/40.870235/29.116501> (19.12.2023)

Gazeteler

“Le Monument Russe De San Stefano”, *Le Moniteur Oriental*, 12.01.1893.

“Le Monument De Galataria”, *Le Moniteur Oriental*, 21.11.1898.

“Le Tanin dit a ce propos”, *Le Moniteur Oriental*, 14.11.1914.

